

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΑ Σ. ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ

Εκπαιδευτικός

ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ - ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ
ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ:

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ – ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

ΠΑΤΡΑ

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2014

« Τὰ πρόσωπα τῶν παιδιῶν εἶναι πατρίδες
φερμένες ἐδῶ ἀπ' τὰ τέσσερα σημεῖα τῆς γῆς
γιὰ ἓνα διάλογο ἀγάπης...

...

Ἄλλα μαζί
εἶναι ἡ Ὑδρόγειος ποὺ προσεύχεται ».

Νικηφόρος Βρεττάκος.

**«Το παιδί στον Ελληνορωμαϊκό
κόσμο και στα Ευαγγέλια.
Προσεγγίσεις - προεκτάσεις στο
σύγχρονο Δημοτικό Σχολείο».**

**«The child in the Greco-Roman
world and in Holy Gospels.
Approaches – extensions to the
Contemporary Primary School».**

ΣΥΝΟΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή ασχολείται με τη θέση του παιδιού στον ελληνορωμαϊκό κόσμο πριν και μετά τη χριστιανική διδασκαλία. Η προσέγγιση προσπαθεί να είναι πρωτότυπη, αφού ενδιαφέρεται κυρίως για την αλλαγή των αντιλήψεων κατά τη διάρκεια των τριών πρώτων μ.Χ. αιώνων. Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να εντοπιστεί ο βαθμός επίδρασης της χριστιανικής διδασκαλίας στη διαμόρφωση του παιδαγωγικού ιδεώδους της εποχής μας. Το κύριο συμπέρασμα της διατριβής είναι ότι ο Ιησούς Χριστός καθιέρωσε την παιδική ηλικία ως αυταξία. Η αναγνώρισή της ως ξεχωριστής φάσεως της ανθρώπινης ζωής, η οποία έχει δικαιώματα και χρήζει ιδιαίτερης φροντίδας συντελέστηκε σταδιακά, ενώ η μετανεωτερική εποχή θέτει το ερώτημα για την εξαφάνισή της.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Χριστός, Βασιλεία, παιδί, ηλικία, αγωγή, ιδεώδες, ζωή, δικαίωμα

ABSTRACT

This master thesis presents a comprehensive study on the child's social status in the Greco-Roman world, pre and post the Christian Instruction. The approach attempts to be innovative, since is mainly concerned with the changing of perception during the first three centuries AD. Subsequently, this thesis attempts to identify the degree of influence of the Christian instruction in the formation of the educational ideal of our era. The main thesis's conclusion is that Jesus Christ has established childhood as value per se. The recognition that childhood, which has rights and requires special care, is a distinct phase of human life has been accomplished only gradually, while the postmodern era raises the question for its distinction.

KEYWORDS

Jesus Christ, Reign, child, age, education, ideal, life, right

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Χριστός ήρθε στη γη μας ως βρέφος και βίωσε όλα τα στάδια της ζωής ενός συνηθισμένου παιδιού της εποχής του και της περιοχής του.

Είναι αλήθεια ότι η Καινή Διαθήκη δεν μας δίνει αρκετές πληροφορίες για την παιδική ηλικία του Ιησού. Αυτό συμβαίνει διότι τα κείμενα τα οποία αποτέλεσαν τον Κανόνα, επιλέχθηκαν με κριτήρια θεολογικά και όχι βιογραφικά. Όμως, αρκετοί μελετητές αφιέρωσαν σημαντικό μέρος της έρευνάς τους στη ζωή του Κυρίου, πριν τη δημόσια εμφάνιση και τη διδασκαλία του.

Ποια ήταν η θέση των παιδιών στον ελληνορωμαϊκό κόσμο κατά την εποχή του Ιησού και ποια στον ιουδαϊκό; Πώς έζησε ως παιδί ο ίδιος ο Κύριος και πώς αντιμετώπισε αργότερα την παιδική ηλικία ως διδάσκαλος; Επηρέαστηκε η θέση και η ζωή των παιδιών από τη χριστιανική διδασκαλία; Πόσο και σε ποια κατεύθυνση; Πόσο επηρεάζεται η τωρινή αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας από τις χριστιανικές καταβολές του σύγχρονου πολιτισμού; Ο Χριστός έχει θέση στην σύγχρονη Εκπαίδευση, κι αν ναι, με ποιο τρόπο; Η εκπαιδευτική πράξη οφείλει να μιλά για το Χριστό ή να πραγματώνεται με το Χριστό; Σε αυτά και σε παρόμοια ερωτήματα θα επιχειρήσει να απαντήσει η παρούσα εργασία, η οποία, ξεκινώντας από το αρχαίο παιδί, το παιδί των χρόνων της Καινής Διαθήκης, θα προσπαθήσει ν' ανιχνεύσει τις μεταμορφώσεις του παιδικού προσώπου των πρώτων χριστιανικών αιώνων, όσες προεικόνισαν το σημερινό παιδί ως ανθρώπινο πρόσωπο, το οποίο τείνει στην ολοκλήρωσή του μέσα από τη συνάντησή του με τον *άλλο*, το συνάνθρωπο, και με τον όντως *Άλλο* δηλαδή το Θεό.

Ευχαριστώ το ΕΑΠ και ιδιαίτερος τον καθηγητή μου, τον κύριο Σ. Δεσπότη, καθώς και τους επιβλέποντες καθηγητές, κυρίους Αθ. Αντωνόπουλο και Χρ. Καραγιάννη, για την ευκαιρία την οποία μου έδωσαν, να διαπραγματευτώ αυτό το τόσο ενδιαφέρον για μένα θέμα. Ευχαριστώ τον κ. Δεσπότη για την πολύτιμη βοήθεια, τις συμβουλές και τις υποδείξεις του. Συν Θεώ, ελπίζω η εργασία αυτή να επιτύχει τους στόχους, τους οποίους έχει θέσει!

Αθήνα, Μάιος 2014

Δήμητρα Αδαμοπούλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΟΨΗ	2
ABSTRACT	2
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	4
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ	8
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1.ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ

1.1. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

1.1.1. Το παιδί στον ελληνιστικό κόσμο ..	12
1.1.2. Το παιδί στο ρωμαϊκή Δύση.	28

1. 2. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΥ ΙΣΡΑΗΛ

1.2.1 Το παιδί στην ισραηλιτική κοινότητα.....	31
--	----

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

2. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

2. 1. Ο ΜΙΚΡΟΣ ΙΗΣΟΥΣ

2.1.1. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου.....	53
2.1.2. Η Γέννηση του Χριστού.....	59
2.1.3. Η προσκύνηση των Μάγων.....	64
2.1.4. Η σφαγή των νηπίων.....	65
2.1.5. Η φυγή στην Αίγυπτο.....	67
2.1.6. Η Περιτομή και η Υπαπαντή του Κυρίου.....	68
2.1.7. Ο Ιησούς δωδεκαετής στο Ναό.....	70

2.2. ΑΛΛΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

2.2.1. Τα παιδιά κερδίζουν τη βασιλεία	75
2.2.2. Ο Χριστός ευλογεί τα παιδιά.....	78
2.2.3. Το παιδί ως σύμβολο και πρότυπο στη βασιλεία.....	79

2.3. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΘΑΥΜΑ

2.3.1. Η θεραπεία της κόρης της Χαναanaίας.....	82
2.3.2. Η θεραπεία του υιού του Βασιλικού.....	84
2.3.3. Η θεραπεία του σεληνιαζόμενου.....	85
2.3.4. Η ανάσταση της κόρης του Ιαείρου.....	86
2.3.5. Η ανάσταση του υιού της χήρας	88
2.3.6. Τα παιδιά υμνούν τον Κύριο.....	89

2.4. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΜΕΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΑΙΩΝΩΝ

2.4.1. Η εξασθένηση της πατρικής εξουσίας.....	91
2.4.2. Η επιδίωξη της αρετής.....	93

2.4.3. Η παρότρυνση για παιδεία και νοουθεσία Κυρίου.....	95
2.4.4. «Δὲν ἐξεύρετε ὅτι ὀλίγη ζύμη κάνει ὅλο το φύραμα ενζυμο;»	99

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. ΑΛΛΕΣ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

1.1. Ο μικρός Ιησούς στο Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου.....	105
1.2. Ο Ιησούς στο Ευαγγέλιο του Ψευδο-Ματθαίου.....	107
1.3. Το Κατά Θωμάν Ευαγγέλιο της Παιδικής Ηλικίας.....	109

2. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΩΝ ΔΙΩΓΜΩΝ

2.1. Παιδομάρτυρες.....	110
2.2. Όσιος Στυλιανός ο φύλακας των παιδιών.....	118

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

3. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

3.1. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ

3.1.1. Το παιδί στο σύγχρονο κόσμο.....	121
3.1.2. Το δικαίωμα στη ζωή.....	123
3.1.3. Το δικαίωμα στην ασφάλεια και στην προστασία.....	125
3.1.4. Το δικαίωμα στην εκπαίδευση.....	127
3.1.5. Η ανακάλυψη της παιδικής ηλικίας.....	129
3.1.6. Ακούστε τα παιδιά να κλαίνε.....	131
3.1.7. Η αμαρτία του χαμένου χρόνου.....	135
3.1.8. Πώς να κρυφτείς απ' τα παιδιά.....	138

3.2. ΠΡΟΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΔΕΩΔΟΥΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

3.2.1 . Το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων.....	142
3.2.2. Η παιδαγωγική προοπτική των διαβάσεων.....	146
3.2.3. Η ορθόδοξη χριστιανική πρόταση Αγωγής.....	147

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	153
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	157
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	163

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

- 1 . *Οι Πυγμαχοί* . Από τοιχογραφία στο Ακρωτήρι . Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών .....Σελ. 13
- 2 . *Ο αναβάτης του Αρτεμισίου*. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. 28
- 3 . *Η κολακεία της Θεοτόκου*. Δια χειρός Γκόρντανα Ραντόγιεβιτς.....36
- 4 . *Ο Μικρός Ιησούς* . Χειρ Θ. Μοναχής 1998.....75
- 5 . *Ο Χριστός ιώμενος τον υιόν του εκατόναταρχου* 81
- 6 . *Ο Άγιος Κήρυκος*..... 116
- 7 . *Λεπτομέρεια από τοιχογραφία*. Bachovo, Βουλγαρία. Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ΙΘ΄ αι.....125
- 8 . *Παιδιά που σχολάνε από το σχολείο*. B. Vautier, 1850.....131
- 9 . *Bia. Dauter of Cosimo de Medici*. Agnolo Bronzino, 1542. Έκθεμα στη Galleria degli Uffiziστη Φλωρεντία.....133
- 10 . *Ο Γιος του Καλλιτέχνη*. Γ. Ιακωβίδης, Εθνική Πινακοθήκη.....144
- 11 . *Χριστός*. Λεπτομέρεια εικόνας από ιδιωτική Συλλογή.
Γ. Βαρθαλίτη, 2012.....147
- 12 . *Η Ουράνια Λειτουργία*. Λεπτομέρεια από τοιχογραφία στον Ιερό Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Καπανδρίτι.
Γ. Βαρθαλίτη, 2007..... 152

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ & ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ

Αρ.	Αριθμοί		
Α΄ Βασ.	Α΄ Βασιλειών	Α΄ Κορ.	Προς Κορινθίους Α΄
Γεν.	Γένεσις	Α΄ Τιμ.	Προς Τιμόθεον Α΄
Δευτ.	Δευτερονόμιο	Β΄ Τιμ.	Προς Τιμόθεον Β΄
Εξ.	Έξοδος	Ιω.	Ιωάννης
Ζαχ.	Ζαχαρίας	Λκ.	Λουκάς
Ησ.	Ησαΐας	Μτ.	Ματθαίος
Ιεζ.	Ιεζεκιήλ	Ρωμ.	Προς Ρωμαίους
Ιερ.	Ιερεμίας		
Λευ.	Λευιτικόν	αι.	αίωνας
Παρ.	Παροιμιαί	εκδ.	έκδοση, εκδόσεις
Σειρ.	Σειράχ	ελλ.	ελληνική
Ψ.	Ψαλμός	επιμ.	επιμέλεια
		ημερ.	ημερομηνία
Βλ.	Βλέπε	κ. α.	και άλλα
ΕΑΠ	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο	κ.ε.	και εξής
Λυκ.	Λυκούργος	μετ.	μετάφραση
Μ.	Μέγας	μ. μ.	μετά το μεσημέρι
Πλ.	Πλούταρχος	π. μ.	πριν το μεσημέρι
Τόμ.	Τόμος	σ.	σελίδα
		σσ.	σελίδες
		στ.	στήλη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως *παιδί* σήμερα ορίζεται «το μικρής ηλικίας άτομο, το ευρισκόμενο ανάμεσα στην βρεφική και την εφηβική ηλικία¹». Συνηθίζουμε όμως στην καθημερινή πρακτική να περικλείουμε στην έννοια *παιδί* και τα βρέφη, καθώς και τα παιδιά τα οποία βρίσκονται σε προεφηβική ηλικία. Την τακτική αυτή θ' ακολουθήσει και η παρούσα μελέτη, η οποία σκοπεύει να ερευνήσει, κατά το δυνατόν, τη θέση του παιδιού στα χρόνια της Καινής Διαθήκης.

Η λέξη *παῖς* κατά την αρχαιότητα σήμαινε ό,τι και σήμερα² και μπορούσε να δηλώνει και το αγόρι και το κορίτσι³. Την χρησιμοποιούσαν συνήθως ως ηλικιακό προσδιορισμό, ενώ για τη γονεϊκή σχέση, φυσική ή πνευματική, υπήρχε η λέξη *τέκνον* και για τον προσδιορισμό του φύλου του τέκνου οι λέξεις *υιός* και *κόρη*. Η ίδια η λέξη *παῖς* θα μπορούσε να σημαίνει και τον δούλο⁴, όπως άλλωστε συμβαίνει στην Καινή Διαθήκη, ενώ η δούλη αναφερόταν κυρίως ως *παιδίσκη*.

Η λέξη *νέος* κατά την αρχαιότητα είχε τη σημασία του *καινός*, *πρόσφατος*, *ανήκουστος*, ενώ ο νέος στην ηλικία λεγόταν *νεανίας* και η νέα *νεάνις*. Υπήρχε και το *νεανίσκος*, «όλίγον ἔτι νέος⁵».

Στα λατινικά⁶ η λέξη *παῖς*, *puer*, σημαίνει το παιδί έως το 17^ο έτος της ηλικίας του και επίσης τον δούλο, ενώ το κορίτσι καλείται *puella*. Υπάρχει επίσης και το υποκοριστικό *puelluia*, κοράσιον, παιδίσκη.

Στην εβραϊκή γλώσσα⁷ υπήρχαν αρκετές λέξεις για το παιδί, για να δηλώνεται κάθε φορά το διαφορετικό στάδιο ανάπτυξης στο οποίο βρίσκεται.

---

¹ Γ. Μπαμπινιώτη, «παιδί», *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2002) σ. 1300.

² J. B. Hoffmann, «παῖς», *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, εξελληνισθέν υπό Α.Δ. Παπανικολάου, (Αθήνα: 1994) σ.301.

³ Βλ. τη φράση του Πλάτωνος *παῖδες ἄρρενες και θήλειαι* (Νόμοι, 788Α).

⁴ «παῖς» *Souidae Lexicon*, επιμ. έκδοσης Imm. Bekkeri, Berolini, 1854) σ.804.

⁵ J. B. Hoffmann, «νέος», «νεανίας», *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, εξελληνισθέν υπό Α.Δ. Παπανικολάου, (Αθήνα: 1994) σ. 257 και 259.

⁶ Δ. Τσακαλώτου, *Λεξικό Λατινο-Ελληνικόν* (Αθήνα: Εκδόσεις Επικαιρότητα, 1^η Έκδοση 1921) σ. 571.

Έτσι υπήρχε η λέξη *zehrah* για το σπέρμα (Ησ. 44, 3), *elem* για το έμβρυο (Ησ. 7, 14), *yanek* για το βρέφος (Ησ. 11, 8), *gamul* για το παιδί στο στάδιο του απογαλακτισμού (Ησ. 28, 9). Σταθερά όμως και στα εβραϊκά η λέξη παιδί σημαίνει δούλος.

Ελληνορρωμαϊκός κόσμος ονομάζεται ο κόσμος ο οποίος δημιούργησε τον *ελληνορρωμαϊκό πολιτισμό*. Από το 333 π.Χ., οπότε οι Μακεδόνες με τον Αλέξανδρο μετέφεραν σταδιακά τον ελληνικό πολιτισμό στην Ανατολή, έως το 31 π.Χ., έτος κατά το οποίο ο Οκταβιανός Αύγουστος κατέλυσε στο Άκτιο το τελευταίο ελληνικό βασίλειο της Ανατολής, το βασίλειο της πολεμαϊκής Αιγύπτου, ο πολιτισμός αυτός χαρακτηρίζεται ως *ελληνιστικός*. Από τότε έως την ίδρυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας - ή κατ' άλλους έως τον έβδομο αιώνα - ο πολιτισμός ονομάζεται *ελληνορρωμαϊκός*. Επειδή όμως τα ρωμαϊκά στοιχεία αυτού του πολιτισμού στην Ανατολή είναι ελάχιστα, υπάρχει η τάση, ιδίως κατά τα τελευταία χρόνια, να θεωρείται ελληνιστικός και ο πολιτισμός των ρωμαϊκών αιώνων, στις χώρες της Ανατολής⁸.

*Ευαγγέλιον έστι λόγος περιέχων αγαθών άγγελία πραγμάτων κατά τὸ εὐλογον και διὰ τὸ ὠφελεῖν εὐφραίνων πάντα ἄνθρωπον εάν παραδέξῃται τὸ ἐπαγγελόμενον, ἢ λόγος περιέχων αγαθῶν παρουσίαν*⁹. (Το Ευαγγέλιο είναι λόγος ο οποίος περιέχει αναγγελία καλών πραγμάτων και ευχαριστεί κάθε άνθρωπο επειδή λογικά τον ωφελεί, εάν αποδεχτεί την αναγγελία, ή, διαφορετικά, είναι λόγος ο οποίος περιέχει την παρουσία αγαθών). Τα τέσσερα Ευαγγέλια τα οποία εντάχθηκαν στην Καινή Διαθήκη περιέχουν τη διδασκαλία του Χριστού για όλους τους ανθρώπους, επομένως και για τα παιδιά, θέμα το οποίο διαπραγματεύεται αυτή η εργασία.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη:

1. Αρχικά θ' ασχοληθούμε με τη ζωή του παιδιού στον ελληνικό κόσμο της ενδιαφέρουσας αυτής εποχής. Θα μας απασχολήσει η καθημερινότητά του, η εκπαίδευσή του, οι παιδαγωγικές αντιλήψεις. Στη συνέχεια θα επεκτείνουμε

---

⁷ El. Youmans, Ed.D, *Hebrew Words for 'child'* ημερομηνία ανάκτησης 14 -8- 2014 στο: http://www.chrysalisinternational.org/assets/pdfs/Early_Hebrew_Education.2.pdf

⁸ Π. Χρήστου, *Ελληνική Παρουσία στην Παλαιστίνη* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυρομάνος 1990) σ. 33.

⁹ Ορισμός του Κυρίλλου Αλεξανδρείας (378-444), στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητα Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 25.

το ενδιαφέρον μας στο ρωμαϊκό κι ελληνορρωμαϊκό περιβάλλον. Τέλος, θα προσπαθήσουμε να ερευνήσουμε τη ζωή ενός παιδιού της εβραϊκής κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτής της τελευταίας αναζήτησης θα παρουσιάσουμε στοιχεία από τη ζωή παιδιών στην Παλαιά Διαθήκη, την παιδική ζωή της Παναγίας Θεοτόκου και του Ιωάννη του Βαπτιστή.

2. Στο δεύτερο μέρος θα παρουσιάσουμε τον ίδιο τον Ιησού ως παιδί, βασιζόμενοι σε πληροφορίες που μας δίνουν τα ευαγγέλια. Θ' αναφερθούμε όμως και άλλα πρωτοχριστιανικά κείμενα, τα οποία ασχολήθηκαν με την παιδική του ηλικία. Στη συνέχεια θα ερευνήσουμε τη στάση του Ιησού απέναντι στην παιδική ηλικία, όπως προκύπτει από τον δημόσιο βίο, τη διδασκαλία και τα θαύματά του.

Έπειτα θα προσπαθήσουμε ν' ανιχνεύσουμε τις επιδράσεις της χριστιανικής διδασκαλίας στην αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας κατά τους τρεις πρώτους χριστιανικούς αιώνες, μέχρι την έναρξη της ενασχολήσεως των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας με τη χριστιανική ανατροφή των παιδιών, κατά τον 4^ο αιώνα.

3. Στο τρίτο μέρος θα εντοπίσουμε το ενδιαφέρον μας στην καθημερινότητα ενός παιδιού της χώρας μας και γενικότερα του Δυτικού κόσμου, όπως αυτή διαμορφώνεται στα πλαίσια της *παγκοσμιοποίησης*. Θ' αναζητήσουμε τις σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις και τις προσδοκίες της *μετανεωτερικής κοινωνίας* από την εκπαίδευση και την αγωγή. Θα εξετάσουμε αν και κατά πόσον οι σύγχρονες εκπαιδευτικές πρακτικές εναρμονίζονται με τους σκοπούς μιας χριστιανικής αγωγής, η οποία στοχεύει στην ανάδειξη και τη *θέωση* του ανθρώπινου προσώπου.

Τέλος θα προσπαθήσουμε ν' αναδείξουμε την πρόταση της χριστιανικής Αγωγής, ως συμβολή στον προβληματισμό που αναπτύσσεται μπροστά στην ανάγκη για μια νέα αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας, σ' ένα ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο.

Ακολουθούμε, την *ιστορικοκριτική* μέθοδο, τοποθετώντας τα ευρήματά μας στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτιστικό περιβάλλον, καθώς και την *ερμηνευτική* μέθοδο σε ορισμένα σημεία, τα οποία απαιτούν ανάλυση κειμένων.

1. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ

1.1. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

Στα χρόνια της Καινής Διαθήκης οι Έλληνες χώριζαν τη ζωή του ανθρώπου σε ηλικίες, όπως και κατά την ελληνιστική εποχή, ακολουθώντας τις διαιρέσεις οι οποίες ίσχυαν ήδη επί Σόλωνα¹⁰ (6^{ος} αιώνας π.Χ.) και περιγράφονται στην *Ιπποκρατική συλλογή*¹¹. Με βάση την αντίληψη ότι η ανθρώπινη ζωή χωρίζεται σε επταετίες, τις *εβδομάδες*, ο Σόλων τη χωρίζει σε δέκα στάδια των επτά ετών, ενώ η πραγματεία *Περί εβδομάδων*, η οποία ανήκει στην *ιπποκρατική σχολή* και χρονολογείται ίσως από τον 5^ο αιώνα π.Χ., σε επτά εποχές: Ο άνθρωπος είναι *νήπιος*, έως επτά ετών, *παιδί* έως τα δεκατέσσερα, *έφηβος* μέχρι τα είκοσι ένα, *νεαρός* μέχρι τα είκοσι οκτώ, *άνδρας* ως τα σαράντα οκτώ, *ώριμος* μέχρι τα πενήντα έξι και, τέλος, *γέρον*. Επομένως, η παιδική ηλικία εκτεινόταν ως τα δεκατέσσερα, ενώ η συστηματική εκπαίδευση άρχιζε, όπως και στην κλασική Ελλάδα, κατά το έβδομο έτος. Την πρώτη *εβδομάδα* της ζωής τους τα παιδιά μορφώνονταν στους κόλπους της οικογένειας.

1.1.1. Το παιδί στον ελληνιστικό κόσμο. Καθώς ο ελληνιστικός πολιτισμός αποτελεί εξέλιξη του αρχαιοελληνικού και προσαρμογή του στις νέες γεωπολιτικές συνθήκες, είναι φυσικό, εξετάζοντας τη θέση του παιδιού σε αυτόν τον κόσμο, να καταφύγουμε στις αρχαιοελληνικές καταβολές του. Ας ξεκινήσουμε όμως τη μελέτη μας από την αρχή της εμφάνισης της ζωής ενός παιδιού της ελληνικής αρχαιότητας.

Το δικαίωμα στη ζωή δεν ήταν αυτονόητο και η έκτρωση¹² ήταν διαδεδομένη στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Η *πόλις*, δεν ενδιαφερόταν να

---

³ B. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασιής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2005) σ. 150.

¹¹ Πρόκειται για Συλλογή έργων τα οποία αποδίδονται στον Ιπποκράτη και καλύπτουν ευρύ φάσμα ιατρικών ζητημάτων.

¹² Γινόταν είτε με τη λήψη δηλητηρίου είτε με μηχανικά μέσα τα οποία συχνά οδηγούσαν στη στειρότητα, ενίοτε και στο θάνατο της μητέρας. Σ. Δεσπότη, *Η Ιεραποστολική Περιοδεία*

ασκήσει πολιτική υπέρ των γεννήσεων. Η γέννηση ενός παιδιού συνδεόταν περισσότερο με τη διαίωσιση του *οίκου*. Έτσι, αυτός ο οποίος θιγόταν από τη διακοπή της κυήσεως και μπορούσε να προσφύγει ακόμα και στα δικαστήρια ήταν ο πατέρας, είτε, σε περίπτωση θανάτου του πατέρα, κάποιος συγγενής του.

1. Οι Πυγμάχοι: Τοιχογραφία από το Ακρωτήρι.

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.

Η γυναίκα δεν είχε κανένα δικαίωμα στο έμβρυο, όπως δεν είχε και στο νεογέννητο, χωρίς τη συγκατάθεσή του.

Η στάση των αρχαίων απέναντι στην έκτρωση δεν ήταν ενιαία¹³, καθώς συνδεόταν με την πανσπερμία των απόψεων, σχετικά με την ύπαρξη της ψυχής στο έμβρυο και τον χρόνο ενάρξεώς της. Γενικά, οι απόψεις σχετικά με την *εμφύχωση* ταξινομούνται σε δύο κυρίαρχες φιλοσοφικές θεωρίες¹⁴. Η *στωική άποψη* θεωρεί ότι η ψυχή ενυπάρχει στο ανθρώπινο σώμα και ενεργοποιείται με την πρώτη αναπνοή του νεογνού. Αντίθετα η *αριστοτελική*, η οποία ήταν ίσως και η πιο διαδεδομένη, δέχεται ότι η ψυχή εισβάλλει στο παιδί τη στιγμή

του Παύλου στον Ελλαδικό Χώρο (Μακεδονία-Άχαΐα-Ασία), (Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός, 2011) σ. 139.

¹³ Θ. Ταμπάκη, «Οι προβληματισμοί των αρχαίων Ελλήνων για την εμβρυική ζωή», *Παιδιατρική Βορείου Ελλάδος* 18 (2006) σ. 272.

¹⁴ Ταμπάκη, Θ., ομοίως σ.272.

της γεννήσεως. Συνεπώς, ο πιθανός μηνυτής θα δικαιωνόταν, αν αποδείκνυε ότι η έκτρωση στράφηκε κατά του οίκου, η κατηγορία όμως της ανθρωποκτονίας θα ήταν αμφισβητήσιμη, αν μετέθετε το ζήτημα στην ανθρώπινη υπόσταση του εμβρύου, για την οποία δεν υπήρχε ομοφωνία.

Εδώ θα πρέπει ν' αναφέρουμε τον γενικότερο προβληματισμό των αρχαίων λαών, σχετικά με το αν και κατά πόσον υπάρχει η ανθρώπινη υπόσταση στο έμβρυο και από ποιο χρονικό σημείο της κηύσεως αρχίζει να υφίσταται, από πότε δηλαδή και ύστερα το έμβρυο θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ανθρώπινη ύπαρξη. Δεν ήταν λίγοι αυτοί οι οποίοι θεωρούσαν ότι η απάντηση έπρεπε να δοθεί σε συνάρτηση με το αν το έμβρυο ήταν σχηματισμένο ή ασχημάτιστο. Δύο εκκλησιαστικοί συγγραφείς, ο Τερτυλιανός (155/160-223/240) και ο Θεοδώρητος Κύρου (393-457), έκαναν αργότερα επίσης διάκριση ανάμεσα σε *εξεικονισμένο* και *μη εξεικονισμένο* έμβρυο¹⁵. Στον προβληματισμό αυτό, για το χριστιανικό κόσμο τουλάχιστον, τέλος έδωσε ο Μ. Βασίλειος (330-379), η άποψη του οποίου υιοθετήθηκε από την ενωμένη εκκλησία και επικυρώθηκε από την Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο¹⁶: *Φθείρασα κατ' έπιτήδευσιν, φόνου δίκην υπέχει. Ακριβολογία δέ έκμεμορφωμένου και άνεξεικονίστου παρ' ήμϊν ούκ έστι*¹⁷. (η γυναίκα η οποία θα αποβάλει το έμβρυο ηθελημένα ελέγχεται για φόνου. Δεν υπάρχει σε εμάς διδασκαλία για διαμορφωμένο ή αδιαμόρφωτο έμβρυο).

Ένα παιδί, ακόμα κι αν γεννιόταν σε οικογένεια ελεύθερων και όχι δούλων, δεν αποκτούσε από μόνο το γεγονός της γεννήσεώς του το δικαίωμα στη ζωή. Έπρεπε ο πατέρας να το αποδεχθεί και να το αναγνωρίσει, είχε όμως το δικαίωμα και να μη το κάνει, χωρίς να θίγει στο ελάχιστο την τιμή της συζύγου

---

¹⁵ Α. Νικολαΐδη, *Προβληματισμοί Χριστιανικού Ήθους* (Αθήνα: 2000) σ. 419.

¹⁶ 91⁹⁵ κανόνας της Συνόδου στο: Γ.Α. Ράλλη-Μ. Ποτλή, *Σύνταγμα των Ιερών Κανόνων* Τομ. Β' (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1852-1859) σσ. 518-519 ορίζει τα εξής: *Τάς τὰ άμβλωθρίδια διδούσας φάρμακα, και τας δεχομένας τὰ έμβρυοκτόνα δηλητήρια, τῶ του φονέως έπιτιμίῳ καθυποβάλλομεν*. (Σε όποια γυναίκα δίνει φάρμακα με σκοπό την άμβλωση και σε όποια τα δέχεται καταλογίζεται το επιτίμιο του φόνου).

¹⁷ Μ. Βασιλείου, *Επιστ.* 188, 2, PG 32, 6724a και στο: Α. Νικολαΐδη, *Προβληματισμοί Χριστιανικού Ήθους* (Αθήνα: 2000) σ. 419.

του¹⁸. Αν όμως το παιδί προέκυπτε από παράνομη σχέση, ιδίως αν ήταν κορίτσι, τα πράγματα ήταν ακόμα χειρότερα. Αν τελικά διασωζόταν από το θάνατο, η ίδια η μητέρα το αφιέρωνε στη θεά Αφροδίτη¹⁹, για να παρέχει σεξουαλική απόλαυση κατά τη διάρκεια θρησκευτικών εορτών και άλλων επετείων, είτε στα προαύλια των ναών (Απουλήιος, *Μεταμορφώσεις* 10, 20-22), είτε σε κάποια ιδιωτική κατοικία ως *αυλητρίς* (Δίων 8, 5-10 και Α΄ Κορ. 10, 7) είτε σε πορνεία τα οποία έφεραν την ονομασία *τέγος*, *παιδισκείον*, *κηλωστόν*, *χαμαιτυπεϊον* και βρίσκονταν ακόμη και στην Αγορά, δίπλα σε διοικητικά γραφεία ή ναούς.

Είναι αλήθεια ότι ο πατέρας δεν ασκούσε πολύ συχνά για το νόμιμο παιδί του το δικαίωμά του να μη το αναγνωρίσει, είτε διότι τον έπειθαν οι παρακλήσεις της μητέρας, είτε διότι υπολόγιζε την κοινωνική πίεση. Ήταν όμως πιθανό ν' αρνηθεί να εντάξει στην οικογένεια το νεογέννητο, αν δεν ήταν αρτιμελές ή αν ήταν κορίτσι. Στην περίπτωση αυτή ακολουθούσε η *αγγειοθέτηση* του παιδιού και η *απόθεση*, η τοποθέτησή του δηλαδή σε κατάλληλο πήλινο αγγείο και η έκθεσή του στην είσοδο ενός ναού ή σε κάποιον άλλο δημόσιο χώρο, όπου μπορούσε εύκολα να βρεθεί. Φυσικά, πολλές φορές το παιδί πέθαινε. Κατά τον 1^ο αιώνα μ.Χ. η έκθεση των βρεφών εμφανίζεται και στην Αίγυπτο²⁰, όπου πλέον η οικονομική κατάσταση των Ελλήνων έχει επιδεινωθεί σοβαρά.

Αν για το παιδί το οποίο είχε την τύχη να γεννηθεί από δούλους, η ζωή μέσα στην δουλεία ήταν προδιαγεγραμμένη, για το εκτεθειμένο παιδί τα πράγματα δεν άλλαζαν και πολύ. Ο φιλεύσπλαχνος, ο οποίος θ' αποφάσιζε να το μεγαλώσει, γινόταν απόλυτος κύριος του παιδιού και μπορούσε, αν ήθελε, να το μεταχειριστεί ακόμα και ως δούλο. Συχνά η μητέρα συνήθιζε ν' αφήνει στο εκτεθειμένο παιδί κάποιο διακριτικό, μια ζώνη, ένα φυλαχτό, για να μπορεί να το αναγνωρίσει αργότερα.

---

¹⁸ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) σ. 111.

¹⁹ Σ. Δεσπότη, *Η Ιεραποστολική Περιοδεία του Παύλου στον Ελλαδικό Χώρο (Μακεδονία – Αχαΐα - Ασία)*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός, 2011) σ. 139.

²⁰ Β. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2005) σ. 151.

Στην ευτυχή περίπτωση κατά την οποία ο πατέρας αποφάσιζε να εντάξει το παιδί στην οικογένεια, κατά την πέμπτη, έβδομη ή και τη δέκατη μέρα τελούνταν τα *Αμφιδρόμια*²¹, η τελετή της αποδοχής και ονοματοδοσίας του. Κρεμούσαν έξω από τη θύρα κλάδους ελιάς, αν το βρέφος ήταν αγόρι, ή ένα στεφάνι από μαλλί, αν το βρέφος ήταν κορίτσι, τα οποία συμβόλιζαν τις προσδοκίες των γονέων από το νεογέννητο, το θάρρος και την προκοπή αντίστοιχα. Στη συνέχεια οι γυναίκες έπαιρναν το παιδί στα χέρια και το περιέφεραν γύρω από την εστία, παρουσιάζοντάς το στην ομώνυμη θεά και εντάσσοντάς το στη λατρεία της οικογένειας. Τότε ο πατέρας έδινε στο παιδί ένα όνομα. Του πρόσφερε έτσι την αναγνώρισή του, την οποία ούτε ο ίδιος ούτε κάποιος άλλος μπορούσε ν' αρνηθεί αργότερα. Η παλαιά αυτή συνήθεια της περιφοράς, όπως μας βεβαιώνει Ν. Πολίτης²², επιβιώνει στο γεγονός ότι, είτε την ημέρα αυτή είτε κατά το σαράντισμα, ή και στη βάφτιση, ο ιερέας παίρνει στα χέρια του το παιδί και το περιφέρει μέσα στην εκκλησία!

Το όνομα επιλεγόταν είτε από κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εμφανίσεως του βρέφους, είτε από το επάγγελμα για το οποίο το προόριζαν. Συχνά, το πρώτο αγόρι λάμβανε το όνομα του παππού από την πλευρά του πατέρα του. Επώνυμο δεν υπήρχε, το παιδί προσδιοριζόταν επίσης από το όνομα του πατέρα του, π.χ. Πλάτων Αριστοκλέους. Την Τρίτη μέρα των Απατουριών²³ - πατροπαράδοτης εορτής των γονέων – ο Αθηναίος όφειλε να καταγράψει το παιδί στους καταλόγους της πόλεως των Αθηνών. Στο εξής, μέχρι τα επτά του χρόνια, το παιδί θ' ανατρεφόταν με τη φροντίδα της μητέρας του και των άλλων γυναικών του οίκου, ενώ η εκπαίδευσή του θα διαφοροποιόταν σταδιακά, ανάλογα με το φύλο του.

Πολύ αργότερα ο Θεοδόσιος (347-395), αποδεχόμενος το αίτημα της Εκκλησίας, κατάργησε το δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω στο παιδί το οποίο είχε ο πατέρας από αρχαιοτάτων χρόνων, ο δε Ιουστινιανός (482-565) επανήλθε

---

²¹ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) σ. 111.

²² Ν. Γ. Πολίτου, *Τα κατά την γέννησιν*, Λαογραφικά Σύμμεικτα Γ, 1931, σ.213-214, στο: «Αμφιδρόμια» *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α. Π. Λυγγούρης, Τόμ. 2 (Αθήναι, 1963) στ. 430.

²³ Β. Καλαϊτζάκη «Απατούρια» *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α. Π. Λυγγούρης, Τόμ. 2 (Αθήναι, 1963) στ. 1047.

με την κατάργηση του δικαιώματος της απορρίψεως του παιδιού. Αλλά, δεν καταργούνται εύκολα πρακτικές αιώνων με νομοθετικές διατάξεις, έστω και επαναλαμβανόμενες.

Μέχρι τα επτά του έτη το παιδί μεγάλωνε δίπλα στη μητέρα του. Είτε ήταν κορίτσι είτε αγόρι, τα πρώτα χρόνια της ζωής του ήταν χαρούμενα. Αν ήταν κορίτσι, το κουνούσαν σ' ένα κρεμαστό καλάθι και το νανούριζαν. Το τάζαν μέλι και χυλό και του έλεγαν ιστορίες. Όταν άρχιζε να περπατάει, μπορούσε να παίζει με τα κατοικίδια ζώα, τα οποία η οικογένεια διατηρούσε στην αυλή και με διάφορα άλλα παιχνίδια. Βασικό παιχνίδι κατά την αρχαιότητα ήταν τα «κότσια», *οι αστράγαλοι*²⁴, που το έπαιζαν αγόρια και κορίτσια αλλά και οι ενήλικες. Έπαιζαν επίσης με μπάλες, κούκλες, (τις οποίες αποκαλούσαν *πλαγγόνες*) ξύλινα συρόμενα αμαξάκια ή αλογάκια.

Καθορισμένη μέθοδος αγωγής των κοριτσιών κατά την αρχαιότητα δεν υπήρχε²⁵. Η μητέρα μετέδιδε στην κόρη τις γνώσεις τις οποίες είχε. Έτσι, ήταν δυνατόν να της μάθει να γράφει, να διαβάζει και να παίζει κάποιο μουσικό όργανο. Αργότερα της μάθαιναν επίσης να πλέκει, να κεντά, να υφαίνει, να μαγειρεύει και να διευθύνει το νοικοκυριό. Έβγαινε στην πόλη συνοδευόμενη από τους γονείς ή άλλα ηλικιωμένα πρόσωπα, κυρίως για να λάβει μέρος σε θρησκευτικές τελετές.

Αν όμως αυτά συνέβαιναν στην Αθήνα, στη Σπάρτη τα κορίτσια μεγάλωναν πολύ πιο ελεύθερα. Γυμνάζονταν δημόσια, όπως τα αγόρια, κι έριχναν δίσκο και ακόντιο. Ο Πλούταρχος θεωρεί ότι ο Λυκούργος επέτρεψε στα κορίτσια να εμφανίζονται στις λιτανείες γυμνά, όπως και τ' αγόρια, να χορεύουν και να τραγουδούν, για ν' αποφύγει τη μαλθακότητα μιας οικιακής εκπαίδευσεως χωρίς σκληραγωγία (Λυκ. 14, 2-3). Σε γενικές γραμμές, η αγωγή του κοριτσιού στην αρχαία Ελλάδα σταματούσε εδώ.

Κατά την ελληνιστική εποχή όμως τα πράγματα είχαν αλλάξει. Η απόφαση του γονέα να μορφώσει τα παιδιά του αφορούσε εξίσου τα αγόρια και τα κορίτσια. Η νομική, κοινωνική, και οικονομική θέση της γυναίκας είχε στο

---

²⁴ Κ. Τσατσάνογλου, «παιδεία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Τόμ. Ε' (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1974) σσ. 268.

²⁵ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) σ. 80.

μεταξύ εξελιχθεί προς την κατεύθυνση μιας μεγαλύτερης ελευθερίας. Είτε διότι η Ελληνίδα είχε προβληθεί στα εδάφη της Ανατολής, (Ολυμπιάδα, Αρσινόη Β΄, Κλεοπάτρα Ζ΄), στα οποία ο ελληνισμός αποτελούσε ακτινοβόλουσα μειονότητα, είτε διότι η ανθρωπότητα αναγνωρίζει πλέον την αξία του ανθρώπου ως ατόμου, παρατηρείται ευρύτερη πρόσβαση των κοριτσιών στην εκπαίδευση. Σήμερα, έχουμε επιγραφές οι οποίες μαρτυρούν ομαδική εκπαίδευση κοριτσιών στην Τέω²⁶, παραδείγματος χάριν, και στην Πέργαμο. Οι ελληνικές παπυρολογικές πηγές της Αιγύπτου μας προσφέρουν επίσης παραδείγματα, μαρτυρώντας την ομαδική παρουσία κοριτσιών στο εκπαιδευτικό σύστημα²⁷ και παρέχοντας τεκμήρια για την παιδεία ορισμένων γυναικών, ιδιαίτερα δε την ικανότητά τους να γράφουν επιστολές.

Το αγόρι της αρχαίας Αθήνας ως τα επτά του χρόνια δεν εντασσόταν σε συγκεκριμένο διδακτικό πλαίσιο. Το παιδάκι σπάνια χωριζόταν από τη μητέρα του²⁸, την οποία ακολουθούσε ακόμα και στις θρησκευτικές εορτές. Ο πατέρας, κατά την πρώτη παιδική ηλικία, ελάχιστα ασχολείτο με το παιδί του.

Το ζητούμενο σ' αυτή τη φάση ήταν η *ανατροφή* του. Αν η οικογένεια του παιδιού ήταν πλούσια, η μητέρα μοιραζόταν τις φροντίδες του με την παραμάννα, μια ηλικιωμένη δούλα συνήθως, η οποία το τάιζε μέλι και του διηγόταν τους μύθους του Αισώπου. Συχνά η *τροφός*²⁹ διακρίνεται από την *τίτην*, η οποία θηλάζει το βρέφος. Η τροφός παραμένει στον οίκο ως τα γεράματα και απολαμβάνει το σεβασμό του παιδιού. Τα πρώτα έτη της ανατροφής, από πλευράς πνευματικής, αφιερώνονται στην κατάκτηση της γλώσσας. Ο Πλούταρχος (350-433)³⁰ στο σύγγραμά του *Περί Παίδων Αγωγής*,

---

²⁶ B. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασιής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2005) σ. 154.

²⁷ B. Legras, ομοίως, σ. 154.

²⁸ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) σ.113.

²⁹ Η. Ματρου, *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Αρχαιότητα* Τόμ. Α, ελλ. μετ. Β. Σερέτη (Αθήνα : Εκδόσεις Δαίδαλος, 2009) σ. 307.

³⁰ Το έργο *«Περί Παίδων Αγωγής»* είναι νεοπλατωνικό κείμενο του Πλουτάρχου του Αθηναίου (350-433), του οποίου δέκα έργα θεωρήθηκαν ως έργα του αρχαιότερου Πλουτάρχου του Χαιρωνέως (50-120), όπως απέδειξε ο Αθ. Σιαμάκης στο: (Πλουτάρχου Αθηναίου *Περί Μουσικής* , Αθήνα 2005). Βλ. επίσης Α. Βερτσέτη, *Πλουτάρχου «Περί Παίδων Αγωγής»*

επιμένει ότι οι παραμάνες δεν πρέπει να είναι τυχαίες, αλλά όσο το δυνατόν περισσότερο σπουδαίες και κυρίως, να είναι κατά τα ήθη Ελληνίδες (5C-5F).

Σ' αυτή την ηλικία το παιδί μυείται επίσης στη μορφωτική παράδοση. Έρχεται σε επαφή με τη μουσική και το λόγο μέσα από τα *βαυκαλήματα*, (νανουρίσματα) ή ιστορίες με πρόσωπα τρομακτικά, τα *μορμολύκεια*, και αφηγήσεις κάθε είδους. Στο βαθμό που η παλαιά παραδοσιακή θρησκεία επιβιώνει κατά την ελληνιστική εποχή, αυτή ακριβώς είναι η κατάλληλη ηλικία για ν' αποκαλυφθούν στο παιδί οι μύθοι και οι θρύλοι των θεών και των ηρώων. Ουδείς διανοείται να τα συστηματοποιήσει όλα αυτά σε κανονική διδασκαλία³¹.

Οι Έλληνες έδιναν πολύ μεγάλη σημασία στο παιχνίδι. Ο Πλάτωνας (427-347 π.Χ.) συνιστούσε ν' αφήνουν το παιδί ν' ασχολείται με τα παιχνίδια του, να το κατευθύνουν όμως προς παιχνίδια συγγενικά με την εικαζόμενη μελλοντική του απασχόληση (Νόμοι 643B). Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) συμβούλευε τους γονείς να βρίσκουν παιχνίδια όσο το δυνατόν πιο πρωτότυπα (Πολιτικά 1336a 23-40), ενώ ο φιλόσοφος Αρχύτας (428-347 π.Χ.) έγινε ξακουστός, μεταξύ άλλων, διότι βρήκε μια πρωτότυπη κουδουνίστρα για τα παιδιά!

Οι σύντροφοι του παιχνιδιού διαλέγονταν με φροντίδα. Ανάμεσα σ' αυτούς βρίσκονταν και μικροί δούλοι. Ο Πλούταρχος συμβουλεύει *τὰ παιδιά τὰ μέλλοντα τοῖς τροφίμοις ὑπηρετεῖν καὶ τούτοις σύντροφα γίνεσθαι ζητητέον πρότιστα μὲν σπουδαῖα τοὺς τρόπους, ἔτι μέντοι ἑλληνικά καὶ περίτρανα λαλεῖν*, (4A): (τα παιδιά – υπηρέτες, με τα οποία μεγαλώνουν και συναναστρέφονται τα παιδιά των ελευθέρων, θα πρέπει να έχουν σωστούς τρόπους και να μιλούν πολύ καλά τα ελληνικά) για να μη συμβεί, συγχρωτιζόμενα τα παιδιά των Ελλήνων με βαρβάρους και φαύλους, ν' αποκομίσουν κάτι από την κακοήθειά τους! Βέβαια, όπως είναι φανερό, τα λόγια του Πλουτάρχου απευθύνονται σε πλούσιους γονείς.

Οι τρεις ηλικίες που καθόριζαν τα διαδοχικά στάδια της σχολικής αγωγής ταυτίζονταν χρονικά με την εμφάνιση των οργανικών μεταβολών στο σώμα του

(Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1986) σ. 15-16. Στο εξής η εργασία αυτή, όπου αναφέρεται στον Πλούταρχο αναφέρεται στο «*Περί Παίδων Αγωγής*», εκτός αν δηλωθεί διαφορετικά.

³¹ Η. Μαργου, *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Αρχαιότητα Τόμ. Α'*, ελλ. μετ. Β. Σερέτη (Αθήνα: Εκδόσεις Δαίδαλος, 2009) σ. 308.

παιδιού³². Η σχολική ηλικία άρχιζε ταυτόχρονα με τη δεύτερη οδοντοφυΐα, στα επτά χρόνια³³, και τερματιζόταν τυπικά με την εμφάνιση της ήβης, στα δεκατέσσερα. Μπορούσε όμως και να συνεχίζεται, αν το επέτρεπαν τα οικονομικά της οικογένειας, έως την πλήρη άνδρωση, στα είκοσι ένα.

Στα επτά του χρόνια το παιδί παραδίνεται σε παιδαγωγό, η μορφή του οποίου συναντάται συχνά στις αγγειογραφίες με γενειάδα και ραβδί στο χέρι. Συνοδεύει το μαθητή παντού. Στο σχολείο, στην παλαίστρα, στις δημόσιες τελετές. Βαδίζει πίσω του μεταφέροντας τις πλάκες και τα μουσικά του όργανα. Μερικές φορές κρατά ένα λυχνάρι για να φωτίζει το δρόμο του μαθητή, αφού τα μαθήματα, ιδίως το χειμώνα, άρχιζαν πριν από την ανατολή του ήλιου. Στο σχολείο περιμένει να τελειώσει το μάθημα, άλλοτε μέσα στην ίδια την αίθουσα διδασκαλίας και άλλοτε σε ξεχωριστό χώρο, το *παιδαγωγείον*. Φροντίζει για τη σωστή συμπεριφορά του παιδιού. Στο δρόμο, το αγόρι πρέπει να περπατά με χαμηλωμένο το κεφάλι. Να μη πιάνει συζήτηση με κανέναν. Να παραμερίζει όταν συναντά ηλικιωμένο. Στο σπίτι επίσης να μη συζητάει με τους μεγάλους και να έχει καλούς τρόπους στο τραπέζι.

Παρ' ότι όμως ο παιδαγωγός ήταν επιφορτισμένος με τον έλεγχο του ήθους του μαθητή και τη διάπλαση ανώτερου χαρακτήρα, συχνά συνέβαινε ο ίδιος να μην είναι καθόλου αξιοσέβαστο πρόσωπο. Παραδόξως, αυτή η τόσο σοβαρή αποστολή ήταν δυνατόν να ανατεθεί σε κάποιο δούλο, ανίκανο για οποιαδήποτε άλλη εργασία. Ενώ θα πρέπει κανείς ν' αναζητά για τα τέκνα του διδασκάλους *οἱ καὶ τοῖς βίοις εἰσὶν ἀδιάβλητοι καὶ τοῖς τρόποις ἀνεπίληπτοι καὶ ταῖς ἐμπειρίαις ἄριστοι* (4B-4C) (οι οποίοι να ως προς τη ζωή τους άμεμπτοι, σωστοί στη συμπεριφορά και με άριστη κατάρτιση). Διότι πηγή και ρίζα της ανθρώπινης τελειότητας, προϋπόθεση του να γίνει κανείς *καλὸς κάγαθός*, είναι το να λάβει τη σωστή μόρφωση.

Τα παιδιά των πλουσίων άρχιζαν το σχολείο νωρίτερα από τα άλλα και το τελείωναν αργότερα. Δημόσια σχολεία δεν υπήρχαν, ανήκαν όλα σε δασκάλους ιδιωτικούς.

---

³² Κ. Τσατσάνογλου, «παιδεία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Τόμ. Ε' (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1974) σσ. 269.

³³ Οι φιλόσοφοι που ασχολήθηκαν με το θέμα της παιδείας πρότειναν διαφορετική ηλικία ο καθένας για την έναρξη της σχολικής ζωής. Ο Πλάτωνας τα έξι χρόνια, ο Αριστοτέλης τα πέντε και ο Χρυσίππος τα τρία! Στο: Κ. Τσατσάνογλου, ομοίως, σ. 269.

Στην αρχαία Αθήνα δεν υπήρχε ούτε νόμος, ο οποίος να καθιστά υποχρεωτική την εκπαίδευση. Ο πόθος για γνώση ήταν τόσο μεγάλος ώστε ένας τέτοιος νόμος θα ήταν ολότελα άχρηστος³⁴. Καθένας όφειλε να προσφέρει στο παιδί του όσο το δυνατόν καλύτερη εκπαίδευση, καθώς αυτή θα το βοηθούσε ν' αποβεί χρήσιμο μέλος της πόλεως. Ας μη λησμονούμε ότι η πόλις είχε προτεραιότητα στους Έλληνες έναντι του πολίτη και το καθολικό προτασσόταν στο ειδικό και το ατομικό.

Στις ελληνοιστικές πόλεις, η εκπαίδευση απευθυνόταν κυρίως σε παιδιά οι γονείς των οποίων είχαν τα οικονομικά μέσα να πληρώνουν τους δασκάλους. Σποραδικά συναντάμε όμως κάποιου είδους πρόνοια για την εκπαίδευση. Στην Αίγυπτο των Λαγιδών, για παράδειγμα, τα αγόρια των πεσόντων στη μάχη στρατιωτικών εκπαιδεύονταν, κατά πάσα πιθανότητα, με έξοδα του κράτους³⁵. Το ενδιαφέρον για τα ορφανά αποτελεί κληρονομιά των ελληνικών πόλεων της αρχαϊκής και της κλασικής εποχής, οι οποίες πάντοτε έδειχναν ιδιαίτερη πρόνοια για τα παιδιά που είχαν χάσει τους γονείς τους, και είχαν θεσπίσει αυστηρή νομοθεσία σχετικά με την κηδεμονία των ορφανών και τη διαχείριση της περιουσίας τους. Στην Αθήνα και στους Δελφούς υπήρχαν ειδικοί αξιωματούχοι, οι *ορφανισταί* ή *ορφανοφύλακες*, οι οποίοι επιμελούνταν την ανατροφή και την αγωγή των ορφανών παιδιών³⁶. Μάλιστα, επειδή τα ορφανά εθεωρούντο θετά τέκνα της πόλεως, η δαπάνη επιβάρυνε το δημόσιο.

Επιπλέον υπήρχε και η εκδοχή της χρηματοδότησης των σχολείων από ιδρύματα, τα οποία είχαν συστήσει επιφανείς πολίτες, όπως ο Εύδημος στην Μίλητο και ο Πολύθρους στην Τέω. Οι βασιλείς παρενέβαιναν επίσης χρηματοδοτώντας σχολικά ιδρύματα, όπως ο Άτταλος Β΄ της Περγάμου, ο οποίος χρηματοδότησε ίδρυμα για την εκπαίδευση των παιδιών στους Δελφούς, ύστερα από σχετικό αίτημα της πόλεως.

Το πρόγραμμα της στοιχειώδους εκπαιδευσεως κατά την ελληνοιστική εποχή ήταν κατά βάση όμοιο με το πρόγραμμα των Αθηνών κατά τους κλασσικούς

---

³⁴ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) σ. 119.

³⁵ Β. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασιής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2005) σ. 156.

³⁶ Κ. Τσατσάνογλου, «Παιδεία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Τόμ. Ε΄ (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1974) σσ.269.

χρόνους³⁷. Οι τρεις παιδευτικοί κλάδοι τους οποίους εκπροσωπούσαν ο *γραμματιστής*, ο *κιθαριστής* και ο *παιδοτρίβης*, εξακολουθούσαν να υπάρχουν. Παρατηρούμε όμως και κάποιες μεταβολές. Στο μάθημα της Μουσικής, π.χ. διδασκαλία του αυλού είχε καταργηθεί, συνεχιζόταν όμως η διδασκαλία της λύρας.

Οι Αθηναίοι ιδίως, απέδιδαν εξαιρετική σημασία στη μουσική. Όταν το παιδί μάθαινε να γράφει και να διαβάζει, ήταν ώρα ν' αρχίσει τη μελέτη της μουσικής. Στη σχολή του *κιθαρωδού* διδασκόταν να παίζει λύρα και να ψάλλει σε χορό ή με τη συνοδεία λύρας διάφορους ύμνους, τους οποίους αργότερα θα εκτελούσε ενώπιον κοινού, κατά την διάρκεια σχολικών εορτών. Επιγραφές μας πληροφορούν³⁸ ότι στους σχολικούς διαγωνισμούς της μικρασιατικής Τέω και της Μαγνησίας το 2^ο αι. π.Χ. γίνονταν αγώνες λύρας και *κιθαρωδίας*, τραγουδιού δηλαδή με τη συνοδεία κιθάρας.

Σταδιακά πάντως η διδασκαλία της Μουσικής περιορίστηκε, επειδή η προσκόλληση σε συντηρητικές παραδοσιακές μορφές και η τεχνική εξέλιξη δημιούργησαν μια εξειδίκευση την οποία δεν μπορούσε να παρακολουθήσει η σχολική τάξη. Για το λόγο αυτό μάλιστα ο μισθός του δασκάλου της Μουσικής ήταν μεγαλύτερος³⁹ από το μισθό των άλλων δασκάλων. Στην Τέω ο δάσκαλος της Μουσικής αμειβόταν με 700 δραχμές το χρόνο, ενώ οι γραμματιστές με 500-600 και οι παιδοτρίβες με 500.

Για την εκπαίδευση των ελληνιστικών χρόνων μεγαλύτερη σημασία από τη Μουσική είχε η Φυσική Αγωγή. Η σωματική άσκηση και ο αθλητισμός αποτελούν γνωρίσματα αποκλειστικά ελληνικά. Ήταν κοινή παραδοχή ότι η ηθική και η πνευματική προετοιμασία προχωρεί καλύτερα σ' ένα γερό κορμί. Ταυτόχρονα λοιπόν με την ανάπτυξη του μυαλού το παιδί έπρεπε και να γυμνάζεται, για να φτάσει στην αρμονική τελείωση σώματος και ψυχής και η αντίθεση στο σημείο αυτό με τα ήθη άλλων λαών, όπως για παράδειγμα των Εβραίων, έγινε πιο εμφανής μετά την εξάπλωση του ελληνισμού σ' ένα μεγάλο μέρος της οικουμένης.

---

³⁷ Κ. Τσατσάνογλου, ομοίως, σ.269.

³⁸ Κ. Τσατσάνογλου, «παιδεία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Τόμ. Ε' (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1974) σ.270.

³⁹ Κ. Τσατσάνογλου, ομοίως, σ. 270.

Η φυσική Αγωγή επέζησε ως πολύ αργά στο σχολικό πρόγραμμα. Η παρακμή της παρατηρείται μόνο μετά το τέλος του αρχαίου κόσμου και την επικράτηση του Χριστιανισμού⁴⁰, ο οποίος της άσκησε ισχυρή πολεμική, αφού από ευγενής άμιλλα που ήταν είχε εκπέσει σε επάγγελμα και μάλιστα συχνά βάρβαρο, με την εμφάνιση των μονομάχων και τις θηριομαχίες. Ίσως και επειδή η νέα θρησκεία έδειχνε να θεωρεί το σώμα υποδεέστερο από την ψυχή.

Η γυμναστική βρισκόταν κάτω από τον άμεσο έλεγχο του κράτους⁴¹. Στην Αθήνα, όπως και στη Σπάρτη, το πρόγραμμα των μαθημάτων της Γυμναστικής ήταν καθορισμένο με νόμο και υπήρχαν παιδαγωγοί και ειδικοί υπάλληλοι οι οποίοι παρακολουθούσαν την τήρηση των αποφάσεων. Ο παιδοτρίβης αναλάμβανε τους μαθητές από τα δώδεκα έτη έως ότου γίνουν έφηβοι. Εκτός από τα κλασικά αθλήματα, δρόμο, άλματα και ρίψεις, τα παιδιά μάθαιναν επίσης να χορεύουν, να κολυμπούν και να ιππεύουν.

Τα ίδια περίπου ίσχυαν και στις ελληνιστικές πόλεις. Τα *Γυμνάσιον*, δηλαδή το Γυμναστήριο, υπήρξε πάντοτε το κέντρο της ελληνικής παροικίας, οπουδήποτε εγκαθίσταντο οι Έλληνες⁴². Η σωματική αγωγή άρχιζε από τα πρώτα σχολικά χρόνια και συνεχιζόταν ως το τέλος της εφηβείας. Τα μαθήματα που δίδασκε ο παιδοτρίβης ήταν αυτά που περιλαμβάνονταν στο πρόγραμμα των εορτών: δρόμος ταχύτητας, δρόμος αντοχής, άλμα εις μήκος, δισκοβολία, ακόντιο, πάλη, πυγμαχία, παγκράτιο.

Για τη διδασκαλία των γραμμάτων αρκετές πληροφορίες μας άφησε ο Διονύσιος ο Αλικαρνασεύς και ο Ρωμαίος Κοϊντιλιανός, θεωρητικός της ρητορικής τέχνης. Σώθηκαν επίσης, ιδίως στην Αίγυπτο, αρκετές σχολικές ασκήσεις, γραμμένες άλλοτε πάνω σε παπύρους και άλλοτε σε όστρακα και ξύλινα πινακίδια⁴³. Το παιδί της κλασικής αρχαιότητας μάθαινε αρχικά να αντιγράφει και στη συνέχεια να γράφει και να διαβάζει. Ξεκινούσαν από τα ονόματα των γραμμάτων της αλφαβήτου. Στη συνέχεια μάθαιναν να γράφουν τα σύμβολα, με την κανονική τους σειρά αλλά και αντίστροφα, από το Ω ως το

---

⁴⁰ Κ. Τσατσάνογλου, ομοίως, σ. 270.

⁴¹ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) σ. 128.

⁴² Κ. Τσατσάνογλου, ομοίως, σ. 270.

⁴³ Κ. Τσατσάνογλου, ομοίως, σ. 270.

A. Ας μη ξεχνάμε ότι τα γράμματα της αλφαβήτου εκτός από σύμβολα των φθόγγων ήταν επίσης μαθηματικά και μουσικά σύμβολα.

Ακολουθούσε η διδασκαλία των συλλαβών, πρώτα των απλούστερων, αποτελούμενων από δύο γράμματα και ύστερα των πολυπλοκότερων. Από τις συλλαβές δηλαδή *βα, βε, βη, βι, βο, βυ βω, γα, ...ψα, ψε ψη κλπ*, περνούσαν στις *βαν, βεν, βην, ψαν, ψεν, ψην, βρα, βρε, κλπ*. Την συστηματική αυτή πορεία την τηρούσαν αυστηρά. Ήταν αδιανόητο να περάσουν στη διδασκαλία των λέξεων πριν από την εξαντλητική εκμάθηση όλων των πιθανών συνδυασμών⁴⁴.

Από τις συλλαβές που είχαν ήδη κατακτήσει οι μαθητές, άρχιζε η ανάγνωση και η γραφή των λέξεων, πρώτα των μονοσύλλαβων και κατόπιν των πολυσύλλαβων. Συνηθισμένες ήταν οι σειρές λέξεων που τα αρχικά τους σχημάτιζαν το αλφάβητο. *Αϊζ, βοϋς, γρύψ, δρϋς ...* Μάλιστα, πλην των κοινών παρουσιάζονταν και λέξεις σπάνιες, με σημασίες μάλλον άγνωστες ακόμη και στους ίδιους τους αρχαίους⁴⁵: *στράγξ* σταγόνα, *κλάγξ* κραυγή, *κλώψ* κλέφτης, *κνάξ*, άγνωστη σημασία: γάλα; κνησμός; Κριτήριο επιλογής ήταν η εξαιρετικά δύσκολη προφορά τους. Βλέπουμε εδώ μια σημαντική διαφορά της αρχαίας παιδαγωγικής από τη σύγχρονη. Οι αρχαίοι ούτε διανοούνται ούτε επιδιώκουν να διευκολύνουν τη διαδικασία της μαθήσεως. Θέτουν αμέσως το παιδί αντιμέτωπο με τη μέγιστη δυσκολία, πιστεύοντας ότι, εάν την υπερνικήσει, η μετέπειτα πορεία του θα είναι μηχανική.

Ακολουθούν οι δισύλλαβες λέξεις, πρώτα σε σειρές όπως: *Αχιλλεύς, Βίων, Γάιος, Δίων, Έρως...* και ύστερα σε πίνακες, για να διδαχθούν ταυτοχρόνως και οι κανόνες συλλαβισμού: *Κά-στωρ, Λέ-ων, Έ-κτωρ ...* Τέλος περνούσαν στις τρισύλλαβες και τις πολυσύλλαβες λέξεις. Οι πίνακες αυτοί δεν περιλάμβαναν λέξεις της καθομιλουμένης αλλά μόνο κύρια ονόματα ομηρικά, θεοτήτων, ποταμών, λιμνών κλπ. Εκτός από τη δυσκολία τους, ένα άλλο κριτήριο για την επιλογή τους θα πρέπει να ήταν η συμβολή τους στην προετοιμασία των μαθητών για τη μελέτη του Ομήρου και των άλλων ποιητών.

Εφαρμόζοντας τη λογική από τα απλά στα σύνθετα, από τις λέξεις προχωρούσαν στις προτάσεις. Αυτό γινόταν με την επανάληψη τυποποιημένων φράσεων

---

⁴⁴ Η. Μαρrou, *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Αρχαιότητα* Τόμ. Α', ελλ. μετ. Β. Σερέτη (Αθήνα : Εκδόσεις Δαίδαλος, 2009) σ.326.

⁴⁵ Η. Μαρrou, ομοίως, σ. 327.

όπως: «*Παῖ ἔσο ἐπιμελής ἵνα μὴ δαρῆς*» το οποίο βρίσκουμε γραμμένο σε πάπυρο φυλασσόμενο στο Μουσείο του Βερολίνου⁴⁶.

Υπήρχε όμως και μια σαφής προτίμηση στα *έμμετρα γνωμικά*, τα οποία κατατάσσονταν σύμφωνα με το αρχικό γράμμα της πρώτης λέξεως. Μία τέτοια σειρά από 24 *γνώμας μονοστίχους βιωφελείς* άρχιζε με το στίχο: «*Ἀρχὴ μεγίστη τοῦ βίου τὰ γράμματα*». Με τις σειρές αυτού του τύπου οι μαθητές διδάσκονταν ταυτοχρόνως και τα πρώτα στοιχεία της μετρικής⁴⁷. Όλα αυτά προχωρούσαν με τη σύγχρονη φροντίδα για την ορθογραφία και την καλλιγραφία.

Η επανάληψη για τους αρχαίους είναι σημαντική, τόσο στον προφορικό όσο και στο γραπτό λόγο, διότι, εκτός των άλλων, δυναμώνει τη μνήμη, την οποία, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, πρέπει ν' ασκούμε και να γυμνάζουμε περισσότερο απ' όλα: *αὕτη γὰρ ὡσπερ τῆς παιδείας ἐστὶ ταμειῶν, καὶ διὰ τοῦτο μητέρα τῶν Μουσῶν ἐμυθολόγησαν εἶναι τὴν Μνημοσύνην, αἰνιττόμενοι καὶ παραδηλοῦντες ὅτι οὕτως οὐδὲν γεννᾶν καὶ τρέφειν, ὡς μνήμη πέφυκε* (9E-9F)· (γιατί αυτή είναι αποθετήριο παιδείας και γι' αυτό στη Μυθολογία είπαν ότι μητέρα των Μουσών είναι η Μνημοσύνη, υποδηλώνοντας με αινιγματικό τρόπο πως τίποτα δεν έχει τη φυσική ικανότητα να δημιουργεί και να αναπτύσσει, όσο η μνήμη). Είναι λοιπόν η μνήμη θησαυροφυλάκιο της παιδείας και πρέπει να ασκείται, είτε τα παιδιά έχουν φυσική μνημονική ικανότητα είτε όχι, καθώς η ανάμνηση των πράξεων του παρελθόντος γίνεται παράδειγμα για σωστές αποφάσεις στο μέλλον.

Εκτός από την *αρχή της επαναλήψεως* σ' αυτά τα πρώτα στάδια της *Διδακτικής* εφαρμόζεται επίσης η *αρχή της εποπτείας*, τόσο στη διδασκαλία της Γλώσσας όσο και της Αριθμητικής, όπου με εξαιρετική αυστηρότητα η αρχαιότητα κωδικοποίησε μια ολόκληρη τεχνική, η οποία επέτρεπε τη συμβολική έκφραση όλων των ακέραιων αριθμών, από τη μονάδα έως το εκατομμύριο, με μόνη τη χρήση των δύο χεριών⁴⁸, τεχνική που επιβιώνει ακόμα στα βάθη της μουσουλμανικής Ανατολής. Στις παιδαγωγικές μεθόδους,

---

⁴⁶ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωίδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) σ. 121.

⁴⁷ Κ. Τσατσάνογλου, «παιδεία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Τόμ. Ε' (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, 1974) σ.270.

⁴⁸ Η. Μαρrou, *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Αρχαιότητα* Τόμ. Α', ελλ. μετ. Β. Σερέτη (Αθήνα : Εκδόσεις Δαίδαλος, 2009) σ. 336.

εκτός από τη μελέτη κεντρική θέση κατείχαν και οι *σωματικές τιμωρίες*. Οι ξυλιές θα πρέπει να ήταν συνηθισμένο φαινόμενο, τόσο στο σχολείο όσο και στο σπίτι. Αυτό το αυστηρό παιδαγωγικό σύστημα όμως δεν έφτανε τη σπαρτιατική πειθαρχία, η οποία εφαρμοζόταν στις όχθες του Ευρώτα.

Ο Πλούταρχος διαμαρτύρεται για την άσκηση σωματικής βίας, η οποία δεν αρμόζει σε ελεύθερους ανθρώπους (8E-9A). Οι πατέρες πρέπει να οδηγούν τα παιδιά στα καλά έργα με συμβουλές και υποδείξεις και όχι με κακοποιήσεις και ξυλοδαρμούς. Ο έπαινος και η επίπληξη είναι ωφελιμότερα μέσα κατά την άποψή του. Ο έπαινος διότι παρακινεί προς τα καλά έργα, ενώ η επίπληξη αποτρέπει από τα κακά. Όταν τα παιδιά αποθρασύνονται πρέπει να τα κάνουμε να ντρέπονται, να τ' αποκαθιστούμε όμως πάλι όταν κλαίνε και λυπούνται. Να προσέχουμε επίσης τα πολλά εγκώμια, διότι ξεσηκώνουν τα παιδιά, τα οδηγούν σε μια «κούφια» υπερηφάνεια και η συμπεριφορά τους *«εκθηλώνεται»*.

Την θρησκεία δεν την ενέπλεκαν καθόλου στην παιδαγωγική διαδικασία⁴⁹. Την ίδια τη θρησκεία εξάλλου πολύ λίγο την απασχολούσαν ζητήματα ηθικής. Οι Έλληνες φρόντιζαν να μη θυμώνουν τους θεούς, αλλά για την ηθική διαπαιδαγώγηση οδηγούς είχαν τους ποιητές και τους φιλοσόφους, των οποίων τα έργα άρχιζαν να μελετούν αμέσως μόλις γίνονταν ικανοί να κατανοήσουν αυτά που διάβαζαν. Η ηθική διαπαιδαγώγηση κατείχε σημαντική θέση, δεν απέκρυπταν όμως όψεις της πραγματικότητας από τα παιδιά, όπως γίνεται ακόμα και σήμερα, τουλάχιστον όταν απευθυνόμαστε σε σχολικό κοινό.

Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να προσεχτεί ότι στην αρχαιότητα η Εκπαίδευση δεν είχε αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο στο ζήτημα της *Αγωγής* των παιδιών, κάτι το οποίο συμβαίνει μόλις το Μεσαίωνα. Δεδομένου ότι πεμπτουσία της αγωγής θεωρείται η διαμόρφωση του ήθους, του χαρακτήρα, του τρόπου ζωής, ο διδάσκαλος αναλαμβάνει την ευθύνη ενός ειδικού τομέα της μορφώσεως, τη διδασκαλία της αναγνώσεως και της γραφής, αλλά όχι συνολικά της αγωγής του παιδιού. Η σύνδεση της πρωτοβάθμιας μορφώσεως με την ηθική διαμόρφωση έλαβε χώρα στο μοναστικό σχολείο του Μεσαίωνα⁵⁰,

⁴⁹ Κ. Κολομπόβα και Ε. Οζερετσκάια, ομοίως, σ. 125.

⁵⁰ Η. Μαργου, *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Αρχαιότητα* Τόμ. Α', ελλ. μετ. Β. Σερέτη (Αθήνα : Εκδόσεις Δαίδαλος, 2009) σ.318.

οπότε ένα πρόσωπο, ο δάσκαλος, ανέλαβε να διεκπεραιώσει δύο όλως διακριτούς ρόλους: του δασκάλου και του πνευματικού πατέρα.

Κατά την ελληνιστική εποχή η γραμματική κατάρτιση διαρθρωνόταν σε τρεις βαθμίδες⁵¹, τις οποίες αργότερα υιοθέτησαν και οι Ρωμαίοι. Ο εξειδικευμένος δάσκαλος της πρώτης βαθμίδας, ο *γραμματιστής* ή *γραμματοδιδάσκαλος*, έδινε τη θέση του στον *γραμματικό* ή *διδάσκαλο* της δεύτερης βαθμίδας. Υπήρχαν επίσης οι *καθηγηταί* ως επόπτες σπουδών, καθώς και οι *ρήτορες* και *σοφιστές* για την ανώτερη βαθμίδα. Ο ρόλος του *παιδαγωγού* άλλαξε⁵² σταδιακά και από απλός συνοδός και επιβλέπων είναι πλέον κάποιος ελεύθερος πολίτης, ο οποίος επεμβαίνει στη μόρφωση και τη συμπεριφορά του παιδιού, παρέχοντάς του τις βασικές γνώσεις. Την περίοδο αυτή δεν λείπει και η *γραμματική*, η δασκάλα δηλαδή της πρώτης βαθμίδας, της οποίας η ύπαρξη μαρτυρείται στην Αίγυπτο, μάλλον ως εξαίρεση.

Εν τέλει, η παιδαγωγική της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας ήταν άκρως συντηρητική⁵³. Οι μέθοδοι παρέμεναν οι ίδιες: η διαρκής παρουσία της σωματικής τιμωρίας, ο φόβος του δασκάλου και ο πρωταρχικός ρόλος της μνήμης. Οι μαθητές μάθαιναν απέξω ολόκληρα κείμενα. Το πρώτο προς μελέτη έργο ήταν η *Ιλιάδα*. Το πρόγραμμα σπουδών ανανεωνόταν πάντως κι εμπλουτιζόταν. Οι Έλληνες δάσκαλοι της Αιγύπτου ενσωμάτωσαν στο μάθημα της Ιστορίας την ιστορία της Αιγύπτου, την ιστορία του Φιλίππου Β΄, του Μεγάλου Αλεξάνδρου και της ελληνιστικής εποχής, ενώ στο μάθημα της Γεωγραφίας ενέταξαν τη μελέτη των χωρών τις οποίες κατέκτησε ο Αλέξανδρος στο όνομα του ελληνισμού.

---

⁵¹ B. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασιής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2005) σ.160.

⁵² Ομοίως, σ. 160.

⁵³ B. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασιής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2005) σ. 166.

2. Ο Αναβάτης του Αρτεμισίου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.

1.1.2. Το παιδί στη ρωμαϊκή Δύση. Στη Δύση η φροντίδα των παιδιών, διέφευγε από τα καθήκοντα της Ρωμαίας κυρίας, μόλις το παιδί περνούσε τη βρεφική του ηλικία⁵⁴. Η πλούσια γυναίκα το εναπόθετε στα χέρια ενός διακεκριμένου παιδαγωγού, τον οποίο μπορούσε να αγοράσει, πιστεύοντας ότι είχε εκπληρώσει το καθήκον της απέναντί του, εφ' όσον είχε περιβάλλει αυτή την οριστική εκλογή με τις επιβαλλόμενες προφυλάξεις και τις έγκυρες συμβουλές. Οι φτωχοί πάλι, ήταν ελεύθεροι να στείλουν τα παιδιά τους σ' ένα από τα ιδιωτικά σχολεία τα οποία είχαν ανοίξει διάφοροι διδάσκαλοι και τα οποία, στη Ρώμη τουλάχιστον, αφθονούσαν.

Οι ρωμαϊκές κατοικίες δεν διέθεταν ξεχωριστούς χώρους για τις γυναίκες, μπορούμε επομένως να εικάσουμε ότι και τα παιδιά θα κινούνταν σε όλο το χώρο των οικιών και θα ελάμβαναν από την οικογένειά τους και κάποιου είδους θρησκευτική αγωγή, διότι σε κάθε ρωμαϊκή κατοικία, σε σημείο το οποίο δεν ήταν αυστηρά καθορισμένο, συνήθως όμως δίπλα στο *atrium*, το περιστύλιο, βρισκόταν ένα *lararium*, ένα μικρό τέμενος το οποίο προοριζόταν για τη λατρεία των οικογενειακών θεοτήτων και των προγόνων (*lares* και *penates*). Η λατρεία αυτή ήταν καθημερινή και αφορούσε όλα τα μέλη του

---

⁵⁴ Ζ. Καρκοπίνο, *Η Καθημερινή Ζωή στη Ρώμη στο Απόγειο της Αυτοκρατορίας* ελλ. μετ. Κ. Παναγιώτου (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα 1990) σ. 138.

οίκου⁵⁵. Μπροστά στο *lararium* επίσης, όταν το αποφάσιζε ο *pater familias*, λάμβανε χώρα και η τελετή ενηλικίωσης των αγοριών των Ρωμαίων, ενώπιον όλης της οικογένειας. Με την τελετή αυτή ο νέος απελευθερωνόταν από τον παιδαγωγό του, αποκτούσε κληρονομικό δικαίωμα, τη δυνατότητα να κατακλίνει στα δειπνα και την είσοδο στο δημόσιο βίο⁵⁶.

Τα παιδιά των οποίων την ανατροφή αναλάμβαναν τόσο ναυρίς οι δούλοι, ή έστω οι απελεύθεροι, υπέφεραν από κάποιο είδος μητρικής εγκαταλείψεως. Αν προέρχονταν από οικογένεια πλουσίων, δεν έτρεφαν καμία εκτίμηση για τον κατώτερης κοινωνικής θέσεως κατ' οίκον δάσκαλό τους, ενώ και στο σχολείο οι μαθητές δεν σέβονταν το δάσκαλο ο οποίος ήταν ταπεινής καταγωγής και, αμειβόμενος με μισθό πενιχρό, στρεφόταν και σε δεύτερη απασχόληση. Στην κοινή στάση πλουσίων και φτωχών παιδιών απέναντι στους δασκάλους συνέβαλε και το γεγονός ότι τα παιδιά των πλουσίων δεν μεγάλωναν ξεκομμένα από τους φτωχούς συνομηλίκους τους, καθώς οι οικείες των πλουσίων δεν ήταν απομακρυσμένες από τις οικείες των φτωχότερων, αλλά συχνά συνυπήρχαν στις ίδιες γειτονιές⁵⁷.

Κατά τον πρώτο αιώνα π.Χ. το ρωμαϊκό σχολείο θα πρέπει να είχε αρκετά δυσφημιστεί. Από πληροφορίες που δίδει ο Κοϊντιλιανός⁵⁸ μαθαίνουμε ότι οι δάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι να διδάσκουν στον ίδιο περιορισμένο και ακατάλληλο χώρο, αδιακρίτως ηλικίας και φύλου αγόρια και κορίτσια, ηλικίας επτά έως δεκατριών ετών (τα κορίτσια) ή έως δεκαπέντε (τα αγόρια). Η κατάσταση αυτή απαιτούσε σκληρή πειθαρχία, η κατάχρηση της οποίας προκαλούσε τη δειλία και την υποκρισία των μαθητών, ίσως και το σαδισμό του δασκάλου. Τα πράγματα ήταν ακόμα χειρότερα αν οι γονείς δεν είχαν φροντίσει να εξασφαλιστούν σε σχέση με το ήθος των δασκάλων και των επιστατών. Στην περίπτωση αυτή το ρωμαϊκό πρωτοβάθμιο σχολείο ήταν δυνατόν να διαφθείρει τους νέους, τους οποίους είχε προορισμό να διδάξει.

Αν αυτή ήταν η μια όψη του νομίσματος, υπήρχε και η άλλη όψη. Ήδη, από το δεύτερο αιώνα π.Χ. η ανώτερη ρωμαϊκή τάξη αισθάνθηκε την ανάγκη να μην

---

⁵⁵ Μ. Γκουτζιούδη, *Καινοδιαθηκικές Μελέτες με τη Συνδρομή της Αρχαιολογίας* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μέθεξις, 2012) σ. 97.

⁵⁶ Μ. Γκουτζιούδη, ομοίως, σ.97.

⁵⁷ Μ. Γκουτζιούδη, ομοίως, σ. 92.

⁵⁸ Στο: Ζ. Καρκοπίνο, ομοίως, σ. 140.

αφήσει τους απογόνους της αμόρφωτους και καθυστερημένους ενώπιον των Ελλήνων υποτελών τους, τους οποίους έπρεπε να κυβερνήσουν. Ευνόησε έτσι τη δημιουργία σχολείων ελληνοιστικού τύπου στη Ρώμη, που μπορούσαν ν' ανταγωνιστούν τα σχολεία της Ανατολής. Έχοντας όμως επίγνωση της πολιτικής δύναμης που επιδρασιλεύει η μόρφωση σε μια κοινωνική τάξη, φρόντισε ώστε τα σχολεία αυτά ν' απευθύνονται στους γόνους των ισχυρών της ρωμαϊκής κοινωνίας.

Καθώς η παιδεία ήταν ιδιωτική, στη Ρωμαϊκή Δύση⁵⁹ υπήρχαν *σιτιστικά ιδρύματα* με σκοπό να συντρέχουν τα μη προνομιούχα παιδιά. Είχαν δημιουργηθεί με πρωτοβουλία των αυτοκρατόρων και πλούσιων ιδιωτών, αφορούσαν όμως κυρίως τις πόλεις της Ιταλίας και ο αριθμός των δικαιούχων παρέμενε περιορισμένος. Στην ελληνική Ανατολή τα σιτιστικά ιδρύματα ήταν πιο σπάνια και λειτουργούσαν σε ισότιμη βάση για τα παιδιά όλων των πολιτών. Τα ιδρύματα αυτά ήταν έργο φιλελλήνων αυτοκρατόρων. Για παράδειγμα ο Αδριανός⁶⁰ προίκισε την Αντινοόπολη, την οποία ίδρυσε στην Αίγυπτο το 130 μ.Χ., με ένα τέτοιο ίδρυμα.

Στο ελληνοιστικό σχολείο και στην Ανατολή και στη Δύση γίνονταν διαγωνισμοί αθλητικοί, μουσικοί και λογοτεχνικοί, στους οποίους διακρίνονταν οι καλύτεροι. Γίνονταν επίσης και εξετάσεις γνώσεων, μετά το πέρας των οποίων βραβεύονταν τόσο οι μαθητές όσο και οι δάσκαλοί τους. Όλα αυτά αναδεικνύουν την πίστη του ελληνορωμαϊκού κόσμου στη δύναμη της παιδείας, ως την οδό η οποία μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στην αρετή και την *ευδαιμονία*, καθώς είναι το μόνο το οποίο δεν χάνεται από το χρόνο ή τη συγκυρία: *Παιδεία δὲ τῶν ἐν ἡμῖν μόνον ἐστὶν ἀθάνατον καὶ θεῖον* (5E)· (η Παιδεία είναι το μόνο αθάνατο και θεϊκό από τα εντός μας αγαθά) κατά τον Πλούταρχο που μας μεταφέρει για το ζήτημα αυτό τις πεποιθήσεις του αρχαίου κόσμου.

---

⁵⁹ B. Legras, *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασιής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική 2005) σ. 191.

⁶⁰ B. Legras, ομοίως, σ. 192.

1.2 ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΟΥ ΙΣΡΑΗΛ

1.2.1. Το παιδί στην ισραηλιτική κοινότητα. Για τους Ισραηλίτες κάθε γέννηση παιδιού είναι δώρο του Θεού (Ψ. 127, 3), ο οποίος διανοίγει προσωπικά τη μήτρα κάθε γυναίκας για να της χαρίσει το παιδί ως ευλογία (Γεν.15). Η πρώτη γυναίκα ονομάζεται Εύα που σημαίνει ζωή και κατά την απόκτηση του πρώτου της παιδιού, του Κάιν, αναφωνεί: *«έκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ»* (Γεν. 4, 1). Η πολυτεκνία θεωρείται επίσης ευλογία (Γεν. 33, 5). Η γέννηση ενός παιδιού στην ισραηλιτική κοινότητα έφερνε λοιπόν πάντα χαρά, είτε ήταν αγόρι είτε κορίτσι, αφού ήταν ευλογία και πλούτος. Ένα συνηθισμένο λογοπαίγνιο⁶¹ μετέτρεπε τα παιδιά, *μπανίμ*, σε οικοδόμους, *μπονίμ*. Σύντομα οι γονεῖς όφειλαν να οργανώσουν μια γιορτή, για να μοιραστούν τη χαρά της αφίξεως του νέου μέλους με την κοινότητα. Η στειρότητα, αντίθετα, ήταν πραγματικό όνειδος: άντρας άτεκνος κατά τους ραβίνους εθεωρείτο νεκρός. Η Ελισάβετ, η μητέρα του Ιωάννη του Βαπτιστή το λέει καθαρά: *οὔτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπέϊδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδος μου ἐν ἀνθρώποις*: (έτσι, μου έχει κάνει αυτό το καλό ο Κύριος, σ' αυτή την ηλικία φρόντισε να μου αφαιρέσει τη ντροπή της ατεκνίας μου) (Λκ. 1, 25). Έπρεπε ν' αποκτήσει οπωσδήποτε παιδί, για να της αφαιρεθεί το κοινωνικό στίγμα το οποίο συνόδευε την ατεκνία⁶².

Στο βιβλίο Α' Βασιλειών της Π.Δ. διαβάζουμε για την ατεκνία της Άννας, της μίας εκ των δύο συζύγων του Ελκανά της οποίας *Κύριος απέκλεισεν τὰ περί τήν μήτραν αὐτῆς* (Α' Βασ. 1, 5) με αποτέλεσμα να μην τεκνοποιεί και κάθε χρόνο, όταν ο Ελκανά επέστρεφε από την καθιερωμένη θυσία, να λυπάται, να κλαίει και να αρνείται ακόμα και να φάει την μερίδα που της αναλογούσε, παρ' όλο που ο σύζυγός της την αγαπούσε περισσότερο από τη Φεννάνα, τη δεύτερη σύζυγο, η οποία του είχε χαρίσει απογόνους.

Όσπου κάποια μέρα, ύστερα από το ιερό οικογενειακό γεύμα η Άννα προσήλθε ενώπιον του Αρχιερέως Ηλί, μπροστά στη *Σκηνή του Μαρτυρίου* και

---

⁶¹ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ.121.

προσευχήθηκε με δάκρυα και με όλη τη δύναμη της ψυχής της για να της χαρίσει ο Θεός έναν γιο. Μάλιστα έταξε πως, εάν ο Θεός της αφαιρούσε τη ντροπή και της έδινε τέκνο, θα το αφιέρωνε για να τον υπηρετεί σε όλη του τη ζωή, χωρίς ποτέ να γευθεί οινοπνευματώδη ποτά ή να βάλει ψαλίδι στα μαλλιά του. Τέλος ο Θεός, βλέποντας τον ανείπωτο πόνο της, της χάρισε ένα αγόρι το οποίο εκείνη ονόμασε Σαμουήλ, επειδή η ίδια το είχε ζητήσει *από τον Κύριο Σαβαώθ* (Α΄ Βασ. 2-20).

Η εβραϊκή νομοθεσία απαγόρευε την άμβλωση ή την οποιαδήποτε καταστροφή του σπέρματος, διότι η αποφυγή της τεκνογονίας θα συνέβαλε στην ελάττωση της εβραϊκής φυλής⁶³ και διότι αυτό θα έθετε εμπόδια στην από το Θεό σχεδιαζόμενη εμφάνιση του Μεσσία. Η απαγόρευση αυτή αποτυπώνεται στο νόμο της Εξόδου: *οὐδ' ἔσται ἄγονος οὐδὲ στεῖρα ἐπὶ τῆς γῆς σου· τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν σου ἀναπληρῶν ἀναπληρώσω*. (δεν θα υπάρχει στη χώρα σου άγονος άντρας ούτε άτεκνη γυναίκα· θα κάνω τα έτη της ζωής σου πλήρη) (Εξ. 23, 26). Η εικόνα του παιδιού διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις μεσσιανικές προσδοκίες. Ο προφήτης Ησαΐας αναγγέλλει ότι η μελλοντική σωτηρία του λαού έρχεται στο πρόσωπο ενός παιδιού από τη γραμμή του Δαβίδ: *...ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἑμμανουήλ...* (ιδού η παρθένος θα συλλάβει και θα γεννήσει υιόν, τον οποίο θα ονομάσεις Εμμανουήλ...) (Ησ. 7, 14).

---

⁴² Με συγκίνηση παρακολουθούμε επίσης, στις διηγήσεις των «Αποκρύφων» τον κοσμικών διαστάσεων θρήνο της Άννας για την ατεκνία της, την ίδια στιγμή κατά την οποία ο Ιωακείμ αποσύρεται για σαράντα μέρες, με σκοπό να νηστέψει και να προσευχηθεί στο Γιαχβέ, ώστε να του χαρίσει απόγονο. Η προσευχή του εισακούστηκε, με αποτέλεσμα η Άννα να τάξει το παιδί, το οποίο επρόκειτο να γεννηθεί, στην υπηρεσία του Θεού για όλες τις ημέρες της ζωής του, ενώ ο Ιωακείμ προσφέρει εντυπωσιακή θυσία για να τον ευχαριστήσει: «Αλίμονο, σε μένα, ποιος με γέννησε; Ποια μήτρα με έφερε στον κόσμο; Γεννήθηκα καταραμένη ανάμεσα στους υιούς Ισραήλ και με χλεύασαν στο Ναό του Κυρίου! Αλίμονο, σε ποιον έμοιασα εγώ; δεν έμοιασα ούτε στα πετεινά του ουρανού, αφού ακόμα και τα πετεινά του ουρανού είναι γόνιμα ενώπιόν Σου, Κύριε, ούτε στα θηρία της γης... .. ούτε σ' αυτά τα τρεχούμενα νερά... .. δεν έμοιασα ούτε σε τούτη δω τη γη, γιατί ακόμη και τούτη η γη προσφέρει τους καρπούς της στον κατάλληλο καιρό και σε ευλογεί Κύριε!» Αθ. Καραλάσκος, «Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου» στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 57.

⁶³ Ι. Αγαπίδη, *Το Αρχαίον Εβραϊκόν Δίκαιον* (Θεσσαλονίκη: 1960) σ.141.

Ποινή για την άμβλωση δεν καταγράφεται. Το πιθανότερο όμως είναι η πράξη αυτή να τιμωρείτο ως ανθρωποκτονία⁶⁴. Αυτό συνάγεται από άλλο νόμο της Εξόδου, ο οποίος τιμωρούσε με την ποινή του θανάτου την αποβολή του εμβρύου ύστερα από συμπλοκή⁶⁵, εφαρμόζοντας την αρχαία νομική πρακτική της ανταποδόσεως: *Ἐὰν δὲ μάχωνται δύο ἄνδρες καὶ πατάξωσι γυναῖκα ἐν γαστρὶ ἔχουσαν καὶ ἐξέλθῃ τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον, ἐπιζήμιον ζημιωθήσεται· ... ἐὰν δὲ ἐξεικονισμένον ἦ δώσει ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς...*· (αν διαπληκτίζονται δύο άντρες και χτυπήσουν έγκυο γυναίκα, ώστε να αποβάλει πριν το παιδί σχηματιστεί τέλεια, να πληρώσει πρόστιμο όποιος τη χτύπησε... αν όμως το παιδί ήταν σχηματισμένο, τότε να δώσει ζωή αντί ζωής...·) (Εξ. 21, 22-25). Συναντάμε εν προκειμένω τη διδασκαλία περί *εξεικονισμένου*⁶⁶ ή μη εμβρύου, ένα ζήτημα στο οποίο, ως ελέχθη, απάντησε οριστικά η Εκκλησία των πρώτων χριστιανικών αιώνων.

Βεβαίως, αυστηρή τιμωρία της ηθελημένης αμβλώσεως ή της κατόπιν ασκήσεως βίας αποβολής του εμβρύου, συναντάται σε πολλούς αρχαίους λαούς. Οι ποινές εξαρτώνται είτε από την κοινωνική θέση της γυναίκας, όπως στο βαβυλωνιακό κώδικα, είτε από το αν ο άνδρας έχει ή δεν έχει γιο, στο δίκαιο των Ασσυρίων, ή ακόμη και από το μήνα της εγκυμοσύνης στους Χετταίους. Μόνο στους αρχαίους Αιγυπτίους⁶⁷ η νομοθεσία εμφανίζεται σαφώς χαλαρότερη και λιγότερο προστατευτική για τα παιδιά. Τιμωρεί τους παιδοκτόνους γονείς με την υποχρέωση να κρατούν στις αγκάλες τους το με δική τους ευθύνη νεκρό τέκνο τους τρεις μέρες και τρεις νύκτες, με την επιτήρηση των αρχών.

Η εκούσια στερρότητα για τους Εβραίους ήταν ένα από τα μεγαλύτερα αμαρτήματα. Ακόμα κι αν ένας έγγαμος άνδρας έφευγε από τη ζωή χωρίς απογόνους, ο «νόμος του ανδραδέλφου» (Δευτ. 25, 5-10) προέβλεπε ότι ο αδερφός αυτού του άνδρα, αν υπήρχε, όφειλε *ἀναστήσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰσραὴλ* και «να *οἰκοδομήσει τὸν οἶκον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ*, να διαιωίσει δηλαδή το όνομα του αδερφού του αναλαμβάνοντας αυτός να χαρίσει παιδί στη

⁶⁴ I. Αγαπίδη, *Το Αρχαίον Εβραϊκόν Δίκαιον* (Θεσσαλονίκη: 1960) σ. 142.

⁶⁵ I. Φούντα, *Εξόδος* (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 2005) σ. 177.

⁶⁶ Εξεικονισμένο εννοείται το σχηματισμένο έμβρυο, αυτό που έχει πάρει ανθρώπινη μορφή.

⁶⁷ I. Αγαπίδη, *Το Αρχαίον Εβραϊκόν Δίκαιον* (Θεσσαλονίκη: 1960) σ. 143.

χήρα, για να συνεχιστεί ο οἶκος του αποβιώσαντος. Τόσο μεγάλη ήταν η επιθυμία τους να κάνουν παιδιά, ώστε αν η νόμιμη σύζυγος αδυνατούσε να τεκνοποιήσει, δεχόταν ο σύζυγός της ν' αποκτήσει παιδί με κάποια υπηρέτρια, όπως παραδείγματος χάριν έκανε ο Αβραάμ (Γεν. 16, 2). Δεν γνωρίζουμε ωστόσο αν η πρακτική αυτή ίσχυε ακόμα στα χρόνια του Χριστού.

Τα παιδιά αποτελούσαν πηγή ελπίδας για τους γονείς, *στέφανο γερόντων* (Παρ. 17, 6) και εγγύηση της εκπληρώσεως της Διαθήκης του Θεού με τον Ισραήλ. Κάθε τοκετός εθεωρείτο δώρο του Γιαχβέ εκείνες όμως οι γεννήσεις οι οποίες είχαν εξαιρετικά μεγάλη δυσκολία ή έδειχναν φαινομενικά αδύνατες λόγω γήρατος, αποδόθηκαν σε εξέχουσα θεϊκή παρέμβαση, όπως στην περίπτωση της Σάρρας, όπου, ενώ ο Αβραάμ αμφισβητεί τη δυνατότητα τεκνογονίας ο Θεός ο ίδιος την επιβεβαιώνει (Γεν. 17, 17-22). Επίσης, η αθανασία των γονέων από ένα σημείο και μετά συνδέθηκε με τη δυνατότητά τους να συνεχίσουν να ζουν μέσω των παιδιών τους, όπως διαπιστώνουμε στα λόγια του Ιακώβ την ώρα της θεϊκής επικλήσεως της ευλογίας των παιδιών του: *ὁ θεὸς ὁ τρέφων με ἐκ νεότητος ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, ὁ ἄγγελος ὁ ρυόμενός με ἐκ πάντων των κακῶν εὐλογῆσαι τὰ παιδιά ταῦτα, καὶ ἐπικληθήσεται ἐν αὐτοῖς τὸ ὄνομά μου καὶ τὸ ὄνομα τῶν πατέρων μου Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ πληθυνθείησαν εἰς πλῆθος πολὺ ἐπὶ τῆς γῆς·* (ο Θεός ο οποίος με συντηρεῖ από τη νεαρή μου ηλικία μέχρι σήμερα, ο ἄγγελος ο οποίος με γλυτώνει από κάθε κακό, ας ευλογῆσει αυτά τα παιδιά και ας φέρουν αυτά το ὄνομά μου και το ὄνομα των πατέρων μου, Αβραάμ και Ισαάκ, και ας γίνουν μεγάλο πλήθος πάνω στη γη)· (Γεν. 48, 16).

Ο πατέρας, δεν παρευρισκόταν στη γέννα, έπρεπε όμως να περιμένει να του την αναγγείλουν. Τότε πήγαινε και έπαιρνε το νεογέννητο στα γόνατά του δείχνοντας τη νομιμοποίηση και την αποδοχή του καθώς και την ευγνωμοσύνη του στο Θεό. Αν παρευρισκόταν κάποιος ηλικιωμένος πρόγονος του παιδιού, ήταν σωστό ν' αφήσουν σ' αυτόν αυτή τη διαδικασία⁶⁸. Έπλεναν το παιδί, το τύλιγαν σε σπάργανα, το έτριβαν με αλάτι⁶⁹ για να σφίξει το δέρμα του και το

---

⁶⁸ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ.122.

⁶⁹ Μία νύξη για τη στάση του λαού του Ισραήλ απέναντι στην έκθεση των παιδιών γίνεται στα λόγια του Γιαχβέ προς την αμαρτωλή Ιερουσαλήμ: *καὶ ἡ γένεσίς σου, ἐν ᾗ ἡμέρα ἐτέχθης, οὐκ ἔδησας τοὺς μαστοὺς σου καὶ ἐν ὕδατι οὐκ ἐλούσθης, οὐδὲ ἀλί ἠλίσθης καὶ ἐν σπαργάνοις οὐκ*

παρουσίαζαν. Βέβαια, αν ήταν κορίτσι τα συγχαρητήρια ήταν συγκρατημένα μια και δεν επρόκειτο ν' αυξήσει την πατρική περιουσία. Επί πλέον έως το γάμο, οπότε θα περνούσε σε άλλη οικογένεια, χρειαζόταν να το επιβλέπουν αδιάκοπα για να μην χαθεί η παρθενία του.

Η *έκθεση* των παιδιών δεν ήταν άγνωστη στο Ισραήλ, αλλά την καταδίκασαν απερίφραστα! Ίσως να μη χαίρονταν πολύ όταν γεννιόταν κορίτσι, το κρατούσαν όμως⁷⁰. Αν το πρώτο τέκνο της οικογένειας ήταν αγόρι, η χαρά γινόταν πιο μεγάλη. Η λέξη *μπεκόρ*, πρωτότοκος γιος, σήμαινε ότι η συνέχεια της οικογένειας εξασφαλιζόταν, αφού υπήρχε ο γιος ο οποίος θ' αναλάμβανε την αρχηγία της και θα κληρονομούσε και τα *πρωτοτόκια*, δηλ. διπλό μερίδιο από την κληρονομιά. Ονομαζόταν *πρωτότοκος* καθώς υπήρχε η προσδοκία ότι θ' ακολουθούσαν κι άλλα αδέλφια, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι αναγκαστικά η προσδοκία θα γινόταν πραγματικότητα. Στη Βίβλο ακόμη κι αν κάποιος δεν είχε ποτέ κανέναν αδερφό ή αδερφή, λεγόταν πρωτότοκος.

Αν το πρώτο παιδί μιας μητέρας ήταν κορίτσι, ούτε αυτό λεγόταν πρωτότοκο αλλά ούτε η μητέρα αυτή αποκτούσε ποτέ πρωτότοκο, ανεξάρτητα από τον αριθμό των παιδιών που θα γεννούσε στη συνέχεια και από το φύλο τους. Αν πάλι το πρώτο παιδί μιας γυναίκας ήταν αρσενικό αλλά πέθαινε πριν συμπληρώσει σαράντα μέρες ζωής, ούτε αυτό λεγόταν πρωτότοκο ούτε η μητέρα του αποκτούσε ποτέ πρωτότοκο. Αν επρόκειτο για σύζυγο ιερέως ή Λευίτη, κανένα της παιδί δεν λεγόταν ποτέ πρωτότοκο, διότι στη φυλή του Λευί δεν υπήρχαν πρωτότοκα ή, κατά μία άλλη εκδοχή, όλα τα αγόρια ήταν πρωτότοκα, ανεξάρτητα από τον αριθμό τους. Ωστε λοιπόν μόνο αν το πρώτο παιδί ανήκε σε φυλή άλλη πλην της φυλής Λευί, ήταν αρσενικό και

έσπαργανώθης: (Την ημέρα που γεννήθηκες δεν εδέθη το στήθος σου, δεν σε έλουσαν με νερό, δεν σε έτριψαν με αλάτι και δεν σπαργανώθηκες εις σπάργανα) (Ιεζ. 16, 4). Το αλάτι το χρησιμοποιούσαν και για λόγους αντισηψίας καθώς δεν επιτρέπει την ανάπτυξη μικροβίων .

⁷⁰ «*καὶ ἀπερρίφης ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πεδίου τῆ σκολιότητι τῆς ψυχῆς σου ἐν ἡμέρᾳ, ἣ ἐτέχθης· καὶ διῆλθον ἐπὶ σὲ καὶ εἶδόν σε πεφυρμένην ἐν τῷ αἵματί σου καὶ εἶπά σοι· ἐκ τοῦ αἵματός σου ζώῃ*» (Την ημέρα που γεννήθηκες εξ αιτίας της διεστραμμένης καρδιάς σου απορρίφθηκες σε ανοικτή πεδιάδα· όμως εγώ πέρασα κοντά σου, σε είδα αιμόφυρτη και σου είπα: από το αίμα σου θα προέλθει ζωή)· (Ιεζ. 16, 5-6).

συμπλήρωνε σαράντα μέρες ζωής, λεγόταν πρωτότοκο⁷¹, είτε είχε αδέρφια είτε όχι. Σε περίπτωση που γεννιόνταν δίδυμα φρόντιζαν να ξεχωρίσουν το βρέφος το οποίο είχε εξέλθει πρώτο, δένοντας στο χέρι του μια κόκκινη κλωστή, πράγμα το οποίο σήμερα γνωρίζουμε ότι είναι εν μέρει λάθος, καθώς το νωρίτερα συλληφθέν βρέφος εξέρχεται δεύτερο. Πάντως, στην περίπτωση του Ησαΐ και του Ιακώβ (Γεν. 25, 21-26) τελικά πήρε ο Ιακώβ τα πρωτοτόκια της οικογένειας, αν και εξήλθε δεύτερος .

3. Η Κολακεία της Θεοτόκου: Δια χειρός Γκόρντανα Ραντόγιεβιτς.

Αγόρι ή κορίτσι, πρωτότοκο ή όχι, το παιδί το θήλαζε πάντα η μητέρα του⁷². Ο θηλασμός αποτελούσε χρέος το οποίο θύμιζαν πάντα οι ραβίνοι στις

---

⁷¹ Η έννοια *πρωτότοκο* ίσχυε και για τα ζώα. Αν το ζώο ήταν αυτών των προδιαγραφών ήταν ιδιοκτησία του ιερατείου και σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του Μωσαϊκού Νόμου (Εξ. 13, 11-16), αν ήταν φαγώσιμο παραδιδόταν στο ιερατείο, αν όχι ανταλασσόταν με φαγώσιμο ζώο ή με χρήματα.

⁷² Στο *Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου* διαβάζουμε ότι, όταν συμπληρώθηκαν οι μέρες της, η Άννα πλύθηκε, έδωσε στο παιδί το μαστό της για να θηλάσει και το ονόμασε *Μαριάμ*. Αθ. Καραλάσκου, *Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου*, στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α' Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ.59.

γυναίκες του Ισραήλ⁷³. Η τροφός αποτελούσε σπάνια πολυτέλεια. Η περίοδος του θηλασμού συχνά κρατούσε δύο ή και τρία χρόνια, διότι προστάτευε το παιδί από τη δυσεντερία και άλλες αρρώστιες, οφειλόμενες στο κλίμα της περιοχής. Ο αποθηλασμός γιορταζόταν με θυσία στο Θεό και χαρούμενο γεύμα, ως ανάμνηση του μεγάλου συμποσίου το οποίο παρέθεσε ο Αβραάμ, όταν ο Ισαάκ απογαλακτίστηκε από τη μητέρα του, τη Σάρρα (Γεν. 21, 8).

Η ονοματοδοσία γινόταν κατά τις πρώτες μέρες της ζωής του βρέφους. Όπως όλοι οι αρχαίοι λαοί, έτσι και οι Ιουδαίοι πίστευαν ότι το όνομα περιείχε κάποιο είδος ανείπωτης δύναμης. Πίστευαν ότι αποτελούσε συστατικό στοιχείο της προσωπικότητας και ότι επηρέαζε το χαρακτήρα ή ακόμα και τη μοίρα του ανθρώπου. Αν το όνομα ταυτίζεται με το πρόσωπο, το να ενεργεί κανείς πάνω στο όνομα κάποιου σημαίνει ότι αποκτά επιρροή πάνω στην ύπαρξή του⁷⁴. Όταν αλλάζει κανείς το όνομα κάποιου του επιβάλλει μία νέα προσωπικότητα. Η πεποίθηση αυτή ήταν τόσο βαθιά ώστε κάποιος ραβίνος⁷⁵ έλεγε πως η αλλαγή του ονόματος θα μπορούσε να επιτρέψει ακόμα και την παρέκκλιση από τη θείκη εντολή!

Στη Βίβλο ο Θεός αποπερατώνει τη δημιουργία ονομάζοντας τα δημιουργήματα μέρα, νύχτα, ουρανό, γη, θάλασσα (Γεν. 1, 3-10)· καλεί το καθένα από τα άστρα με το όνομά του (Ησ. 40, 26) και επιφορτίζει τον Αδάμ να ονομάσει κάθε ζώο (Γεν. 2, 20). Με τη σειρά τους οι άνθρωποι ονομάζουν τους τόπους στους οποίους ζουν και τα τέκνα τους. Το δικαίωμα της εκλογής του ονόματος ανήκε στον πατέρα, στα ιερά κείμενα ωστόσο συναντάμε και αρκετές μητέρες να δίνουν όνομα στο γιο, αρχίζοντας βέβαια από την κοινή μας μητέρα την Εύα (Γεν. 4, 25), η οποία δίνει όνομα στον Σήθ. Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το όνομα του νεογέννητου θα πρέπει να ήταν προϊόν συνεννοήσεως.

---

⁷³ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 123.

⁷⁴ Η. Cazelles & J. Dupont, «Όνομα», *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, επιμ. έκδ. X. Leon-Dufour, ελλ. μετ. Σ. Αγουρίδης, Σ. Βαρτανιάν, Γ. Γρατσέας, Γ. Μαραγκός, Γ. Ρηγόπουλος, Σ. Φρέρης και Κ. Χιωτέλλη (Αθήνα: Έκδοση Βιβλικού Κέντρου Άρτος Ζωής, 1980) σ. 731-734.

⁷⁵ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 127.

Στην Παλαιά Διαθήκη⁷⁶ συναντάμε και την περίπτωση να δίνεται το όνομα κατά την ώρα της γεννήσεως, οπότε εκφράζει τη δραστηριότητα ή το πεπρωμένο του ατόμου που το φέρει: ο *Ιακώβ* είναι ο Υποσκελιστής (Γεν. 27, 36) και ο *Ναβάλ* ο 'Αφρων (Α' Βασ. 25, 25). Άλλοτε πάλι το όνομα αποτελεί ένα είδος χρησμού που εύχεται για το παιδί τη βοήθεια του Θεού του Ισραήλ, όπως το όνομα *Ησαΐας*, το οποίο σημαίνει «ο Θεός σώζει». Το όνομα εκφράζει επίσης την κοινωνική δυναμικότητα ενός ανθρώπου, έτσι ώστε μπορεί να σημαίνει και τη *φήμη* του (Αρ. 16, 2), ενώ το να είναι κανείς χωρίς όνομα σημαίνει ότι είναι μηδαμινός (Ιώβ 30, 80).

Οικογενειακό όνομα οι Ιουδαίοι δεν είχαν. Το παιδί προσδιοριζόταν επί πλέον από το όνομα του πατέρα του: *Ιωάννης μπεν Ζαχαρία*, δηλαδή *Ιωάννης υιός του Ζαχαρία*, ή *μπαρ* στα αραμαϊκά. Συχνά έδιναν στον πρωτότοκο το όνομα του παππού του, για να τον ξεχωρίζουν από τον πατέρα του αλλά και για να συνεχίζεται η παράδοση του οικογενειακού ονόματος. Μερικά ονόματα ήταν γεμάτα ευλάβεια, όπως του *Ιωάννη του Βαπτιστή*. Τον ονόμασαν *Γιοχαναάν* – *Ιωάννη*, δηλαδή «ο Θεός είναι ελεήμων»⁷⁷.

Ορισμένα ονόματα παρέπεμπαν σε περιστατικά της συλλήψεως και της γεννήσεως του παιδιού όπως το όνομα του *Ιακώβ* που, ως ελέχθη, σημαίνει Υποσκελιστής. Τον ονόμασαν έτσι επειδή κατά την γέννησή του κρατούσε την φτέρνα του Ησαΐ (Γεν. 25,26). Άλλοτε πάλι διάλεγαν ονόματα που πίστευαν ότι θα τους φέρουν τύχη. Για τα κορίτσια συνηθισμένα ήταν τα ονόματα ζώων όπως *Ραχήλ*, προβατίνα, *Γίονα*, περιστέρα, *Δεββώρα*, μέλισσα, ή φυτών, όπως *Ταμάρ*, φοινικιά, *Ελόν*, δρυς. Μερικές φορές τα ονόματα δεν ήταν και τόσο ευχάριστα· αναφέρεται η περίπτωση μιας γυναίκας η οποία, θυμωμένη επειδή έφερνε στον κόσμο μόνο κορίτσια, ονόμασε την τέταρτη κόρη της *Ζαουλέ*, δηλαδή «ενοχλητική» και την πέμπτη *Ταμάμ* «μου φτάνει». Άλλοτε πάλι τα ονόματα είχαν χάσει τον ιστορικό ή ιερό τους χαρακτήρα, ή είχαν παραφθαρεί⁷⁸. Έτσι το *Μυριάμ*, δεν θύμιζε πια την αδελφή του Μωυσή· κάτω

---

⁷⁶ H. Cazelles & J. Dupont, «Όνομα», *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, επιμ. έκδ. X. Leon-Dufour, ελλ. μετ. Σ. Αγουρίδης, Σ. Βαρτανιάν, Γ. Γρατσέας, Γ. Μαραγκός, Γ. Ρηγόπουλος, Σ. Φρέρης και Κ. Χιωτέλλη (Αθήνα: Έκδοση Βιβλικού Κέντρου Άρτος Ζωής, 1980)στ. 731-734.

⁷⁷ Κ. Σιαμάκης, ημερ. ανάκτησης 12-8-2014 στο:

<http://www.philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/162-2010-03-28-21-09-34> .

⁷⁸ Ντ. Ροπς, ομοίως, σ. 128.

από την αραμαϊκή επίδραση ίσως να το πρόφεραν Μαριάμ, το οποίο εξελληνίστηκε ή εκλατινίστηκε σε Μαρία⁷⁹ και αρχικά σήμαινε ατίθαση, σβέλτη ζωηρή.

Οι Ιουδαίες ήταν θαυμάσιες μητέρες. Αυτές αναλάμβαναν απολύτως την ανατροφή του κοριτσιού, ως την ημέρα του γάμου του⁸⁰. Ο πατέρας ασχολιόταν με τους γιους του. Τα κορίτσια συμμετείχαν στις οικιακές εργασίες και διδάσκονταν ό,τι χρειαζόταν από τη μητέρα τους. Το παιχνίδι όμως δεν έλειπε από τη ζωή τους. Ο προφήτης Ζαχαρίας μας αποκαλύπτει στα έσχατα τους δρόμους του Ισραήλ γεμάτους αγόρια και κορίτσια να παίζουν (Ζαχ. 8, 5), κάτι άλλωστε συνηθισμένο από καταβολής κόσμου σε όλη την ανθρωπότητα. Έπαιζαν επίσης με μικρά ζώα, με κούκλες, μικρά πήλινα ζώα και πουλιά, κρόταλα, σκαλισμένες μπάλες και ζάρια. Ίσως για τις ανάγκες του παιχνιδιού των μικρών παιδιών οι Ιουδαίοι ανέχονταν κάποια παρέκκλιση⁸¹ από το Νόμο, ο οποίος απαγόρευε την αναπαράσταση ζωντανών πλασμάτων. Επίσης, σε διάφορα μέρη και ιδιαίτερα στο Μεγκίντο⁸², διασώζονται πάνω στο πλακόστρωτο γραμμές που θυμίζουν κουτσό!

Όταν τα κορίτσια μεγάλωναν κάπως, κουβαλούσαν νερό, έγνεθαν μαλλί και βοηθούσαν λίγο στα χωράφια. Πήγαιναν να σταχολογήσουν πίσω από τους θεριστές, όπως η Ρουθ στον αγρό του Βοόζ (Ρουθ 2, 3 και 2, 8), ή την ημέρα φύλαγαν τα πρόβατα. Ζούσαν συνεχώς κάτω από την επίβλεψη των οικείων τους. *Θυγάτηρ πατρι απόκρυφος άγρυπνία, και ή μέριμνα αὐτῆς άφιστᾶ ὕπνον*· αναφέρεται στο βιβλίο *Σοφία Σειράχ*, όπου απαριθμούνται μια σειρά κίνδυνοι⁸³,

---

⁷⁹ Κ. Σιαμάκης ημερ. ανάκτησης 12-8-2014 στο:

<http://www.philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/162-2010-03-28-21-09-34>.

⁸⁰ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 130.

⁸¹ Ντ. Ροπς, ομοίως, σ. 134.

⁸² Ντ. Ροπς, ομοίως, σ. 134.

⁸³ *έν νεότητι αὐτῆς μήποτε παρακμάση, και συνωκηκυῖα μήποτε μισηθῆ· έν παρθενία μήποτε βεβηλωθῆ και έν τοῖς πατρικοῖς αὐτῆς ἔγκυος γένηται· μετᾶ άνδρὸς οὐσα μήποτε παραβῆ, και συνωκηκυῖα, μήποτε στειωρωθῆ. ἐπὶ θυγατρι άδιατρέπτω στερέωσον φυλακήν, μήποτε ποιήση σε ἐπίχαρμα ἔχθροῖς, λαλιὰν έν πόλει και ἔκκλητον λαοῦ, και καταισχύνη σε έν πλήθει πολλῶν* (Σειρ. 42, 9-14)· (Ανησυχεί ο πατέρας, μήπως περάσουν τα νιάτα της και μείνει ανύπανδρη· μήπως και μισηθεί από τον άνδρα της. Μήπως όταν είναι παρθένα διαφθαρεί και μείνει ἔγκυος στο πατρικό της σπίτι· μήπως, ως νόμιμη σύζυγος απατήσει τον άνδρα

από τους οποίους όφειλε ξαγρυπνώντας ο πατέρας να προστατεύει την κόρη του και ταυτοχρόνως το καλό όνομα της οικογένειας. (Σειρ. 42, 9-14).

Πολλοί ραβίνοι αρνούσαν στα κορίτσια το δικαίωμα να μορφώνονται⁸⁴. Σε αυτό φαίνεται ότι καθοριστικό ρόλο έπαιξε η αποκλειστική χρήση της Γραφής στην εκπαιδευτική διαδικασία. Καθώς η γυναίκα δεν είχε συνήθως καμιά επίσημη θέση στη Συναγωγή, δεν χρειαζόταν να μορφώνεται και να μαθαίνει την Τορά. «Καλύτερα να βλέπουμε την Τορά να την τρώει η φωτιά, παρά ν' ακούμε τα λόγια της στα χείλη των γυναικών⁸⁵» υποστήριζε κάποιος δάσκαλος, ο οποίος θεωρούσε ότι το να μορφώνεις μία κοπέλα είναι σαν να της διδάσκεις την αναισχυντία. Ίσως βέβαια ο συγκεκριμένος ραβίνος να είχε λάβει αυτή την ακραία θέση κρίνοντας με αυστηρότητα τα όσα συνέβαιναν στους ειδωλολατρικούς κύκλους της εποχής του, όπου η μόρφωση των γυναικών τις έφερνε σε αδιάκοπη επαφή με τους άντρες. Δεν είχαν όμως όλοι οι ραβίνοι την ίδια γνώμη. Το ίδιο αυτό ταλμουδικό σύγγραμμα⁸⁶ αναφέρει ότι *κάθε άντρας πρέπει να διδάσκει την Τορά στη θυγατέρα του*.

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι στην πραγματικότητα πολλές Ιουδαίες κοπέλες γνώριζαν τη Γραφή, αν κρίνουμε από το παράδειγμα της Παρθένου Μαρίας, η οποία κατά τη συνάντησή της με την Ελισάβετ, την ώρα που αυτοσχεδιάζει τον ύμνο της προς το Θεό (Λκ. 1, 45-55), παραπέμπει ακούσια και αυθορμητώς σε πάρα πολλά βιβλικά χωρία! Οι μελετητές εντόπισαν πάνω από τριάντα. Από το γεγονός αυτό συμπεραίνεται ότι η Θεοτόκος είχε λάβει επιμελημένη θρησκευτική αγωγή⁸⁷ και γνώριζε τα ιερά κείμενα.

της ή μείνει στείρα. Να προσέχεις την άμυαλη κόρη σου, για να μη σε κάνει περίγελο στους εχθρούς σου, και σε κακολογούν στην πόλη, σε διασύρει στους πολίτες και σε καταντροπιιάσει στον κόσμο).

⁸⁴ Ντ. Ροπς, ομοίως, σ. 133.

⁸⁵ Στο: Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 133.

⁸⁶ Στο: Ντ. Ροπς, ομοίως, σ. 133.

⁸⁷ Η παιδική ηλικία της Μαρίας, σύμφωνα με την απόκρυφη παράδοση, η οποία ιστορικά δεν γίνεται αποδεκτή, διέφερε αισθητά από την παιδική ηλικία ενός τυχαίου κοριτσιού. Όσπου να συμπληρώσει τον πρώτο χρόνο της ζωής της μεγάλωνε κάτω από τις άγρυπνες φροντίδες της Άννας σε περιβάλλον *αμόλυντο* και όταν έγινε τριών χρονών παραδόθηκε στο ναό⁸⁷, όπου λάμβανε την τροφή της από το χέρι ενός αγγέλου! Αθ. Καραλάσκος, «Πρωτευαγγέλιο του

Η είσοδος της τρίχρονης Μαρίας στο Ναό, όπου, κατά μία εκδοχή, την υποδέχτηκε ο Ζαχαρίας, ο πατέρας του Ιωάννη του Προδρόμου, όπως και η σύλληψή της και το περιεχόμενο των λοιπών θεομητορικών εορτών, περιγράφονται στο απόκρυφο «*Ευαγγέλιο του Ιακώβου*». Η Εκκλησία σεβάστηκε και καθιέρωσε τις συγκεκριμένες αφηγήσεις, επειδή ίσως διασώζουν βαθύτερες αλήθειες⁸⁸. Όπως δηλαδή για να διαμορφωθεί ένας άνθρωπος είναι απαραίτητη η παραμονή του στο σκότος και τη σιωπή της μήτρας, έτσι και για να ωριμάσει πνευματικά είναι απαραίτητη η παραμονή του στα Άγια των Αγίων της σιωπής και της ακρόασης του αυθεντικού Λόγου. Η Εκκλησία μας εορτάζει τα Εισόδια της Θεοτόκου στις 21 Νοεμβρίου εκάστου έτους.

Τα αγόρια λάμβαναν το όνομά τους συνήθως κατά την όγδοη μέρα, την ημέρα τελέσεως της περιτομής. Καθώς η διεθνής γλώσσα της Αυτοκρατορίας ήταν η ελληνική, ήδη από την εποχή των Σελευκιδών πολλοί Ιουδαίοι εξελλήνιζαν⁸⁹ το όνομά τους, όπως για παράδειγμα ο *Ιησούς*, ο αδελφός του αρχιερέα Ονία Γ΄, ο οποίος ονομάστηκε *Ιάσων*. Την εποχή του Χριστού η συνήθεια αυτή ήταν τόσο διαδεδομένη, ώστε τα μισά πρόσωπα της Καινής Διαθήκης να έχουν ελληνικά ονόματα. Ανάμεσα στα ονόματα των Αποστόλων τα Ανδρέας και Φίλιππος είναι ελληνικά, ενώ τα Θαδδαίος και Ματθαίος είναι ελληνικές παραφθορές εβραϊκών ονομάτων. Καθαρά ιουδαϊκό όνομα είναι μόνο το Ιούδας το οποίο σημαίνει «ο Θεός έχει υμνηθεί» και σε μονολεκτική εκδοχή «δοξολογία». Μάλιστα, μεταξύ των εξεχόντων Ιουδαίων έτεινε να καταργηθεί τελείως το αρχικό όνομα: Ηρώδης, π.χ. είναι «ο γιος του ήρωα». Ποιος ήταν όμως αυτός ο ήρωας, από το όνομα Ηρώδης δεν προκύπτει. Είναι πάντως πιθανό, πολλοί Ιουδαίοι να χρησιμοποιούσαν το εβραϊκό τους όνομα στη Συναγωγή και στις μεταξύ τους συναναστροφές, καθώς για τον τόσο διαδεδομένο εξελληνισμό θα υπήρχαν και πολλές αντιδράσεις.

Σε κάθε αρσενικό παιδί, την όγδοη μέρα από τη γέννησή του, έπρεπε να γίνεται *περιτομή*. Ο νόμος σε αυτό το θέμα ήταν κατηγορηματικός: *...Καὶ αὐτὴ*

Ιακώβου» στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 61.

⁸⁸ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Εισόδια της Θεοτόκου*»,... Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν), (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

⁸⁹ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 129.

ἡ διαθήκη, ἣν διατηρήσεις, ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου μετὰ σὲ εἰς τὰς γενεὰς αὐτῶν· περιτμηθήσεται ὑμῶν πᾶν ἀρσενικόν, καὶ περιτμηθήσεται τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον διαθήκης ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν. Καὶ παιδίον ὀκτὼ ἡμερῶν περιτμηθήσεται ὑμῖν...· (αὐτὴ εἶναι ἡ συμφωνία τὴν ὁποία θα τηρήσεις, ἀνάμεσα σε σένα κι ἐμένα καὶ ἀνάμεσα στους απογόνους σου καὶ τις ἐπόμενες γενιές· κάθε δικό σας ἀρσενικό παιδί θα περιτέμνεται, θα περιτέμνετε τὴν σάρκινη ἀκροβυστία σας καὶ αὐτό θα εἶναι σημάδι τῆς συμφωνίας ἀνάμεσα σε σας κι ἐμένα . Κάθε παιδί ὀκτὼ ἡμερῶν θα περιτέμνετε...)· (Γεν. 17, 9-14). Ἡ μικρὴ αὐτὴ χειρουργικὴ ἐπέμβαση ἔπρεπε νὰ γίνῃ ὁποσδήποτε, ἀκόμα καὶ ἀν ἡ μέρα ἡ ὁποία εἶχε προβλεφθεῖ ἦταν Σάββατο (Ιω. 7, 23). Οἱ ραβίνοι ἔδιναν λεπτομερεῖς ὁδηγίες γιὰ τὴν ὅλη διαδικασία.

Ἡ περιτομὴ εἶναι ἀρχαῖο τελετουργικὸ τὸ ὁποῖο συναντάμε μέχρι καὶ σήμερα καὶ δὲν σχετίζεται μόνο με τοὺς Ἰουδαίους. Οἱ ἐρμηνεῖες τοῦ εἶναι ποικίλες: θυσία ἀπολύτρωσης, ἔθιμο ἐφηβείας, σημεῖο φυλῆς⁹⁰. Με τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἤρθαν στο προσκήνιο ἢ προστέθηκαν καὶ ἄλλες σημασίες. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἐξορίας ἡ περιτομὴ ἐγένετο χαρακτηριστικὸ σημεῖο τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀφοῦ οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι δὲν τὴν γνώριζαν. Κατὰ τὸ 2^ο αἰ. μ.Χ., ὁπότε ἡ Παλαιστίνη βρέθηκε ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῶν Σελευκιδῶν, ἡ περιτομὴ ἐγένετο σημεῖο Ὁμολογίας καὶ, μαζί καὶ με ἄλλα ἔθιμα ὅπως τὴ θυσία στο Ναό καὶ τὴν εορτὴ τοῦ Σαββάτου, ἀπαγορεύτηκε με τὴν ἀπειλὴ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἡ ἀναστάτωση στο λαό ἦταν μεγάλη καὶ ἀκολούθησε ἡ ἐπανάσταση τῶν Μακκαβαίων.

Σε πολὺ σοβαρὲς περιστάσεις τὸ ἔργο αὐτὸ θα μπορούσε νὰ τὸ ἀναλάβει καὶ ἡ μητέρα, ὅπως ἔκανε ἡ *Σεπφώρα*, ὅταν τὸ παιδί τῆς βρέθηκε σε κίνδυνο (Ἐξ. 4, 24-26). Τὸ χωρίο αὐτὸ συνιστᾷ πιθανόν τὴν ἀρχαιότερη μαρτυρία τῆς Π.Δ. γιὰ τὴν περιτομὴ. Ἀπὸ αὐτὸ συμπεραίνεται ὅτι ἡ περιτομὴ εθεωρεῖτο σημεῖο θυσίας τοῦ γαμπροῦ με τὴ μετοχὴ τῆς νύφης, ἴσως γιὰ τὴ γαμήλια νύχτα⁹¹: *Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ὁδοῦ ἐν τῷ καταλύματι συνήνητησεν αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου καὶ ἐζήτηι αὐτὸν ἀποκτεῖναι. Καὶ λαβοῦσα Σεπφώρα ψῆφον περιέτεμε τὴν*

⁹⁰ Γ. Γκνίλκα , *Χριστιανισμός καὶ Ἰσλάμ. Μία νέα Προσέγγιση*, ἑλλην. Μετ. Σ. Δεσπότης (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Οὐρανός, 2009) σσ. 295-296.

⁹¹ Γ. Γκνίλκα , *Χριστιανισμός καὶ Ἰσλάμ. Μία νέα Προσέγγιση*, ἑλλην. Μετ. Σ. Δεσπότης (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Οὐρανός, 2009) σσ. 295-296.

ακροβυστίαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς καὶ προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ εἶπεν· ἔστω τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. Καὶ ἀπήλθεν ἀπ’ αὐτοῦ διότι εἶπεν· ἔστω τὸ αἷμα ταῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. (Ἐνῶ ὁ Μωσῆς βρισκόταν καθ’ ὁδὸν πρὸς τὸ κατάλυμά του, τὸν συνάντησε ὁ ἄγγελος τοῦ Κυρίου καὶ ζητούσε νὰ τὸν φονεύσει. Ἡ Σεπφώρα, ἀφοῦ πήρε κοφτερὴ πέτρα, περιέτεμε τὴν ακροβυστία τοῦ παιδιοῦ τῆς καὶ τὴν πέταξε στὰ πόδια τοῦ Μωσῆ καὶ εἶπε: Σταμάτησε νὰ τρέχει τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδιοῦ μου. Τότε ὁ ἄγγελος ἔφυγε ἀπὸ τὸ Μωσῆ, ἐπειδὴ εἶπε: σταμάτησε νὰ τρέχει τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδιοῦ μου). «Σύζυγος αἵματος εἶσαι γιὰ μένα», λέει ἡ Σεπφώρα κατὰ τὸ εβραϊκὸ κείμενο⁹². Με τὸν τρόπο αὐτὸ λυτρώνεται ὁ νυμφίος ἀπὸ τὸ νυκτερινὸ δαίμονα.

Κανένας Ἰουδαῖος δὲν μποροῦσε νὰ ἀποφύγει τὴν περιτομὴ. Ὅποιος τὴν ἀρνεῖται διασπᾶ τὴ Διαθήκη καὶ χάνει τὴ ζωὴ του. Ἀρχικὰ τὴν τελούσε ὁ ἴδιος ὁ πατέρας μ’ ἓνα πέτρινο μαχαίρι. Τὴν θεωροῦσαν κάτι ἀπλό. Τὸ βιβλίο τοῦ Σαββάτου (*Μισνά*), ἀναφέρει ὅτι μποροῦσε νὰ εἶναι ἐπώδυνα, ἰδιαίτερα τὴν τρίτη μέρα⁹³ ἀπὸ τὴν τέλεσή τῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ πάντως σὲ κάθε πόλη υπήρχε ἓνας *Μοχέλ* με μεγάλη πείρα σ’ αὐτὴ τὴν ἐπέμβαση. Ἡ πόσθη ἔπρεπε ν’ ἀφαιρεθεῖ σωστά γιὰ νὰ εἶναι ὁ ἄντρας ἀργότερα σὲ θέση νὰ φάει τὴν *Τερουμάχ*, τοὺς πρώιμους δηλαδὴ καρπούς, τοὺς ὁποίους οἱ ευσεβεῖς πρόσφεραν στὸ ἱερό.

Ἡ περιτομὴ ἦταν σημεῖο τῆς τρίτης διαθήκης⁹⁴ τοῦ Θεοῦ με τὸν ἄνθρωπο. Ἡ πρώτη ἔγινε με τοὺς πρωτόπλαστους, οἱ ὁποῖοι ὀφείλαν νὰ μὴ γευθοῦν τὸν καρπὸ τοῦ δέντρου τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, προκειμένου νὰ βρῶνται στὸν Παράδεισο. Ἡ δευτέρη διαθήκη ἦταν με τὸ Νῶε. Οἱ ἄνθρωποι ὀφείλαν νὰ μὴ τρώνε αἷμα ζώων καὶ νὰ μὴ φονεύουν ἀνθρώπους, γιὰ νὰ μὴ καταστραφθοῦν ἄλλη φορὰ ἀπὸ κατακλυσμὸ. Ἡ τρίτη διαθήκη, ἡ περιτομὴ, εἶχε τὴν ἔννοια τῆς ἀφιερώσεως στὸ Θεό. Συμβόλιζε τὴν ἀποβολὴ τοῦ παλαιοῦ

---

⁹² Γ. Γκνίλκα, ὁμοίως, σσ. 295-296. Ἐπίσης Ἰ. Φούντα, *Γένεσις* (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀποστολικὴ Διακονία, 2004) σσ. 41-42.

⁹³ Ντ. Ροπς, *Ἡ Καθημερινὴ Ζωὴ στὴν Παλαιστίνη τοὺς Χρόνους τοῦ Ἰησοῦ* (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 124.

⁹⁴ Ἰ. Φούντα, *Γένεσις* (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀποστολικὴ Διακονία, 2004) σσ. 41-42, ὅπου μεταξύ τῶν ἄλλων δίδεται καὶ ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ Σεπφώρα τελεῖ τὴν περιτομὴ τοῦ Ἐλιέζερ ἡ ἴδια, προκειμένου ὁ Μωσῆς ν’ ἀποφύγει τὴς συνέπειες ἀπὸ τὴν ἀναβολὴ τῆς.

σαρκικού ανθρώπου και πραγματοποιούνταν με την αποκοπή τεμαχίου από το μέλος στο οποίο εκδηλώνεται το σαρκικό πάθος. Είναι μια καινούρια κατάσταση στην οποία εισέρχονται τα παιδιά των Ισραηλιτών με την ένταξή τους στον εκλεκτό λαό. Είναι μια δεύτερη γέννηση με την οποία το παιδί ανήκει πλέον στον περιούσιο λαό του Θεού. Όποιος δεν κάνει περιτομή, σύμφωνα με το Βιβλίο των Ιωβηλαίων⁹⁵, δεν ανήκει στους υιούς της Διαθήκης αλλά στα τέκνα της καταστροφής. Το ν' αποκληθεί κάποιος *απερίτμητος* αποτελούσε βαρύτατη προσβολή, αφού σήμαινε τον αλλόφυλο.

Στους Έλληνες και τους Ρωμαίους το έθιμο αυτό φαινόταν αλλόκοτο και αποκρουστικό. Για το λόγο αυτό, όσοι Εβραίοι ζούσαν στη διασπορά προσπάθησαν μέσω λογικών επιχειρημάτων να το καταστήσουν οικείο στους εθνικούς. Ισχυρίζονταν ότι έτσι αποτρέπονται οι ασθένειες, υποβοηθείται η γονιμότητα, βελτιώνεται η υγιεινή του σώματος⁹⁶. Υπενθύμιζαν ακόμα ότι οι Αιγύπτιοι ιερείς επίσης περιτέμονταν. Πάντως για την είσοδο των εθνικών στην Συναγωγή δεν απαιτούσαν περιτομή, σε αντίθεση με την Παλαιστίνη, όπου θεωρούσαν ότι οι απερίτμητοι μολύνουν τη χώρα. Αργότερα Παύλος, αν και Εβραίος⁹⁷, πάλεψε σκληρά για να δείξει ότι η περιτομή του σώματος στον νέο χριστιανικό κόσμο αντικαθίσταται πλέον από την περιτομή της καρδιάς, η οποία επιτελείται *εν πνεύματι* και όχι *εν γράμματι* (Ρωμ. 2, 29). Αργότερα η περιτομή ερμηνεύθηκε ως τύπος του Βαπτίσματος, η δε τέλεσή της κατά την όγδοη μέρα αποτέλεσε επιχείρημα υπέρ του νηπιοβαπτισμού (Κολ. 2, 11).

Τελετή υπήρχε και για τη μητέρα του νεογέννητου. Μετά τον τοκετό εθεωρείτο *μιαρή*, όπως κι ένας άντρας ο οποίος είχε αγγίξει πτώμα. Για το αγόρι η περίοδος *μιαρότητας* ήταν σαράντα μέρες και για το κορίτσι ογδόντα. Πολλοί μελετητές θεωρούν φιλόφρονη την αντίληψη αυτή, αφού έδινε στην λεχώνα

---

⁹⁵ Στο: Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ.124. Βλ. επίσης: (Ιωβηλαία 15:26 – 27).

⁹⁶ Γ. Γκνύλκα, *Χριστιανισμός και Ισλάμ. Μια νέα Προσέγγιση*, ελλην. Μετ. Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός, 2009) σσ. 295-296.

⁹⁷ Σ. Δεσπότη, στο: «*Μια Ερμηνευτική Πρόταση Αναφορικά με το Χριστιανικό πολίτευμα (Φιλ. 3,21)*» (υπό έκδοση). «Ο Παύλος στην προς Φιλιπησίους Επιστολή του εξαίρει α) ότι αυτός και οι γονείς του δεν ήταν προσήλυτοι γι' αυτό και περιτμήθηκε την όγδοη μέρα, β) ότι ανήκε στην εξέχουσα φυλή του Βενιαμίν και γ) ότι μπορούσε να μελετήσει τη Γραφή και τις διατάξεις του νόμου από το πρωτότυπο. Όλα αυτά συγκροτούν την κατά σάρκα ευγένεια του Αποστόλου των Εθνών, την οποία πλέον βιώνει ως ζημία και σκύβαλα.»

τον απαραίτητο χρόνο να επανέλθει ψυχοσωματικά, ύστερα από την ταλαιπωρία της γέννας. Κατά το χρονικό αυτό διάστημα (Λευ. 12, 1- 8), η γυναίκα δεν έπρεπε ν' αγγίζει κανένα ιερό αντικείμενο ούτε να συμμετάσχει στη λατρεία. Η διαφορετική διάρκεια της περιόδου των καθαρμών δείχνει διαφορετική αντιμετώπιση αγοριών και κοριτσιών, όπως άλλωστε και η περιτομή.

Στο τέλος της περιόδου της λοχείας η γυναίκα έπρεπε - ανάλογα και με τις οικονομικές της δυνατότητες - να προμηθευτεί είτε ένα αρνί και ένα περιστέρι ή τρυγόνι ή δύο περιστέρια ή δύο τρυγόνια και να προσέλθει στο ιερό για τη θυσία του εξαγνισμού της. Η χριστιανική παράδοση διατήρησε την ανάμνηση αυτής της τελετουργίας. Η λεχώνα προσέρχεται με το βρέφος ύστερα από περίοδο σαράντα ημερών στο ναό για να ευλογηθεί.

Κάθε πρωτότοκο αγόρι με βάση το Νόμο ανήκε στο Θεό (Εξ. 13.15), όπως τα πρωτότοκα όλων των ζωντανών πλασμάτων και οι πρώτοι καρποί της συγκομιδής (Εξ. 13, 2 -12). Η συνήθεια αυτή προέκυψε μάλλον ως αντίδραση απέναντι στα βδελύγματα των γειτονικών λαών οι οποίοι πρόσφεραν στην πυρά ως θυσία παιδιά, για να τιμήσουν τα είδωλά τους⁹⁸ (Δευτ. 12, 31). Από τη στιγμή κατά την οποία ο Γιαχβέ συγκράτησε το χέρι του Αβραάμ ώστε να μη θυσιάσει τον Ισαάκ (Γεν. 22, 12), αφιέρωναν το πρωτότοκο στο Θεό, ως απόλυτο πνευματικό τάμα και κατόπιν το εξαγόραζαν πληρώνοντας ως λύτρα ένα πρόβατο ή, αν ήταν φτωχοί, δύο περιστέρια. Καμιά εβραϊκή οικογένεια δεν θα τολμούσε να διανοηθεί να ξεφύγει απ' αυτό το ευσεβές καθήκον.

Κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του το αγόρι έμενε υπό την επίβλεψη της μητέρας του, όπως και το κορίτσι. Σταδιακά ο πατέρας αναλάμβανε τη

---

⁹⁸ οὐ ποιήσεις οὕτω τῷ Θεῷ σου· τὰ γὰρ βδελύγματα Κυρίου, ἃ ἐμίσησεν, ἐποίησαν ἐν τοῖς θεοῖς αὐτῶν, ὅτι τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν κατακαίουσιν ἐν πυρὶ τοῖς θεοῖς αὐτῶν (Δευτ. 12, 31)· (δεν θα συμπεριφερθεῖς έτσι στον Θεό σου· διότι πράγματα αηδιαστικά για τον Κύριο, που τα απεχθάνεται, έκαμαν αυτοί προς τους θεούς των, αφού έφθασαν μέχρι και τους υιούς και τις θυγατέρες τους να καίνε στην πυρά για χάρη τους). Παρά ταύτα όμως βλέπουμε να θυσιάζεται η παρθένος κόρη του Ιεφθάε, το μονάκριβο παιδί του, δύο μήνες μετά την επιστροφή του, καθώς ο πατέρας της είχε ορκιστεί ότι θα θυσιάσει όποιον έλθει πρώτος να τον προϋπαντήσει! καὶ ἔσται ὁ ἐκπορευόμενος, ὃς ἂν ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ οἴκου μου εἰς συνάντησίν μου ἐν τῷ ἐπιστρέφειν με ἐν εἰρήνῃ ἀπὸ τῶν Ἀμμων, καὶ ἔσται τῷ Κυρίῳ ἀνοίσω αὐτὸν ὀλοκαύτωμα (Κριταί 11, 31).

διαπαιδαγώγησή του, προσπαθώντας να είναι δίκαιος, να μη κάνει διακρίσεις απέναντι στα παιδιά του, να μη δίνει υποσχέσεις και ύστερα τις αθετεί. Η *ράβδος της παιδείας* πάντως δεν έλειπε από το Ισραήλ: *ὅς φείδεται τῆς βακτηρίας μισεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὁ δὲ ἀγαπῶν ἐπιμελῶς παιδεύει*· (ὅποιος δεν κάνει χρήση της ράβδου μισεί τον γιο του, ενώ όποιος τον αγαπά τον εκπαιδεύει επιμελώς) (Παρ. 13, 24), και αλλού: *ἄνοια ἐξῆπται καρδίας νέου, ράβδος δε και παιδεία μακρὰν ἀπ' αὐτοῦ*· (η απερισκεψία φλογίζει την καρδιά του νέου, αλλά η ράβδος και η εκπαίδευση απομακρύνει την απερισκεψία)· (Παρ. 22, 15).

Οι Ισραηλίτες θεωρούσαν ότι το πιο σημαντικό στην ανατροφή του παιδιού ήταν η ηθική διαπαιδαγώγηση. Πίστευαν ότι αν το παιδί λάβει ηθικές αρχές από μικρό, δεν θα απομακρυνθεί από αυτές ούτε στα γηρατειά του. Κι επειδή ο ηθικός νόμος συναντιόταν με τον θρησκευτικό, πρώτο και βασικό καθήκον του πατέρα ήταν να διδάξει στα παιδιά του τις εντολές. Η παιδαγωγία γινόταν μέσω της εντατικής και ανάγλυφης αφήγησης των γεγονότων του όρους Χωρήβ. Στόχος ήταν να προκληθεί οικείωση των συμβάντων, να ταυτιστεί δηλαδή το παιδάκι με τους πρωταγωνιστές και να ξυπνήσει μέσα του ο φόβος του Θεού. Η πρακτική αυτή αφορούσε και τα κορίτσια και τα αγόρια, αφού όλοι βρέθηκαν στους πρόποδες του όρους Σινά.

Η διδασκαλία αυτή ήταν το Δημοτικό σχολείο και ταυτοχρόνως η Πρωτοϊστορία τους, αφού εκεί για πρώτη φορά είδαν τον Κύριο, άκουσαν τις εντολές του και συνάφθηκε η Διαθήκη. Αυτή την εντολή είχε δώσει ο ίδιος ο Γιαχβέ μέσω του Μωυσή σε όλους τους ανθρώπους του Ισραήλ και κάθε πιστός την επαναλάμβανε πρωί και βράδυ στην *σεμά*, την προσευχή του: *Καὶ ἔσται τὰ ρήματα ταῦτα, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἐν τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν τῇ ψυχῇ σου· καὶ προβιβάσεις αὐτὰ τοῦς υἱούς σου, καὶ λαλήσεις ἐν αὐτοῖς καθήμενος ἐν οἴκῳ καὶ πορευόμενος ἐν ὁδῷ καὶ κοιταζόμενος καὶ διανιστάμενος*· (Και ας μείνουν αυτοί οι λόγοι, με τους οποίους εγώ σε διατάζω σήμερα, στην καρδιά σου και στην ψυχή σου και να τους διδάξεις στους υιούς σου· να τα λέγεις αυτά όταν κάθεσαι στην οικία σου, όταν περπατάς στο δρόμο, όταν πηγαίνεις να κοιμηθείς και όταν ξυπνάς)· (Δευτ. 6, 7). Έτσι, οι πατέρες διηγούνταν συνεχώς στα παιδιά όσα θαυμαστά είχε κάνει ο Γιαχβέ για το λαό του. *Ὁ διδάσκων τὸν υἱὸν αὐτοῦ παραζηλώσει τὸν ἐχθρὸν καὶ ἔναντι φίλων ἐπ' αὐτῷ ἀγαλλιάσεται* (Σειρ. 30, 3)· (ὅποιον διδάσκει τον υιό του οι εχθροί του θα τον ζηλεύουν αλλά

οι φίλοι του θα τον επαινούν). Τα παιδιά μάθαιναν το νόημα των μεγάλων εορτών και την ιερή σημασία των εθίμων.

Όλα αυτά δεν τα μάθαιναν μόνο θεωρητικά. Βίωναν τις εορτές της *Δημιουργίας* και της *Εξόδου* μέσω τελετουργικών και διαλόγων που τα μετέφεραν στο *τώρα*, το οποίο άλλωστε κυριαρχεί στο Δευτερονόμιο. Συμμετείχαν στις ιεραποδημίες και στις εορτές, όπου επαναλάμβαναν τις εντολές μαζί με τους μεγάλους και βίωναν έτσι τη συλλογική ταυτότητα (Δευτ. 31, 12 κ.ε.). Ο Τιμόθεος, ο μαθητής του Παύλου για παράδειγμα, ο οποίος μεγάλωσε στα Λύστρα, γνώρισε τα ιερά γράμματα *εκ βρέφους*, από την γιαγιά και τη μητέρα του (Β΄ Τιμ. 3, 15). Η εθνική ιστορία βιάδιζε μαζί με τη θρησκευτική διδασκαλία. Η απομνημόνευση βοηθούσε σ' αυτό. Η ανάγνωση των κειμένων γινόταν μεγαλόφωνα, όπως σε όλο τον ελληνορρωμαϊκό κόσμο, έτσι η απομνημόνευση διευκολυνόταν πάρα πολύ.

Από την εκπαίδευση των παιδιών δεν έλειπαν και οι αντιφάσεις. Αν και η τέταρτη εντολή του Δεκαλόγου, για παράδειγμα, είναι σαφής και μάλιστα δίνεται και σε Προστακτική έγκλιση: *Τίμα τον πατέρα σου...* (Εξ. 20, 12 και Δευτ. 5, 16) ενώ η ανυπακοή τιμωρείται με θάνατο, φαίνεται ότι η παρακοή δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο στην Παλαιστίνη (Μτ 21, 28-31). Δεν μνημονεύεται όμως και το αντίθετο, να προτρέπεται δηλαδή το παιδί να παρακούσει τους γονείς, αν ίσως έκρινε ότι οι νουθεσίες τους δεν ήταν οι αρμόζουσες. Επίσης στον Ιερεμία γίνεται εμφανές ότι ο καθένας είναι υπεύθυνος για τις πράξεις του: *ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οὐ μὴ εἴπωσιν· οἱ πατέρες ἔφαγον ὄμφακα, καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἠμωδίασαν. ἀλλ' ἢ ἕκαστος ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτία ἀποθανεῖται, καὶ τοῦ φαγόντος τὸν ὄμφακα αἰμωδιάσουσιν οἱ ὀδόντες αὐτοῦ* (Ιερ. 38, 29-30)· (τις ημέρες εκείνες να μην πουν ότι οι πατέρες έφαγαν σταφύλι άγουρο και μούδιασαν τα δόντια των τέκνων, αλλά ο καθένας θα πεθάνει εξαιτίας της δικής του αμαρτίας και θα μουδιάσουν τα δόντια αυτού που έφαγε το άγουρο σταφύλι). Σε άλλα χωρία όμως η καταδίκη αφορά και τους απογόνους, όπως στην περίπτωση του Δαβίδ. Είχε φονεύσει τον Ουρία και από την παράνομη σχέση του με την σύζυγο του Ουρία, την Βηρσαβεέ,

γεννήθηκε ένα αγόρι, το οποίο όμως πέθανε παρά την επταήμερη ευχή του άνακτα, του Νάθαν, και παρά το ότι σε τίποτα δεν έφταιζε το ίδιο⁹⁹.

Τα παιδιά πάντως διδάσκονταν ότι η τιμωρία του καθενός για τις πράξεις του είναι δεδομένη, όπως προκύπτει και από τη διήγηση για τον εμπαιγμό του ανθρώπου του Θεού: *καὶ ἀνέβη ἐκεῖθεν εἰς Βαιθήλ· καὶ ἀναβαίνοντος αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ καὶ παιδάρια μικρὰ ἐξῆλθον ἐκ τῆς πόλεως καὶ κατέπαιζον αὐτοῦ καὶ εἶπον αὐτῷ· ἀνάβαινε, φαλακρέ, ἀνάβαινε. καὶ ἐξένευσεν ὀπίσω αὐτῶν καὶ εἶδεν αὐτά, καὶ κατηράσατο αὐτοῖς ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ ἰδοὺ ἐξῆλθον δύο ἄρκοι ἐκ τοῦ δρυμοῦ καὶ ἀνέρρηξαν ἀπ’ αὐτῶν τεσσαράκοντα καὶ δύο παῖδας (Δ΄ Βασ. 2, 23-24)*· (και από εκεί αναχώρησε προς την Βαιθήλ. Ενώ όμως ανηφόριζε το δρόμο του, μικρά παιδιά βγήκαν από την πόλη και τον ενέπαιζαν λέγοντας: “ανάβαινε, φαλακρέ, ανάβαινε”. Τότε ο Ελισαῖος γύρισε πίσω του, τα είδε και τα καταράστηκε εν ὀνόματι του Κυρίου· και αμέσως βγήκαν δύο ἄρκοι από το δάσος και κατασπάραξαν σαράντα δύο παιδιά από αυτά).

Οι Ισραηλίτες εκτιμούσαν πολύ τη μόρφωση¹⁰⁰. Ορισμένοι δάσκαλοι έφταναν στο σημείο να δηλώνουν ότι ήταν καλύτερα να καταστρέφεται το Ιερό παρά ένα σχολείο και κάποιος ραβίνος δήλωνε πως, όταν ο Γιαχβέ διέτασσε *Μὴ ἐγγίσητε τοὺς κεχρισμένους μου καὶ μὴ κακοποιήσητε τοὺς προφήτας μου*¹⁰¹, εννοούσε τους μαθητές των σχολείων και τους διδασκάλους! .

Στην Παλαιστίνη υπήρχαν πολλά σχολεία κατά την εποχή του Ιησού. Είχαν εξαπλωθεί στα τελευταία εκατό χρόνια που μεσολάβησαν από τότε που ο αδερφός της βασίλισσας Αλεξάνδρας Σαλώμης (βασίλευσε από το 76 έως το 67

---

⁹⁹ *καὶ ἀπῆλθε Νάθαν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. καὶ ἔθραυσε Κύριος τὸ παιδίον, ὃ ἔτεκεν ἡ γυνὴ Οὐρίου τοῦ Χετταίου τῷ Δαυὶδ, καὶ ἠρρώστησε·* (και έφυγε ο Νάθαν για την οικία του. Ο Κύριος όμως εκτόπησε το παιδί που γέννησε η γυναίκα του Ουρία του Χετταίου στον Δαυίδ, και αυτό αρρώστησε) · (Β΄ Βασ. 12, 15).

¹⁰⁰ Για το ρόλο του βιβλίου στη ζωή των Εβραίων βλ. και Φ. Οζ Ζάλτσπεργκερ: «Σε αυτά τα δυο χιλιάδες χρόνια της διασποράς, οι Εβραίοι μπορούσαν να βασιστούν σε δύο παράγοντες για να διασώσουν την κουλτούρα τους: το βιβλίο και το παιδί. Χρειαζόταν ένα βιβλίο και ένα παιδί. Χρειαζόταν να διδάξεις το βιβλίο στο παιδί. Οποτε διώκονταν οι Εβραίοι, έτρεχαν να σωθούν κρατώντας στο ένα χέρι το βιβλίο και στο άλλο το παιδί». Συνέντευξη στην εφημερίδα «ΤοΒήμα», 8-5-2014.

¹⁰¹ Στο: Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 131. Βλ. *μὴ ἄψηθε τῶν χριστῶν μου καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε* (Ψ. 104, 15 και Α΄ Παραλειπομένων 16,22).

π.Χ.), ο *Συμεών μπεν Σετάχ* εγκαινίασε στην Ιερουσαλήμ το πρώτο *μπεθ χασσεφέρ*, δηλαδή *σπίτι του βιβλίου*. Από τότε σιγά σιγά δημιουργήθηκε μια πραγματικά δημόσια παιδεία, την οποία, γύρω στο 64 μ.Χ., ο αρχιερέας *Ιωσής μπεν Γκαμαλά* οριοθέτησε μ' ένα ολοκληρωμένο σχολικό διάταγμα. Το διάταγμα αυτό όριζε την υποχρέωση των γονέων να στέλνουν τα παιδιά στο σχολείο στην ηλικία των έξι – επτά ετών. Πρόβλεπε κυρώσεις για τους άτακτους μαθητές, καθόριζε την οργάνωση της δεύτερης βαθμίδας και κάθε τι απαραίτητο για την απρόσκοπτη λειτουργία της και έδινε οριστική μορφή σε θεσμούς οι οποίοι προϋπήρχαν.

Όταν συμπλήρωναν το έκτο έτος της ηλικίας τους τα αγόρια άρχιζαν να φοιτούν στο σχολείο. Το πρωτοβάθμιο σχολείο ήταν αλληλένδετο με τη Συναγωγή. Αρχικά, χρέη δασκάλου εκτελούσε ο *Χαζάν*, ο σκευοφύλακας της θρησκευτικής κοινότητας. Αργότερα διόριζαν ειδικό δάσκαλο. Οι μαθητές κάθε τάξης δεν ξεπερνούσαν τους είκοσι πέντε. Τα παιδιά κάθονταν καταγής γύρω από το δάσκαλο και επαναλάμβαναν ό,τι τους έλεγε. Η διδασκαλία βασιζόταν στην απομνημόνευση την οποία βοηθούσαν οι *επαναλήψεις*, *συνηγήσεις* και *παράλληλισμοί* της εβραϊκής ποιήσεως. Οι μαθητές επαναλάμβαναν τα όσα έπρεπε ν' αποστηθίσουν ακόμη και κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού.

Το παιδαγωγικό *λειτουργήμα* οι Ισραηλίτες το είχαν σε μεγάλη εκτίμηση, διότι ο δάσκαλος κατά την άποψή τους ήταν ο *αγγελιοφόρος του Αιωνίου*, αφού ως έργο του είχε να διδάξει στα παιδιά το νόμο, την *Τορά*¹⁰², την *επαγγελία*. Έπρεπε το παιδί «να παχύνει» με την Τορά, όπως το βόδι στο σταύλο. Τα αξιώματα του Νόμου έπρεπε να περάσουν στο αίμα και να βγουν από τα χείλη. Λέξεις και φράσεις από την Τορά χρησιμοποιούσαν ακόμα και για τη διδασκαλία της αλφαβήτου. Η εκμάθηση των γραμμάτων γινόταν σε συνδυασμό με λέξεις και θεολογία. Για παράδειγμα το *άλεφ* διδασκόταν σε συνειρμό με τη λέξη *έμεθ* που σημαίνει πιστότητα. Η λέξη αυτή, στην αρχή, στη μέση και στο τέλος της περιέχει το πρώτο, το μεσαίο και το τελευταίο γράμμα της εβραϊκής αλφαβήτου. Η εβραϊκή ως γνωστόν δεν περιέχει φωνήεντα, ήταν επομένως δύσκολη η αναγνώριση της λέξεως και η εκφώνησή της. Πάντως, ο

---

¹⁰² Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 132 -134.

δάσκαλος τη δίδασκε σε αντιθετικό παραλληλισμό με τη λέξη η οποία σήμαινε τη «φαυλότητα».

Γλώσσα, γραμματική, ιστορία, ακόμα και βασικά στοιχεία της γεωγραφίας, όλα τα διδάσκονταν από τη Βίβλο, στην οποία κατά τον Ιώσηπο¹⁰³ βρίσκεται κανείς την καλύτερη γνώση και την πηγή της ευτυχίας. Η ανάγνωση της Τορά, παραδόξως, δεν άρχιζε από τη Γένεση και τη Δημιουργία του Σύμπαντος αλλά από το Λευιτικό, το οποίο αποτελεί την καρδιά του Νόμου και καθορίζει τι είναι λατρευτικά καθαρό και τι ακάθαυτο, γνώση η οποία αποτελεί προϋπόθεση για να μυσταγωγηθεί κανείς στο Νόμο.

Υπάρχουν τέσσερα είδη μαθητών¹⁰⁴, πίστευαν οι ραβίνοι: Αυτός ο οποίος μαθαίνει γρήγορα και γρήγορα ξεχνά, του οποίου το κέρδος εξαφανίζεται μέσα στη ζημία¹⁰⁵. Αυτός που μαθαίνει δύσκολα και ξεχνά δύσκολα, του οποίου η ζημία εξαφανίζεται μέσα στο κέρδος. Αυτός που μαθαίνει γρήγορα και δύσκολα ξεχνά ευνοημένος από τη φύση, και αυτός που μαθαίνει δύσκολα και λησμονά αμέσως· σ' αυτόν έτυχε πράγματι κάτι βαρύ.

Όσοι μαθητές ήθελαν να ειδικευτούν στις θρησκευτικές σπουδές ακολουθούσαν και δεύτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, για την οποία όμως όφειλαν να μεταβούν στην Ιερουσαλήμ και να γραφτούν σε ένα από τα *μπεθ-χα-μιντράς*, σχολές που διευθύνονταν από τους πιο διάσημους δασκάλους του Νόμου. Σε μια απ' αυτές τις ονομαστές σχολές, με δάσκαλό του τον φημισμένο ραβίνο Γαμαλιήλ, φοίτησε και ο νεαρός Σαούλ, ο μετέπειτα Απόστολος Παύλος, ο οποίος, όπως μαθαίνουμε από την *Προς Τιμόθεον* επιστολή του, γνώριζε τις άγιες Γραφές από την βρεφική του ηλικία (Β' Τιμ. 3, 15). Ήταν οι σχολές από τις οποίες αποφοιτούσαν οι μελλοντικοί δάσκαλοι του Νόμου, η πλειοψηφία ωστόσο των παιδιών δεν ακολουθούσαν αυτή τη βαθμίδα.

Οι Ιουδαίοι έφηβοι σταματούσαν την εκπαίδευσή τους στα δεκατρία τους χρόνια. Στην ηλικία αυτή θεωρούνταν πλέον ενήλικοι, αλλά ο επαγγελματικός προσανατολισμός δεν φαίνεται να τους απασχολούσε ιδιαίτερα. Σ' αυτή την παραδοσιακή κοινωνία τα περισσότερα παιδιά ακολουθούσαν τους γονείς στις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες ή εισέρχονταν στην τάξη των τεχνιτών.

---

¹⁰³ Στο: Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ.133.

¹⁰⁴ Αθ. Χαστούπη, *Κεφάλαια Πατέρων*, (Θεσσαλονίκη, 1961) σ.

¹⁰⁵ Προφανώς επειδή μπροστά στα όσα ξεχνά αυτά που θυμάται είναι ελάχιστα.

Κατά την ημέρα του *Μπαρ Μιτζβά*, οπότε το αγόρι ενηλικιώνεται και ανακηρύσσεται «*υιός του Νόμου*», γινόταν μια θρησκευτική τελετή κατά την διάρκεια της οποίας οφείλε να διαβάσει δημόσια μια περικοπή του Νόμου. Ακολουθούσε εορταστικό τραπέζι. Έτσι, ο μικρός Ισραηλίτης άφηνε πίσω του την παιδική του ηλικία. Στο εξής θα έπρεπε να προσεύχεται τρεις φορές την ημέρα, να νηστεύει τακτικά, να τηρεί τα παραδοσιακά προσκυνήματα και όταν εισέρχεται στο ναό να στέκεται στην αυλή των ανδρών. Ήταν πλέον σωστός Ισραηλίτης!

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

2. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

2.1. Ο ΜΙΚΡΟΣ ΙΗΣΟΥΣ

2.1.1 . Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Μέσα στο παραδοσιακό εβραϊκό περιβάλλον θέλησε ο Θεός να γεννηθεί ο Υιός του, ο οποίος θα έσωζε τους ανθρώπους από την αμαρτία, το θάνατο και τη φθορά. Το παιδί φαινομενικά δεν διέφερε από τα άλλα παιδιά της εποχής του. Όμως, ήδη από τη σύλληψή του, το συνόδευαν μια σειρά από θαυμαστά γεγονότα, τα οποία έδειχναν στους οικείους του ότι η ζωή του θ' ακολουθούσε μια πορεία ξεχωριστή. Δύο ευαγγελιστές, ο Ματθαίος και ο Λουκάς μας δίνουν πληροφορίες για την γέννηση και την παιδική ηλικία του Ιησού. Φαίνεται πως και οι δύο ακολουθούν διηγήσεις, οι οποίες βασίζονται σε οικογενειακές παραδόσεις. Τις διηγήσεις αυτές δεν τις παραθέτουν για να αφηγηθούν απλώς μια ιστορία, αλλά για να καταδείξουν «τα σημεία εκείνα που φαίνονταν σημαντικά υπό το φως του Λόγου για την αναπτυσσόμενη Κοινότητα της Πίστεως ¹⁰⁶».

Ο Λουκάς, προκειμένου να προσδιορίσει χρονικά τη σύλληψη του Ιησού, τη συνδέει με τον Ιωάννη το Βαπτιστή, λέγοντας ότι συνέβη κατά τον έκτο μήνα της εγκυμοσύνης της Ελισάβετ (Λκ. 1, 26). Η σύνδεση αυτή δεν είναι, φυσικά, τυχαία. Ο Ιωάννης εντάσσεται στη μεγαλειώδη σειρά των προσώπων της παλαιάς Διαθήκης που γεννήθηκαν από στείρους γονείς με θαυμαστή επέμβαση του Θεού, για τον οποίο τίποτα δεν είναι αδύνατο. Ο πατέρας του Ιωάννη, ο Ζαχαρίας, ήταν ιερέας και η μητέρα του, η Ελισάβετ, καταγόταν από το γένος Ααρών. Σύμφωνα με το παλαιδιαθητικό δίκαιο η διακονία του ιερέα συνδέεται με όσους ανήκουν στη γενιά Ααρών και Λευί. Επομένως ο Ιωάννης, ο οποίος θα προαναγγείλει την έλευση του Λυτρωτή, είναι ιερέας και μέσω αυτού το ιερατείο βρίσκει τη συνέχειά του στον Ιησού.

---

¹⁰⁶ Γ. Ράτσιγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ. 29.

Η παράθεση του γενεαλογικού δέντρου του Ιησού και από τους δύο ευαγγελιστές¹⁰⁷, έρχεται προς επίρρωση της ανωτέρω εκδοχής. Ο αριθμός δεκατέσσερα αποτελεί στα εβραϊκά το άθροισμα των τριών συμφώνων που απαρτίζουν το όνομα του προφητάνακτα (d+w+d= 4+6+4= 14)¹⁰⁸. Στο Ματθαίο η συμβολική χρονική δομή των τριών δεκατετράδων¹⁰⁹ οδηγεί στην πραγμάτωση της *επαγγελίας Δαβίδ*, για την έλευση του βασιλέως, ο θρόνος του οποίου θα παραμείνει αιώνιος. Την επαγγελία αυτή θα τη δούμε να πραγματώνεται αργότερα, κατά την θριαμβευτική είσοδο του Ιησού στην Ιερουσαλήμ (Μτ. 21, 1-11). Μάλιστα, πριν η παράθεση των προσώπων τελειώσει με τη Μαριάμ, κατονομάζονται και τέσσερις γυναίκες: Θάμαρ, Ραάβ, Ρουθ και η σύζυγος του Ουρία (Μτ. 1, 1-17). Δεδομένου ότι οι γυναίκες αυτές δεν ήταν Ιουδαίες, ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι μέσω αυτών εντάσσεται στο γενεαλογικό δέντρο του Ιησού και ο *κόσμος των εθνών*. Η εβραϊκή ιστορία δηλαδή ξεκινά από τον *πατέρα των προσηλύτων* Αβραάμ, ενώ στο τέλος της πρώτης δεκατετράδας λάμπει το άστρο του βασιλέα Δαβίδ. Συνεχίζεται με την παρακμή και την αιχμαλωσία, την οποία ο Ματθαίος αποκαλεί *μετοικεσία Βαβυλώνας*, (Μτ. 1, 14 και 17), και ακολουθεί η τρίτη περίοδος, η περίοδος της ανάκαμψης, η οποία κορυφώνεται στο πρόσωπο του Μεσσία Χριστού¹¹⁰. Τοποθετημένη λοιπόν η γέννηση του Χριστού στο τέλος της τρίτης δεκατετράδας, στην αρχή δηλαδή της έβδομης εβδομάδας, προβάλλεται από τον Ευαγγελιστή ως το τέλος της ιστορίας των επαγγελιών (Γαλ. 4, 14).

---

¹⁰⁷ Γ. Ράτσινγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ. 16 -24.

¹⁰⁸ Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006) 131-166.

¹⁰⁹ Η τρίτη δεκατετράδα είναι ελλιπής. Ο Ιησούς, ο οποίος είναι υιοθετημένος υιός του Ιωσήφ και επομένως και του Δαβίδ και γνήσιος γόνος του Αγίου Πνεύματος, εκπροσωπεί δύο γενιές. Τελειώνει την ισραηλιτική ιστορία και εισάγει την καινή εποχή με τα αποκαλυπτικά γεγονότα του Πάθους και της Αναστάσεως. Waetjen (*The origin of Jesus Christ*) στο: Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006) 131-166.

¹¹⁰ Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006) 131-166.

Στο Λουκά πάλι, η παράθεση της γενεαλογίας σε 76 ονόματα (Λκ 3, 23-38) καταδεικνύει ότι ο ερχομός του Ιησού γίνεται ακριβώς τη στιγμή που η παγκόσμια ιστορία ολοκληρώνεται σε 11X7 γενιές, και καταφθάνει το *πλήρωμα του χρόνου* ώστε να ανατείλει η νέα ανθρωπότητα, την οποία θα θεμελιώσει ο νέος *Αδάμ*. Η Μαριάμ¹¹¹ αποτελεί την αφετηρία γι' αυτή την καινούρια αρχή. Η γενεαλογία του Λουκά έχει αντίστροφη κατεύθυνση από αυτή του Ματθαίου¹¹². Ακολουθεί ανιούσα πορεία φθάνοντας μέχρι τον πρωτόπλαστο και μέσω αυτού μέχρι το Θεό. Διαιρείται σε τέσσερα τμήματα εκ των οποίων το πρώτο, από το Δαβίδ μέχρι τον Αβραάμ, αποτελείται από δύο επτάδες, δηλαδή από δεκατέσσερα ονόματα. Τα υπόλοιπα τρία τμήματα είναι: από τον Ιησού μέχρι τον Ζοροβάβελ, από τον Σαλαθιήλ μέχρι τον Νάθαν και από τον Θάρα μέχρι το Θεό. Τα τρία αυτά τμήματα αποτελούνται από τρεις επτάδες το καθένα, ή από είκοσι ένα ονόματα¹¹³.

Η επιλογή του Ιωσήφ έγινε διότι ο άνθρωπος αυτός ήταν *δίκαιος*. Στον εν λόγω χαρακτηρισμό συμπεκνώνεται όλη η ευσέβεια της Παλαιάς Διαθήκης¹¹⁴. Οι δίκαιοι βιώνουν ορθά την εντολή του Νόμου, διαμορφώνουν την πορεία τους σύμφωνα με το αποκεκαλυμμένο θέλημα του Θεού και δημιουργούν το πεδίο για να ενεργήσει καινοπρεπώς ο Κύριος. Ο προσδιορισμός του Ιωσήφ ως δικαίου, (*Zaddik*), τον κατατάσσει στις μεγάλες μορφές, μέσω των οποίων η

---

¹¹¹ «Οὐκ ἦν νόμος παρὰ Ἰουδαίους γενεαλογεῖσθαι γυναῖκας. Ἴνα οὖν καὶ τὸ ἔθος φυλάξῃ καὶ μὴ δόξῃ παραχαράττειν ἐκ προοιμίων καὶ τὴν κόρην ἡμῖν γνωρίσῃ, διὰ τοῦτο τοὺς προγόνους αὐτῆς σιγήσας τὸν Ἰωσήφ ἐγενεαλόγησε». Ι. Χρυσόστομος στο: *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 1989) σ. 30.

¹¹² Παρά τις διαφορές η Εκκλησία δέχεται και τις δύο γενεαλογίες. Από το 16^ο αι. πολλοί συγγραφείς δέχτηκαν ότι ο Ματθαῖος παρέχει την γενεαλογία του Ιωσήφ και ο Λουκάς την της Θεοτόκου. Ο Ιωσήφ κατάγεται από τον Δαβίδ δια του Σολομώντος και η Μαρία δια του Νάθαν. Έχουν προταθεί και άλλες εκδοχές. Για περισσότερα: Π.Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Λουκάν Εὐαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 1983) σ. 140.

¹¹³ Π.Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Λουκάν Εὐαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 1983) σ. 140.

¹¹⁴ Γ. Ράτσινγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ. 32.

Παλαιά και η Καινή Διαθήκη συνενώνονται στη μοναδική ιστορία του Θεού και των ανθρώπων¹¹⁵.

Το όνομα *Ιωσήφ* σημαίνει «ο Θεός αυξάνει¹¹⁶». Ο Ιωσήφ κατά τη γενεαλογία του Ματθαίου ήταν υιός του Ιακώβ (Μτ. 1, 16), ενώ κατά τη γενεαλογία του Λουκά υιός του Ηλί (Λκ. 3, 23). Αφού μνηστεύθηκε τον Ιωσήφ, η Μαρία τέθηκε υπό την προστασία του¹¹⁷. Όταν αργότερα μιλώντας ενώπιον του πλήθους ο Ιησούς είπε ότι είχε κατέβει από τον ουρανό (Ιω. 6, 36-38), οι Ιουδαίοι έλεγαν μεταξύ τους: *ούχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσήφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; πῶς οὖν λέγει οὗτος ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;* (Ιω. 6, 42)· (αυτός δεν είναι ο Ιησούς, ο υιός του Ιωσήφ, του οποίου εμείς γνωρίζουμε τον πατέρα και τη μητέρα; Πώς λοιπόν λέει ότι έχει κατέβει από τον ουρανό;). Αυτή είναι και η τελευταία φορά που συναντάμε τον Ιωσήφ στα Ευαγγέλια¹¹⁸. Η Ορθόδοξη Εκκλησία τελεί τη μνήμη του Ιωσήφ του μνήστορος την Κυριακή μετά τη γέννηση του Χριστού. Εάν όμως από την 26^η Δεκεμβρίου έως την 31^η δεν συμπίπτει Κυριακή, τότε η εορτή μεταφέρεται στην 26^η Δεκεμβρίου, τη δεύτερη μέρα δηλαδή των Χριστουγέννων.

Ο αρραβώνας διαρκούσε ένα χρόνο, ιδίως αν οι μέλλοντες σύζυγοι δεν γνωρίζονταν από πριν μεταξύ τους. Δεν γνωρίζουμε αν η Μαρία μετά τον αρραβώνα της έμεινε στην οικία των γονέων της ή στην οικία του Ιωσήφ¹¹⁹. Το πιθανότερο είναι ότι δεν θα έμεινε στην οικία του Ιωσήφ, αφού αυτό

---

¹¹⁵ *Ὁ Ἰωσήφ καλεῖται δίκαιος διὰ τε τὰς ἄλλας αὐτοῦ ἀρετὰς καὶ δια τὴν πραότητα καὶ ἀγαθοσύνην.* Ζιγαβηνός στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ» 1989) σ.35.

¹¹⁶ Γ. Γρατσέα «Ἰωσήφ», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. ἐκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 6 (Αθήνα, 1965) στ. 109.

¹¹⁷ Από το *Πρωτευαγγέλιον του Ιακώβου*, το οποίο πάντως ιστορικώς δεν γίνεται αποδεκτό, προκύπτει ότι, όταν ήρθε η ώρα να εξέλθει από το ναό η Μαρία ήταν ορφανή. Διαφορετικά οι ιερείς θα την παρέδιδαν στους γονεῖς της και δεν θα χρειαζόταν να συσκευθούν για το μέλλον της. Αθ. Καραλάσκος, «Πρωτευαγγέλιον του Ιακώβου» στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 62.

¹¹⁸ Γ. Γρατσέα «Ἰωσήφ», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. ἐκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 6 (Αθήνα, 1965) στ. 110-112.

¹¹⁹ Το *Πρωτευαγγέλιον* όμως φροντίζει να μας ενημερώσει για την απουσία του, καθώς ο Ιωσήφ ήταν *τέκτων* και προφανώς όφειλε να μετακινείται όπου υπήρχε οικοδομική δραστηριότητα. Αθ. Καραλάσκος, ομοίως, σ. 63.

ακριβώς ήταν ο γάμος, το να παραλάβει δηλαδή ο νυμφίος την νύμφη στην κατοικία του¹²⁰. Έτσι εξηγείται ότι αργότερα άγγελος Κυρίου θα συμβουλευθεί τον Ιωσήφ να μη φοβηθεί να παραλάβει τη μνηστή του. Στον εβραϊκό κόσμο θεωρητικά οι δύο αυτές καταστάσεις, του αρραβώνα και του γάμου, ξεχώριζαν. Στην πράξη όμως συχνά συγχέονταν, επειδή ο νόμος όριζε για τους αρραβωνιασμένους δικαιώματα και υποχρεώσεις τα οποία αρμόζουν σε συζύγους¹²¹. Η μνηστή, για παράδειγμα, η οποία θα κρινόταν ένοχη για μοιχεία, θα έπρεπε να λιθοβοληθεί! Διάλυση του αρραβώνα γινόταν μόνο με επιστολή διαζυγίου. Αν ο αρραβωνιαστικός πέθαινε, η νέα εθεωρείτο χήρα. Επίσης το παιδί, το οποίο θα γεννιόταν στη διάρκεια του αρραβώνα, εθεωρείτο νόμιμο. Νόθα εθεωρούντο κυρίως τα παιδιά τα οποία προέρχονταν από πορνεία. Για τα συγκεκριμένα παιδιά ο νόμος ήταν πολύ βαρύς! Απαγόρευε¹²² την είσοδό τους στη Συναγωγή, *μέχρι δεκάτης γενεάς!* (Δευτ. 23, 2).

Η σημασία της λέξεως *νόθος* στην πραγματικότητα είναι αρκετά σκοτεινή. Ορισμένοι θεωρούν ότι αναφέρεται στα παιδιά που προέρχονταν από μεικτούς γάμους ισραηλιτών με γυναίκες από άλλα έθνη. Εάν δεχτούμε ως σωστή την εκδοχή την αναφερόμενη στην πορνεία, τότε δεν θα πρέπει να εννοήσουμε ως νόθο το τέκνο μιας κοινής πόρνης, αλλά μιας γυναίκας η οποία εξασκούσε την πορνεία στις χαναανιτικές ειδωλολατρικές τελετές¹²³. Σε κάθε περίπτωση γίνεται κατανοητός ο λόγος για τον οποίο η Θεία Οικονομία φρόντισε ώστε ο Ιησούς να έχει οπωσδήποτε έναν καθ' όλα νόμιμο επίγειο πατέρα!

Η εικονογραφία μάς παραδίδει δύο σκηνές¹²⁴ του Ευαγγελισμού. Η πρώτη λαμβάνει χώρα *έν τῷ οἴκῳ* και η δεύτερη *παρά το φρέαρ*. Όπου και να συνέβη,

---

¹²⁰ Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 1989) σ. 33.

¹²¹ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ. 146.

¹²² Ι. Αγαπίδη, *Το Αρχαίον Εβραϊκόν Δίκαιον* (Θεσσαλονίκη: 1960) σ. 76.

¹²³ Ι. Φούντα, *Δευτερονόμο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 2007) σ. 174.

¹²⁴ Ο Ευαγγελισμός κατά την Κ.Δ. έλαβε χώρα στην οικία της Θεοτόκου. Η Παρθένος εικονίζεται απέναντι στον αρχάγγελο, ο οποίος κρατά σκήπτρο ενώ η ίδια κρατά ηλακάτη, δηλ. ρόκα για το γνέσιμο του μαλλιού. Ο Ευαγγελισμός *παρά τῷ φρέαρ* παραδίδεται από την απόκρυφη παράδοση. Η Παρθένος κρατά υδρία. Ο άγγελος υπερίπταται κι εκείνη ακούει μόνο τη φωνή του. Κ. Καλοκύρη, «Μαρία», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 8, (Αθήνα, 1966) στ. 697-698.

ο χαιρετισμός του αγγέλου παραμένει ο ίδιος: Πρόκειται για το ελληνικό *Χαῖρε*, το οποίο ανοίγει τη θύρα του ευαγγελισμού στο λαό του Ισραήλ και σε όλους τους λαούς της οικουμένης. Στο εξής, η χαρά θα συνοδεύει τις διηγήσεις της Ιερής Ιστορίας ως αυθεντικό δώρο του Λυτρωτή και καρπός του Αγίου Πνεύματος. Στη διήγηση του Λουκά, ο Αρχάγγελος Γαβριήλ θα μιλήσει στην Παρθένο για τον τρόπο συλλήψεως του παιδιού με την έλευση του Αγίου Πνεύματος και τη Δύναμη του Υψίστου¹²⁵. Το παιδί θα κληθεί *άγιο* και *υιός Θεού* και η βασιλεία του δεν θα έχει τέλος εις τους αιώνες, μια φράση η οποία πέρασε και στο Σύμβολο της Πίστεως. Θεόδοτο είναι και το όνομα του παιδιού το οποίο πρόκειται να γεννηθεί και το οποίο ο άγγελος θ' ανακοινώσει στη Μαρία: *Ιησούς* (Λκ. 1, 26-38).

Τα θαυμαστά σημεία τα οποία συνοδεύουν το μικρό Ιησού δεν σταματούν εδώ. Στην πραγματικότητα μόλις τώρα αρχίζουν! Όταν η Μαρία θα επισκεφτεί την εξαδέλφη της, η τελευταία θα νιώσει τον Ιωάννη να σκιρτά μέσα της και θα προσφωνήσει τη Μαριάμ *Μητέρα του Κυρίου* (Λκ, 1, 43) .

Στη διήγηση του Ματθαίου (Μτ. 1, 24), ο άγγελος θα ανακοινώσει το ίδιο αυτό όνομα στον Ιωσήφ, όταν θα του ζητήσει να παραλάβει τη Μαριάμ και να δεχτεί το παιδί, το οποίο θα πρέπει να ονομάσει *Ιησού*. Το παιδί πρόκειται να επαληθεύσει την προφητεία του Ησαΐα (Ησ. 7,14): *Ίδου η παρθένος έν γαστρι έξει και τέξεται υιόν, και καλέσουσιν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Έμμανουήλ*. Πρόκειται να σώσει το λαό Του από τις αμαρτίες του. Το όνομα *Έμμανουήλ* σημαίνει «μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός». Η χριστιανική παράδοση θεώρησε ότι η πρόρρηση αυτή αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες προφητείες για την έλευση του Χριστού¹²⁶. Το όνομα *Ιησούς* σημαίνει «ο Γιαχβέ σώζει» καθώς σ' αυτό

---

¹²⁵ Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου αναφέρεται και στο Κοράνι, στο κεφάλαιο Μαριάμ (Σούρα 19, 16-21). Ο Ιησούς προσδιορίζεται ως «θεϊκό σημείο για τους ανθρώπους και έλεος από Μας», όπου Μας εννοεί τον Αλλάχ. Βλ. Το Ιερό Κοράνι (Μεδίνα, Σαουδική Αραβία :Έκδοση Συγκρότηματος του Βασιλιά Φάχρτ Αλ Σαούντ) σ. 438-439.

¹²⁶ «Και έξελεύσεται ράβδος έκ τῆς ρίζης Ίεσσαί, και ἄνθος έκ τῆς ρίζης ἀναβήσεται» (Ησ. 11, 1). Κατά την εποχή των χριστολογικών ερίδων πολλοί πατέρες είδαν στο «ὁ Θεός μεθ' ἡμῶν» τη θεία και την ανθρώπινη φύση του Χριστού. Γ. Γαλίτης, «Έμμανουήλ», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 5 (Αθήνα: 1964) στ. 679.

περιέχεται εν κρυπτώ το τετραγράμματον¹²⁷, το μυστηριώδες όνομα του Θεού του όρουσ Χωρήβ¹²⁸, το οποίο ο ίδιος ο Θεός φανέρωσε στο Μωυσή, όταν του ζήτησε να γονατίσει ανυπόδητος στη θέα της φλεγόμενης βάτου (Εξ. 3, 14). Παρόλο δε που οι Ιουδαίοι απέφευγαν να προφέρουν το όνομα του Θεού (Εξ. 20, 7 και Δευτ. 5, 11)¹²⁹, το όνομα Ιησούς ήταν συνηθισμένο. Είναι ο εξελληνισμένος τύπος του Jehsua, σύντμηση του Jehosua¹³⁰. Στο πρόσωπο του Ιησού λοιπόν ο Γιαχβέ¹³¹ σώζει το λαό Του από τις αμαρτίες του. Δεν γνωρίζουμε αν ο δίκαιος Ιωσήφ προβληματίστηκε με την ανάλυση του ονόματος ή όχι, πάντως αποφάσισε χωρίς άλλους ενδοιασμούς να εκτελέσει τη βούληση του Θεού και να προστατεύσει το παιδί και την Παρθένο.

2.1.2. Η Γέννηση του Χριστού. Η έλευση του Χριστού¹³² στη γη συντελέστηκε κατά την περίοδο της βασιλείας του Γάιου Ιουλίου Καίσαρα Οκταβιανού (27 π.Χ. - 14 μ.Χ.). Ο πρώτος αυτός Ρωμαίος αυτοκράτορας είχε

---

¹²⁷ Γ. Ράτσιγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ. 54.

¹²⁸ «καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν λέγων· ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. καὶ εἶπεν· οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς... ..οὗτό μου ἐστὶν ὄνομα αἰώνιον καὶ μνημόσυνον γενεῶν γενεαῖς» (Εξ. 3, 14-15)· «καὶ μίλησε ὁ Θεὸς στο Μωϋσῆ λέγοντας: Εγὼ εἰμι ὁ ὢν· ἔτσι να πεις στους υἱούς του Ἰσραήλ. Αὐτός που πράγματι ὑπάρχει με ἔστειλε σε σας... .. αὐτό εἶναι το αἰώνιο Ὄνομά μου και με αὐτό να με ενθυμούνται γενεές γενεῶν».

¹²⁹ Κατέφευγαν συνήθως στη λέξη *Αδωνά* Κύριος, ἢ *Ελλοχίμ* Ὁ Θεός.

¹³⁰ Σ. Δεσπότη, *Ὁ Ιησούς και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ἄθως, 2006) 131-166.

¹³¹ «Το όνομα του Γιαχβέ αποκαλύπτει τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά του: α. εἶναι η μόνη αληθινή ὑπαρξη, ο «ζων» και ενεργών Θεός· β. εἶναι Θεός που δρα εντός της ανθρώπινης ιστορίας, που κάνει αισθητή την παρουσία του μέσα από τα ιστορικά γεγονότα της ζωής του λαού του· γ. εἶναι Θεός που επιτρέπει και μάλιστα επιζητεῖ να ἔχει πρόσβαση σε αὐτόν ο λαός του· δ. εἶναι προσωπικός Θεός, κατέχει τα χαρακτηριστικά ενός προσώπου με το οποίο μπορεί να συνάψει ο άνθρωπος σχέση ἢ διαθήκη». Π. Βασιλειάδη, «Το Ἱερο Τετραγράμματο», *Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν*, Τόμος 28⁹⁵ (Δεκέμβριος 2010) σ. 101.

¹³² *Χριστοὶ λέγονταν οἱ βασιλεῖς και οἱ ἱερεῖς, διότι εχρίονταν με ἅγιο ἔλαιο. Θεοφύλακτος: Λέγεται οὖν ὁ Κύριος Χριστός, ὡς βασιλεύς και ὡς ἱερεὺς... ..ἐχρίσθη δὲ και αὐτὸς κυρίως τῷ ἀληθινῷ ἔλαιῳ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι.* Ὁ Χριστός χρίστηκε με το αληθινό ἔλαιο, δηλαδή με το Ἅγιο Πνεῦμα. στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς το Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», 1989) σ. 25.

καταφέρει να εγκαταστήσει την τάξη και την ευημερία στην αυτοκρατορία. Η βασιλεία του ταυτίστηκε ιστορικά με το χρυσό αιώνα της Pax Romana, η οποία του προσέδωσε θεϊκό μεγαλείο ενώ ήδη ζούσε. Το έτος 27 π.Χ. η Σύγκλητος τον ονόμασε *Αύγουστο*, δηλ. *Σεβαστό*¹³³ και το πλήρες όνομά του διαμορφώθηκε πλέον σε *Imperator Caesar Divi Filii Augustus*, Αυτοκράτωρ Καίσαρ Θεού Υιός Σεβαστός. Στη θεοποίηση των βασιλέων και των Καισάρων οδήγησε ο σκεπτικισμός με τον οποίον αντιμετώπιζονταν οι παραδοσιακοί θεοί, ενώ οι ηγεμόνες, ως Σωτήρες και Ευεργέτες, μπορούσαν να προσφέρουν άμεση και πραγματική λύτρωση από τα δεινά. Βέβαια, ποτέ η λατρεία τους δεν εξισώθηκε με τη λατρεία των παραδοσιακών θεών¹³⁴. Η θεοποίηση ενός βασιλιά ή καίσαρα είχε θετικό αντίκτυπο στην αυτοκρατορία, γιατί η ενσωμάτωση της λατρείας του στις παραδοσιακές λατρείες της πόλεως προήγαγε τις σχέσεις των πόλεων με τον αυτοκράτορα, δημιουργούσε συναισθηματικούς δεσμούς μαζί του και δεσμούς καλής πίστωσης. Επί πλέον η λατρεία του Καίσαρα λειτουργούσε ως συνεκτικό στοιχείο μέσα στην πολυφυλετική και πολυθρησκευτική αυτοκρατορία¹³⁵.

Παράλληλα με τον πρώτο Ρωμαίο Αυτοκράτορα, κατά τη γέννηση του Ιησού στην Ιουδαία κυριαρχούσε ο *Ηρώδης ο Μέγας*¹³⁶, ο οποίος είχε λάβει τον τίτλο του *Βασιλέα της Ιουδαίας* το 40 π.Χ. με απόφαση της *Ρωμαϊκής Συγκλήτου*. Ο τίτλος *Rex socius et amicus populi romani*, που του είχε απονεμηθεί δήλωνε έναν ηγεμόνα ισόβιο και κληρονομικό, ο οποίος είχε στην περιοχή του διοικητική, στρατιωτική και δικαστική εξουσία. Δεν μπορούσε όμως να ασκήσει διπλωματία, να διεξάγει στρατιωτικές επιχειρήσεις και να εκδώσει χρυσά και ασημένια νομίσματα, περιοριζόμενος μόνο στα χάλκινα¹³⁷. Ο Ηρώδης δεν είχε βασιλική καταγωγή και επί πλέον είχε μολύνει τα χέρια του με αίμα. Γι' αυτό, παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε τόσο με το γάμο του με

---

¹³³ Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς Χριστός και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006) σσ. 131-166.

¹³⁴ Σ. Δεσπότη, ομοίως.

¹³⁵ Σ. Δεσπότη, ομοίως, σσ.131-166.

¹³⁶ Οι πληροφορίες που έχουμε για τον Ηρώδη ανάγονται στο Νικόλαο το Δαμασκηνό, του οποίου το ογκώδες έργο (144 βιβλία) είναι γνωστό μόνο μέσω του Ιώσηπου.

¹³⁷ Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς Χριστός και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006) σσ. 131-166.

την Ασμοναία Μαριάμμη, εγγονή του Υρκανού Β΄, όσο και με την ανακατασκευή του περιλάμπρου Ναού, δεν κατόρθωσε να επιτύχει οποιαδήποτε θρησκευτική κατοχύρωση και αναγνώριση από τον ιουδαϊκό λαό¹³⁸.

Ο Ιησούς γεννήθηκε στη Βηθλεέμ της Ιουδαίας κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορίας του Αυγούστου και ενώ η οικογένεια βρισκόταν εν κινήσει, προκειμένου να συμμετάσχει στην απογραφή¹³⁹ η οποία είχε διαταχθεί την εποχή εκείνη. Έτσι επαληθεύτηκε και η πρόβλεψη του προφήτη Μιχαία¹⁴⁰, (Μιχ. 5, 1-3), συγχρόνου του Ησαΐα, ότι ο ποιμένας του Ισραήλ θα γεννηθεί σε αυτήν. Η λέξη *Βηθλεέμ* προέρχεται από το *Beth Lacamu*, το οποίο σημαίνει ο *Οίκος του Θεού* και κατά τη λαϊκή ετυμολογία ο *οίκος του άρτου*¹⁴¹. Πρόκειται για αρχαιότατη πόλη, η οποία εδέσποζε στη δημόσια οδό που οδηγούσε στη Χεβρώνα και την Αίγυπτο¹⁴². Η τοποθεσία της δεν αμφισβητήθηκε ποτέ, παρ' όλο που υπήρχε ομώνυμη πόλη και στη Γαλιλαία¹⁴³. Ο Λουκάς την χαρακτηρίζει ως *πόλη Δαβίδ* (Λκ. 2,4) διότι εκεί γεννήθηκε, ποίμινε τα κοπάδια του πατέρα του και χρίστηκε βασιλιάς ο έβδομος υιός του Ιεσσαί, ο Δαβίδ (Βασ. 16, 1 κ.ε.).

Στην περιοχή γύρω από τη Βηθλεέμ ήταν σύνηθες να χρησιμοποιούνται ως στάβλοι οι σπηλιές που υπήρχαν. Σε μια τέτοια σπηλιά βρέθηκε καταφύγιο και για τη Γέννηση του Ιησού, καθώς η κοσμοσυρροή σε μια τόσο μικρή πόλη δεν

---

¹³⁸ Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς Χριστός και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006) σσ. 131-166.

¹³⁹ Η απογραφή δεν ήταν απλώς ένα δημογραφικό γεγονός. Είχε και πολιτικές προεκτάσεις, διότι έδειχνε την πλήρη υποταγή του εκλεκτού λαού και της αγίας γης στη ρωμαϊκή κυριαρχία. Βλ. Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς Χριστός και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006) σσ. 131-166.

¹⁴⁰ *Καὶ σύ, Βηθλεέμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθά, ὀλιγοστός εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ αἱ ἕξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος.* (Και συ Βηθλεέμ, λεγομένη και οίκος Εφραθά, είσαι μικρή ανάμεσα στις πόλεις του Ιούδα, με λιγότερους από χίλιους κατοίκους. Αλλά από σένα θα προέλθει ο άρχοντας του Ισραήλ. Η αρχή του ξεπερνά την αρχήν της δημιουργίας. Είναι ο Μεσσίας) (Μιχ. 5, 1-3).

¹⁴¹ Σ. Δεσπότη, ομοίως.

¹⁴² Υπάρχει και η εκδοχή το όνομα αυτό να προέρχεται από το βαβυλωνιακό Bit-Pu-Laham, το οποίο σημαίνει «οίκος της θεάς Λάχαμ». «Βηθλεέμ» *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 3, (Αθήνα, 1963) στ. 34.

¹⁴³ Επίσης υπήρχε και κωμόπολη στη φυλή Ζαβουλών (Ιησούς του Ναυή 19, 15).

επέτρεψε να βρεθεί κάτι πιο άνετο, αφού η οικογένεια δεν ανήκε σε αυτούς που κοσμικά είναι ισχυροί και σημαντικοί. Φαίνεται πως η σπηλιά αυτή θα εχρησιμοποιείτο ως σταύλος κάποιου πανδοχείου, αν φέρει κανείς στο νου του τα *πάρκινγκ* των σύγχρονων ξενοδοχείων. Γεννήθηκε σε πανδοχείο για να μας δείξει ότι ήρθε στον κόσμο ως ταξιδιώτης, να παραμείνει για λίγο και να μας διδάξει πώς πρέπει να ζούμε κι εμείς, ως παρεπίδημοι και διαβάτες σ' αυτή τη γη¹⁴⁴. Η τοπική παράδοση της Βηθλεέμ σε αυτό το σημείο ανάγει σήμερα το Ναό της Γέννησης.

Όταν γεννήθηκε το παιδί η Μαρία μόνη της, καθώς αναφέρει Λουκάς, σπαργάνωσε και το ξάπλωσε μέσα σ' ένα παχνί ζώων (Λκ. 2, 7) *τὸν υἱὸν τῆς τὸν πρωτότοκον*¹⁴⁵. Τα σπάργανα ήταν μακριές υφασμάτινες λωρίδες με τις οποίες τύλιγαν το μωρό για να μην παραμορφωθούν τα μέλη του σώματός του. Το σπαργάνωμα από το κεφάλι ως τα πόδια κρατούσε το σώμα του βρέφους ζεστό και ίσιο. Τα σπάργανα τα περνούσαν επίσης κάτω από το πηγούνι και γύρω από την κορυφή του κεφαλιού, για να συνηθίσει το παιδί ν' αναπνέει από τα ρουθούνια. Η πανάρχαια αυτή πρακτική δεν ήταν άγνωστη ακόμα και στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, οπότε σε πολλά χωριά τα σπάργανα ονομάζονταν και φασκιές.

Η εικονογραφική παράδοση ερμήνευσε θεολογικά¹⁴⁶ τη φάτνη και τα σπάργανα. Το άκαμπτο σπαργανωμένο βρέφος αποτέλεσε προτύπωση της ώρας του θανάτου για τον θυσιασθέντα Χριστό και η φάτνη ένα είδος βωμού-θυσιαστηρίου. Ο ιερός Αυγουστίνος πάλι, είδε ότι στο παχνί, όπου τα ζώα βρίσκουν την τροφή τους, βρίσκεται τώρα ο Χριστός, η αληθινή τροφή την οποία έχει ανάγκη ο άνθρωπος για την επιβίωσή του. Ακόμη και σήμερα, κατά μία άλλη οπτική *οὐκ ἔστιν τόπος* στις καρδιές των ανθρώπων για το Χριστό. Πολλοί απορροφούνται από τις φροντίδες της καθημερινότητας και

---

¹⁴⁴ Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητας Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 88.

¹⁴⁵ Κύριλλος Αλεξανδρείας: *Πρωτότοκον λέγει νῦν οὐ τὸν πρῶτον ἐν ἀδελφοῖς, ἀλλὰ τὸν καὶ πρῶτον καὶ μόνον. Ἔστι γὰρ καὶ τοιοῦτον εἶδος ἐν ταῖς σημασίαις τοῦ πρωτοτόκου. Καὶ γὰρ καὶ πρῶτον ἔστιν ὅτε τὰν μόνον ἢ Γραφή καλεῖ· ὡς τὸ ἐγὼ εἰμι Θεὸς πρῶτος, καὶ μετ' ἐμοῦ οὐκ ἔστιν ἕτερος.* Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητας Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 87.

¹⁴⁶ Γ. Ράτσινγκερ, ομοίως σ. 83.

παραχωρούν τη *φάτνη*, μια μικρή γωνιά στην ψυχή τους σ'Αυτόν στον οποίο θα έπρεπε να παραχωρείται ολόκληρο το κατάλυμα¹⁴⁷.

Η εικόνα συμπληρώνεται με την παρουσία των ζώων, του όνου και του βοδιού τα οποία δεν αναφέρονται από τους δύο ευαγγελιστές και απηχούν παλαιότερες προφητείες και τα οποία άλλοι θεωρούν ότι συμβολίζουν τα δύο χερουβεΐμ της Κιβωτού της Διαθήκης και άλλοι τους δύο λαούς, τους Ιουδαίους και τους Έλληνες, για τους οποίους έχει έλθει η ώρα της γνώσεως του Θεού.

Οι πρώτοι που έμαθαν το χαρμόσυνο νέο ήταν οι *αγρυπνούντες ποιμένες* οι οποίοι φύλαγαν τη νύχτα με βάρδιες το ποίμνιό τους. Ο Ιησούς γεννήθηκε ανάμεσά τους διότι είναι ο μεγάλος ποιμένας των ανθρώπων. Τους έφερε την είδηση ένας άγγελος και, μετά την άπλετη φωτοχυσία που τους περιτύλιξε, μαζί με τον άγγελο παρουσιάστηκε ένα πλήθος ουρανίου στρατεύματος, το οποίο δοξολογούσε το Θεό ψάλλοντας: *Δόξα ἐν υψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. (Δόξα στον ουράνιο Θεό, ειρήνη στη γη και στους ανθρώπους ευλογία) (Λκ. 2, 12-14). Είναι χαρακτηριστικό στο σημείο αυτό ότι την χαρούμενη είδηση για τη γέννηση του Χριστού, συνοδευόμενη μάλιστα από το το υπερκόσμιο αυτό όραμα, δεν επέλεξε ο Θεός να την ανακοινώσει ούτε σε μορφωμένους ούτε σε επιφανείς αλλά στους ταπεινούς και μάλιστα την ώρα που πρόσεχαν το κοπάδι τους. Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο επίσης βρίσκεται στα λόγια του ύμνου των αγγέλων: Το βρέφος δεν θα φέρει την ειρήνη στην Ιουδαία, αλλά *ἐπὶ γῆς*.¹⁴⁸ Οι ποιμένες¹⁴⁹ είναι οι πρώτοι οι οποίοι θα προσκυνήσουν το Θείο Βρέφος και θ' ακολουθήσουν οι τρεις Μάγοι.

---

¹⁴⁷ Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκαν Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητα Θεολόγων «ο Σωτήρ», 1983) σ. 87.

¹⁴⁸ Προφανώς, όλες εκείνες οι μορφές οι οποίες πρωταγωνιστούν στην αφήγηση της νηπιακής ηλικίας του Ιησού φλέγονταν από το ερώτημα που απευθύνουν οι μαθητές προς τον Κύριο, στον επίλογο της δράσης του. *Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴ βασιλεία του Ἰσραὴλ;* (Πρ. 1, 6). Στο: Σ. Δεσπότη, *Ο Ιησούς ως Χριστός και η Πολιτική Εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως 2006) σς 131-166.

¹⁴⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι, παρ' όλο που οι μεγαλύτερες μορφές της παλαιδιαθηκικής ιστορίας (Μωυσής, Δαβίδ, Αμώς) είχαν ασκήσει αυτό το επάγγελμα και παρ'όλο που ο ίδιος ο Γιαχβέ αποκαλείται *Ποιμὴν ὁ Καλός*, οι Φαρισαίοι κατέτασαν τους βοσκούς στον απλό λαό που δεν γνωρίζει το Νόμο και μάλιστα στην ίδια κατηγορία με τους τελώνες και τους λοιπούς

2.1.3. Η προσκύνηση των μάγων. Η λέξη *Μάγος* συνοδεύεται από αμφισημία¹⁵⁰ καθώς μπορεί να σημαίνει τους Πέρσες ιερείς, τους φιλοσόφους, τους αστρολόγους, τους κατόχους κάποιου είδους υπερφυσικής γνώσεως, ακόμη και τους απατεώνες και διαφθορείς. Είναι προφανές ότι στη διήγησή μας υπερισχύει η θετική σημασία. Οι άνθρωποι αυτοί δεν ήταν μόνο ερμηνευτές των αστέρων. Ήταν σοφοί. Συμβολίζουν τους αναζητητές της αλήθειας διαχρονικά και η πορεία τους απεικονίζει την πορεία των θρησκείων προς το Χριστό και την αυθυπέρβασή τους¹⁵¹. Τα ονόματά τους παραδίδονται (στην ελληνική εκδοχή) ως Γασπάρ, Μελχιώρ και Βαλτάσαρ και ο ένας εξ αυτών εικονίζεται έγχρωμος, μια και η παράδοση θεωρεί ότι εκπροσωπούν τις τρεις ηπείρους του τότε γνωστού κόσμου. Συμβολικά είναι και τα δώρα¹⁵² τα οποία πρόσφεραν στο νεογέννητο, σμύρνα, χρυσάφι και λιβάνι επειδή θα ήταν βασιλιάς, Θεός αλλά και Σωτήρας με τη θυσία του χάριν των ανθρώπων.

Το αστέρι το οποίο οδήγησε τους Μάγους έως την Ιουδαία, δεν είναι κατ' ανάγκη μόνο πνευματικό φαινόμενο. Η μεγάλη συζυγία των πλανητών Δία και Κρόνου στο σημείο των Ιχθύων κατά το 7-6 π.Χ. φαίνεται να είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός. Ωστόσο, δεν θα μπορούσε να τους παρακινήσει προς αναζήτηση του *Βασιλιά των Ιουδαίων*, αν δεν ήταν ήδη προετοιμασμένοι πνευματικά. Επί πλέον η ύπαρξή του δεν φαίνεται να έγινε αντιληπτή από άλλους ανθρώπους της περιοχής. Πάντως δεν πρέπει να πορευόταν ανάμεσα στα άλλα αστέρια, αλλά πολύ πιο χαμηλά, ενώ στο τέλος στάθηκε ακριβώς

αμαρτωλούς, γιατί δεν μπορούσαν να τηρήσουν τους λατρευτικούς καθαρμούς στα άνδρα βοσκοτόπια στα οποία έβοσκαν τα πρόβατά τους. Σ. Δεσπότη, ομοίως, σσ. 131-166.

¹⁵⁰ Κατά τον Ηρόδοτο (I, 101), οι Μάγοι ήταν αρχικά μηδική φυλή, η οποία εξελίχθηκε σε ιερατική τάξη μεταξύ των Περσών (I, 132), όπως οι Χαλδαίοι στη Βαβυλώνα. Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «ο Σωτήρ», 1989) σ.41.

¹⁵¹ Γ. Ράτσινγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ. 114.

¹⁵² Τα δώρα των μάγων είναι τα κατά παράδοση δώρα της Αραβίας. Το ότι οι Μάγοι προέρχονταν από την Αραβία βεβαιώνεται από τον Ιουστίνo, στο έργο του *Διάλογος προς Τρόφωνα*. Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 41. Ο Ι. Χρυσόστομος παρατηρεί ότι τα δώρα ήταν απαλλαγμένα από την *ιουδαϊκή παχύτητα* (σφάγια κλπ) και πιο πολύ σχετιζόνταν με την εκκλησιαστική φιλοσοφία. Στο: Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 47.

πάνω από το σημείο όπου βρισκόταν *το παιδίον*. Διάφορες γνώμες για τη φύση του άστρου εκφράστηκαν από τους πατέρες της Εκκλησίας, οι οποίες φαίνεται να συγκλίνουν ότι επρόκειται για κάποια δύναμη υπερφυσική, που έλαβε αυτή τη μορφή.

Έφθασαν έτσι στην Ιερουσαλήμ, στο παλάτι του Ηρώδη και, όπως μας πληροφορεί ο Ματθαίος, όταν γνωστοποίησαν το λόγο της αφίξεώς τους επικράτησε μεγάλη ταραχή. Ζητούσαν να δουν τον βασιλέα των Ιουδαίων. Αυτό μας δείχνει πρώτον ότι οι ίδιοι δεν ήταν Ιουδαίοι και δεύτερον ότι ήταν σίγουροι για τη γέννηση του βασιλέως. Δεν ρωτούσαν το αν γεννήθηκε αλλά το πού γεννήθηκε¹⁵³. Ο Ηρώδης ταραχθηκε¹⁵⁴ και θέλησε οπωσδήποτε να ενημερωθεί για τον τόπο γεννήσεως του επερχόμενου βασιλέα. Κλήθηκε λοιπόν και ρωτήθηκε το Μεγάλο Συνέδριο, αποτελούμενο από όλους τους αρχιερείς και τους Γραμματείς του εβραϊκού λαού, το οποίο απάντησε με ένα χρησμό βασισμένο στα λόγια του προφήτη Μιχαΐα¹⁵⁵ και στο Β΄ Βασιλειών¹⁵⁶. Ο χρησμός αυτός ξεκαθάριζε ότι ο μελλοντικός ποιμένας του Ισραήλ επρόκειτο να γεννηθεί στη Βηθλεέμ (Μτ. 2, 6). Παρατηρούμε εδώ ότι, ενώ οι Μάγοι κάνουν χρήση της γεωγραφικής αυτής πληροφορίας προκειμένου να φθάσουν στο σκοπό τους και να προσκυνήσουν το Βρέφος, οι γνώστες των Γραφών ουδόλως ασχολούνται με τις πρακτικές συνέπειες της θεολογικής ερμηνείας του χρησμού.

2.1.4. Η σφαγή των νηπίων. Αφού προσκύνησαν το Χριστό, οι Μάγοι ειδοποιήθηκαν από έναν άγγελο να μην επιστρέψουν στην Ιερουσαλήμ για να ενημερώσουν τον Ηρώδη, αλλά να γυρίσουν στην πατρίδα τους από άλλο δρόμο. Άγγελος Κυρίου επίσης ειδοποίησε τον Ιωσήφ να απομακρυνθεί από

---

¹⁵³ Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σελ. 42.

¹⁵⁴ Ταράχθηκε *ὡς ἀλλόφυλος περί τῆς βασιλείας δεδοικώς*, επειδή δεν ήταν Ιουδαίος και φοβόταν για τη βασιλεία του, μας εξηγεί ο Θεοφύλακτος στο: Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 43.

¹⁵⁵ *Καὶ σὺ, Βηθλεέμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθά, ὀλιγοστός εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος.* (Μιχ. 5, 1). Ο Ι. Χρυσόστομος εξηγεί: «οὐκ εἶπεν, ὅτι ἐν Βηθλεέμ μενεῖ, ἀλλ' ἐξελεύσεται ὥστε καὶ τοῦτο προφητείας ἦν, το γεννηθῆναι ἐκεῖ», στο: Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα στο Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 45.

¹⁵⁶ *καὶ εἶπε Κύριος πρὸς σέ· σὺ ποιμανεῖς τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ, καὶ σὺ ἔσῃ εἰς ἡγούμενον ἐπὶ τὸν λαόν μου Ἰσραήλ.* (Β΄ Βασιλειών 5, 2).

την επικράτεια του Ηρώδη και να κατευθυνθεί στην Αίγυπτο¹⁵⁷, με σκοπό να προστατεύσει τη ζωή του νεογέννητου.

Ακολούθησε η σφαγή των κατά την παράδοση δεκατεσσάρων χιλιάδων νηπίων, προκειμένου να σιγουρευτεί ο Ηρώδης ότι εξολόθρευσε κάθε πιθανό διεκδικητή του θρόνου. Την κρίσιμη αυτή στιγμή η παράδοση αναφέρει ότι κινδύνευσε και ο Ιωάννης¹⁵⁸. Από ιστορική άποψη η σφαγή αυτή έχει αμφισβητηθεί, καθώς δεν παραδίδεται από κάποιο ιστορικό κείμενο της εποχής. Τη συναντάμε στο Ευαγγέλιο του Ματθαίου και στο Συναξάρι της Εκκλησίας. Εκείνο που δεν αμφισβητείται είναι η θηριωδία του Ηρώδη, αφού ήδη το έτος 7 π.Χ. είχε δολοφονήσει τα παιδιά του, Αλέξανδρο και Αριστόβουλο¹⁵⁹, διότι αισθανόταν ότι απειλείται η ηγεμονία του, ενώ το 4 π.Χ. εκτόπισε το γιο του Αντίπατρο. Επί των ημερών του σφαγιάστηκε επίσης πλήθος Φαρισαίων και Νομοδιδασκάλων, καθώς και τα περισσότερα από τα εβδομήντα μέλη του Μεγάλου Συνεδρίου¹⁶⁰.

Γνωστή είναι και η διαταγή του να συλληφθούν και να εγκλειστούν στον ιππόδρομο όλοι οι εκπρόσωποι του λαού και οι άρχοντες του βασιλείου του, με σκοπό να δολοφονηθούν κατά την ημέρα του θανάτου του, ώστε να θρηνήσει όλη η χώρα απ' άκρη σ' άκρη, αφού κανένας δεν θα θρηνούσε για το δικό του χαμό. Με τα δεδομένα αυτά, δεν φαίνεται πλέον απίθανο να έδωσε πράγματι εντολή αυτός ο αιμοσταγής ηγεμόνας για την *αναίρεση* των νηπίων. Το ότι δεν υπάρχει κάποια ιστορικά αδιάσειστη μαρτυρία, δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι το γεγονός δεν συνέβη.

Εκείνο το οποίο μπορεί όντως να αμφισβητηθεί είναι ο αριθμός των νηπίων, καθώς σε μια μικρή πόλη των χιλίων περίπου κατοίκων, όπως υπολογίζεται το πληθυσμιακό δυναμικό της Βηθλεέμ την εποχή εκείνη, τα άρρενα νήπια κάτω των δύο ετών δεν θα έπρεπε να ξεπερνούν τα τριάντα έως

---

¹⁵⁷ Ο Ιωσήφ έμεινε στην Αίγυπτο έως το θάνατο του Ηρώδη, ο οποίος συνέβη το έτος 750 από κτίσεως Ρώμης, δηλ. το 4 π.Χ. Όστε μόνο λίγους μήνες έμεινε η Αγία Οικογένεια στην Αίγυπτο. Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον* (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 49.

¹⁵⁸ Όμως, η Ελισάβετ κατάλαβε εγκαίρως τον κίνδυνο. Βλ. Επίμετρο.

¹⁵⁹ Γ. Ράτσιγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ. 127.

¹⁶⁰ Γ. Πατρώνου, *Η Ιστορική Πορεία του Ιησού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1997) σ. 161.

σαράντα, αν βεβαίως η σφαγή περιορίστηκε στη Βηθλεέμ. Ο αριθμός των δεκατεσσάρων χιλιάδων κατανοείται από τη λειτουργική παράδοση της Εκκλησίας στην καθαρά αποκαλυπτική και εσχατολογική του έννοια και συσχετίζεται, κάτω από την επίδραση της αποκαλυπτικής αριθμολογίας, με τον αναφερόμενο στην Αποκάλυψη του Ιωάννη αριθμό των εκατόν σαράντα τεσσάρων χιλιάδων μαρτύρων της Κρίσεως¹⁶¹.

Η θεολογία των ιερών αριθμών επτά και δώδεκα με τα πολλαπλάσιά τους μας οδηγεί στην επισήμανση της έννοιας της ολότητας και της καθολικότητας. Κάθε χριστιανική κοινότητα αποτελούμενη από τους αριθμούς αυτούς φανερώνει συγχρόνως την ολότητά της στον ιστορικό χρόνο και την πληρότητά της στον εσχατολογικό καιρό. Και καθώς η Εκκλησία μας είναι αποστολική και μαρτυρική, ο αριθμός των δεκατεσσάρων χιλιάδων της πρώτης ελεύσεως του Κυρίου, κατανοείται πληρέστερα μόνο υπό το φως των εκατόν σαράντα τεσσάρων χιλιάδων μαρτύρων της τελικής Κρίσεως. Τα νήπια αυτά υπήρξαν οι πρώτοι μάρτυρες της χριστιανικής πίστεως¹⁶² και η Εκκλησία επιτελεί τη μνήμη τους στις 29 Δεκεμβρίου εκάστου έτους.

2.1.5. Η φυγή στην Αίγυπτο. Στο μεταξύ ο Ιωσήφ, υπακούοντας στην παρότρυνση του αγγέλου, προκειμένου να προστατεύσει το παιδί από τη μανία του Ηρώδη, έχει λάβει την οικογένειά του και έχει ξεκινήσει για την Αίγυπτο¹⁶³. Την φυγή στην Αίγυπτο, όπως και την προσκύνηση των Μάγων, την αναφέρει μόνο ο Ματθαίος. Ο Λουκάς ύστερα από τη Γέννηση περνά στην Περιτομή. Αλλά και οι πληροφορίες τις οποίες έχουμε από το Ματθαίο είναι ελάχιστες. Μαθαίνουμε απλώς ότι η Αγία Οικογένεια έμεινε στην Αίγυπτο έως

---

¹⁶¹ Γ. Πατρώνου, *Η Ιστορική Πορεία του Ιησού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1997) σ. 168.

¹⁶² *Πολλοὶ πολλὰ φλυαροῦσιν ὑπὲρ τῶν παιδῶν τούτων, ἀδικίαν ἐγκαλοῦντες τοῖς γεγενημένοις... Ἀλλ' οὐχ ὁ Χριστὸς τῆς σφαγῆς αὐτῆς αἴτιος γέγονεν ἀλλ' ἡ ὤμότης τοῦ βασιλέως... Τὶ τοίνυν ἐβλάβη τὰ παιδία ἀναιρεθέντα ἐπὶ ὑποθέσει τοιαύτη καὶ πρὸς τὸν ἀκύμαντον ταχέως ἀπενεχθέντα λιμένα;* μας λέγει ο Ι.Χρυσόστομος. Επίσης ο Ζιγαβηνός: *Ἐπεὶ τοίνυν οἱ παῖδες οὗτοι διὰ λύσιν οἰκείων ἀμαρτημάτων οὐκ ἀνηρέθησαν, πρόδηλον ὅτι δι' ἀφορμὴν στεφάνων πεπόνθασιν καὶ οὐκ ἠδικήθησαν.* Στο: Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 51.

¹⁶³ Η φυγή στην Αίγυπτο επιβεβαιώνεται από παλαιότερη παράδοση η οποία σώζεται στο Ταλμούδ (Abodah Zarah 16β, 17α), σύμφωνα με την οποία ο Ιησούς έφερε από την Αίγυπτο τις μαγικές δυνάμεις με τις οποίες τέλεσε τα θαύματά του. Η παράδοση αυτή ανάγεται στους χρόνους του Ελιέξερ Υρκανού (80-120) και οφείλει την αρχή της σε διαστροφή των διηγήσεων της Εκκλησίας της Παλαιστίνης. Στο: Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 48.

τον θάνατο του Ηρώδη, *ἵνα πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τον υἱὸν μου·* (για να εκπληρωθεί η προφητεία που έλεγε· από την Αίγυπτο εκάλεσα τον υιό μου)· (Μτ. 2,15). Τότε, πάλι ένας άγγελος ενημέρωσε τον Ιωσήφ ότι μπορεί να γυρίσει στην πατρίδα του. Μάλιστα, επειδή ο Ιωσήφ φοβήθηκε όταν άκουσε ότι βασιλεύει ο υιός του Ηρώδη, ο Αρχέλαος, προτίμησε να κατευθυνθεί προς τη Ναζαρέτ, *ὅπως πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται·* (για να εκπληρωθεί η προφητεία ότι θα ονομασθεί Ναζωραίος)· (Μτ. 2,23).

Η Αίγυπτος, όπως προκύπτει από την Παλαιά Διαθήκη, διαδραμάτιζε ανέκαθεν σημαντικό ρόλο στην ιστορική πορεία του Ισραήλ. Τόπος αφθονίας και πλούτου, τόπος καταφυγής για τους διωγμένους Ισραηλίτες, αποτέλεσε την ιδανική λύση για τον Ιωσήφ, καθώς ήταν αρκετά κοντά στην Ιουδαία και έξω από τα όρια της δικαιοδοσίας του Ηρώδη. Και, όταν ο κίνδυνος πέρασε, *ἐξ Αἰγύπτου* άρχισε μια νέα έξοδος και νέα πορεία προς τη Γη Ισραήλ, τη γη της επαγγελίας. Η φράση *ἵνα πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν* είναι γεγονός ότι επαναλαμβάνεται σχεδόν στερεότυπα μέσα στις διηγήσεις της Καινής Διαθήκης. Αυτό οφείλεται στην ποιμαντική αναγκαιότητα¹⁶⁴ της συγγραφής των ευαγγελίων. Ο συσχετισμός έρχεται πολύ μεταγενέστερα από τον χρόνο όπου εκτυλίσσονται τα γεγονότα, όταν ο ιερός συγγραφέας επισημαίνει την ύπαρξη συνάφειας ανάμεσα στην προφητεία και το γεγονός. Η προφητεία δεν προδιαγράφει αναγκαστικά τα γεγονότα, ούτε τα καθιστά απαραίτητα για την εκπλήρωσή της. Είναι φανερό ότι, αν ο συγγραφέας δεν γνώριζε τις προφητείες, δεν θα προέβαινε στους αντίστοιχους συσχετισμούς. Τα γεγονότα είναι εκείνα που δίνουν αξία στην προφητεία και όχι το αντίστροφο!

2.1.7. Περιτομή και Υπαπαντή του Κυρίου. Επιστρέφουμε στο έδαφος του *Κατά Λουκάν Ευαγγελίου*, το οποίο, ως ελέχθη, από τη Γέννηση περνά κατευθείαν στην Περιτομή¹⁶⁵ του Χριστού. Όπως κάθε άλλο παιδί των

---

¹⁶⁴ Γ. Πατρόνου, *Η Ιστορική Πορεία του Ιησού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1997) σ.173.

Το βάρος της αφηγήσεως στο σημείο αυτό δεν πέφτει στην περιτομή αλλά στο όνομα το οποίο δίνεται στο παιδί κατά την τέλεσή της. Αυτό συμβαίνει διότι η περιτομή έχει διαφορετική σοβαρότητα στον Ιησού από ότι π.χ. στον Ιωάννη το Βαπτιστή, που ήταν ο τελευταίος αντιπρόσωπος της νομικής οικονομίας. Ο Ιησούς έρχεται να καταστήσει καινά τα πάντα. Βλ.

Εβραίων, έτσι και ο Ιησούς εντάσσεται πλήρως στο χρόνο και στο χώρο¹⁶⁶. Με την περιτομή¹⁶⁷ το παιδί αποκτά θρησκευτική και εθνική ταυτότητα. Εντάσσεται στη φυλή του και μεγαλώνει μεν στη Γαλιλαία των εθνών, σε μια οικογένεια όμως η οποία τηρεί τα πάτρια. Εντάσσεται, αλλά δεν εγκλωβίζεται, όπως θα δείξει ή όλη πορεία του¹⁶⁸.

Ακολουθεί ο εκκλησιασμός κατά τα εβραϊκά ήθη, την τεσσαρακοστή ημέρα. Μπορούμε να φανταστούμε την Παρθένο να προσέρχεται στο Ναό, έχοντας στην αγκαλιά της το Βρέφος ενώ ο Ιωσήφ κρατά τα δύο τρυγόνια ή περιστέρια τα οποία θα προσφερθούν ως θυσία της οικογένειας για την εξαγορά του, καθώς σύμφωνα με τον εβραϊκό νόμο, *πάν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν ἅγιον τῷ κυρίῳ κληθήσεται*· (κάθε πρωτότοκο αγόρι που γεννιέται θα θεωρείται αφιερωμένο στον Κύριο)· (Λκ. 2, 23). *Ο Συμεών*, διάδοχος του Ζαχαρία, δέχεται το παιδί στην αγκαλιά του και το ευλογεί. Ο ιερέας είχε την πληροφορία από το Θεό ότι δεν θα δει το θάνατο, αν πρώτα δεν έβλεπε το Σωτήρα. Τώρα λοιπόν διαπιστώνει ότι μπορεί να φύγει από αυτή τη ζωή, αφού ήλθε αυτός που θ' αποτελέσει *φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν καὶ δόξαν λαοῦ ἰσραήλ*· (φως που θα φωτίσει όλα τα έθνη και θα δοξάσει το λαό του Ισραήλ) (Λκ. 2, 32).

Ακολουθεί η ευλογία του Συμεών προς τους γονείς. Στο σημείο αυτό ο ιερέας στέκεται ιδιαίτερα στο πρόσωπο της Μαριάμ. Δεν της δίνει μόνο την τυπική ευλογία την οποία θα έδινε σε κάθε μητέρα, αλλά τη συνοδεύει και με την προφητεία: *ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ ἰσραήλ*.

---

¹⁶⁵ Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 100:

¹⁶⁶ Ζιγαβηνός: «*Περιετιμήθη μὲν οὖν διὰ τοῦτο, πληρῶν κάνταῦθα τὸν νόμον, ὡσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις νομικοῖς παραγγέλμασιν, ἵνα μὴ δοξη τοῦ νόμου παραβάτης*». Επίσης: «*ἐγένετο ὑπὸ νόμον* (Γαλ. 8,4) *καὶ ἐπλήρωσε τὸν νόμον, ὡς γνήσιος ἀπόγονος τοῦ Ἀβραάμ.*» Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 99.

¹⁶⁷ Κύριλλος Αλεξανδρείας: «*Περιτέμνεται ὀκταήμερος μετὰ Ἰουδαίων, ἵνα τῇ συγγένεια βεβαιώσῃ, ὅπως μὴ ἀρνήσωνται αὐτόν. ἐκ σπέρματος γὰρ Δαβὶδ προσεδοκᾶτο ὁ Χριστός.*» Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 99.

¹⁶⁸ Ωριγένης: «*Δια τοῦτο ἡμεῖς οὐκέτι περιτεμνόμεθα, ὅτι ἡ περιτομὴ αὐτοῦ δι' ἡμᾶς γεγένηται*». Στο Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 99.

καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον¹⁶⁹ - καὶ σοῦ (δὲ) αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ρομφαία - ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί: (ιδού, αὐτός μεν θα γίνῃ αἰτία νὰ πέσουν καὶ ν' ἀναστηθοῦν πολλοὶ στὸ Ἰσραὴλ καὶ σημεῖο ἀντιλογίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων – τὴ δε δική σου καρδιά θα τὴ διαπεράσῃ ρομφαία γιὰ νὰ ἀποκαλυφθοῦν πολλῶν καρδιῶν οἱ διαλογισμοί) (Λκ. 2, 34-35). Ἀκούγοντας αὐτὰ ἡ προφῆτισσα Ἄννα, ἡ ὁποία περνοῦσε ὅλη τῆς τὴ ζωὴ στὸ ναό, ἀρχίσε νὰ ομιλεῖ γιὰ τὸ παιδί σὲ καθένα ποὺ προσερχόταν στὴν Ἱερουσαλήμ ζητώντας τὴ λύτρωση¹⁷⁰.

Τὸ ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀποτελέσε καὶ ἀποτελεῖ ἀκόμα καὶ σήμερα *σημεῖο ἀντιλεγόμενον*, φτάνει ν' ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὰ ὅσα λέγονται καὶ ἀκούγονται κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεγάλων εορτῶν τῆς χριστιανοσύνης καὶ μάλιστα τοῦ Πάσχα, ἀκόμα καὶ δύο χιλιετίες ἀργότερα, γιὰ νὰ δεχθεῖ ὅτι ἐπαληθεύεται συνεχῶς. Σὲ λίγα χρόνια ἡ Παρθένος θα δεχόταν καὶ μιὰ πρώτη γεύση ἀπὸ τὴ ρομφαία ποὺ ἐπρόκειτο νὰ διαπεράσῃ τὴν ψυχὴ τῆς, ὅταν θα ἔχαναν τὸν δωδεκαετὴ Ἰησοῦ, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπιστροφῆς ἀπὸ τὸ πασχαλινὸ προσκύνημα στὸ Ναό. Γιὰ τὴν ὥρα, με τὸ παιδί στὴν ἀγκαλιά ἐπέστρεψαν στὴ Ναζαρέτ, ὅπου ὁ μικρὸς μεγάλωνε καὶ δυνάμωνε σωματικὰ καὶ πνευματικὰ (Λκ. 2, 40) με τὴ χάρις τοῦ Θεοῦ νὰ τὸν σκεπάζει. Τὸ ὅτι τὸ παιδί ἐξελισσόταν σταδιακὰ ἀποτελεῖ ἴδιον τῆς ἀνθρώπινης φύσεως τοῦ Ἰησοῦ¹⁷¹.

2.1.8. Ὁ Ἰησοῦς δωδεκαετής στὸ ναό. Ἦρθε ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἰησοῦς θα ἔπρεπε νὰ ἐπισκεφτεῖ τὸ Ναὸ τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπως ἐπέβαλε ἡ *Τορὰ* σὲ κάθε Ἰσραηλίτη, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θα ἐκλείνε τὰ δώδεκά του χρόνια. Αὐτὸ θα πρέπει νὰ συνέβη τὸ ἔτος 6 μ.Χ., ὁπότε ἐκθρονίστηκε ὁ Ἀρχέλαος καὶ

---

¹⁶⁹ Στὸ σημεῖο αὐτὸ (Λκ 2, 34-35) εἰσάγεται ἀπροσδόκητα ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας καὶ γίνεταί γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κ.Δ. λόγος γιὰ τὸ Πάθος τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ.

¹⁷⁰ Ὁ λαὸς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ διακρινόταν σὲ τρεῖς κατηγορίες: Τους φαρισαίους, ποὺ περίμεναν ἀποκλειστικῶς πολιτικὸ θρίαμβο, τους σαδδουκαίους, ποὺ δὲν περίμεναν τίποτα καὶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι περίμεναν τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴ λύτρωση, ἐγκόσμια καὶ πνευματικὴ συγχρόνως. Π. Τρεμπέλας, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Λουκᾶν Ἐυαγγέλιον*, (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ», 1983) σ. 113.

¹⁷¹ Ὅπως ὁ Ἰησοῦς αὐξάνε κατὰ τὸ ἀνάστημα καὶ κατὰ τὴν νόηση καὶ τὶς λοιπὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἔτσι καὶ ἡ Ἐκκλησία, παρ' ὅτι ἐμψυχώνεται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα αὐξάνεται ὁμως καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τῆς. Ἡ ἀνθρώπινη δηλαδὴ φύση τοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ εἰκόνα τοῦ μυστικοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Π. Τρεμπέλας, ὁμοίως, σ.114.

άλλαξε η πολιτική κατάσταση στην ιερή πόλη¹⁷². Η οικογένεια αποφάσισε αυτή την ιεραποδημία¹⁷³, όχι μόνο για να συμμετάσχει στην εορτή του Πάσχα, αλλά και για τη θρησκευτική καθιέρωση του παιδιού στο Ναό. Το συγκεκριμένο Πάσχα λοιπόν σηματοδοτούσε την έξοδο του Ιησού από την παιδικότητα και το πέρασμά του στην εφηβική ηλικία¹⁷⁴. Επρόκειτο για την τελετή της θρησκευτικής ενηλικίωσης, τη γνωστή ως *Μπαρ Μιτζβά*, η οποία τελείται μέχρι και σήμερα στη Συναγωγή¹⁷⁵.

Εδώ ο ιερός συγγραφέας δεν μας δίνει καμία πληροφορία σχετικά με το αν έγινε κάποια τελετή ενηλικίωσης του Ιησού, μόνου ή με άλλα παιδιά. Μας μεταφέρει κατευθείαν στην επιστροφή προς τη Ναζαρέτ. Οι γονείς πορεύονται όλη μέρα μαζί με άλλους προσκυνητές στην οδό πέραν του Ιορδάνη και μόνον όταν θα καταλύσουν κάπου για να περάσουν τη νύχτα, θα διαπιστώσουν ότι το παιδί δεν τους ακολουθεί, δεν βρίσκεται ανάμεσα στους ταξιδιώτες, όπως πίστευαν. Σήμερα, μας κάνει εντύπωση το γεγονός ότι όλη την ημέρα δεν είχαν αντιληφθεί την απουσία του. Μας δημιουργεί ερωτηματικά. Δεν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι, με βάση τα ιουδαϊκά δεδομένα, ο Ιησούς είχε γίνει πλέον ενήλικος, δεν χρειαζόταν τη συνεχή επίβλεψή τους και μπορούσε ελεύθερα να συναναστραφεί τους συνομηλικούς του. Αφού κατά τη νηπιακή ηλικία μαθήτευσε στη μητέρα του και κατά την παιδική στον πατέρα του, βρίσκεται πλέον υπό την καθοδήγηση του Νόμου και βάσει αυτού εναρμονίζει την πορεία της ζωής του¹⁷⁶.

---

¹⁷² Γ. Πατρώνου, *Η Ιστορική Πορεία του Ιησού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1997) σ. 192.

¹⁷³ Όλοι οι Ισραηλίτες όφειλαν να μεταβαίνουν στο Ναό των Ιεροσολύμων κατά τις τρεις μεγάλες εορτές του έτους, Πάσχα, Πεντηκοστή και Σκηνοπηγία (Εξ. 23, 17 και Δευτ. 16, 16). Από την εποχή της Διασποράς ο Νόμος δεν μπορούσε να τηρηθεί. Οι Ιουδαίοι της Παλαιστίνης όμως προσπαθούσαν να μεταβαίνουν τουλάχιστον μια φορά το χρόνο. Π. Τρεμπέλας, ομοίως, σ.115.

¹⁷⁴ Είναι αξιοσημείωτος ο τρόπος με τον οποίο ο ευαγγελιστής μας δείχνει το παιδί να μεγαλώνει. Το αποκαλεί διαδοχικά *βρέφος* (Λκ. 2, 16), *παιδίον* (Λκ. 2, 40), *ο παῖς* (Λκ. 2, 43) και τέλος *ο Ιησοῦς* (Λκ. 2, 52). Π. Τρεμπέλας, ομοίως σ. 117.

¹⁷⁵ Σ. Δεπότη, Ομιλία 2. *Λκ 2,20-21 - 2,40-52 (Περιομή του Κυρίου, 1η Ιανουαρίου)* Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2014) ad loc.

¹⁷⁶ Υπάρχει και η εκδοχή ότι στα караβάνια την ημέρα οι γυναίκες ξεκινούν πρώτες και οι άνδρες ακολουθούν. Τα μικρά παιδιά πορεύονται με τη μητέρα τους και τα μεγαλύτερα με τον πατέρα τους. Αν αυτό συνέβαινε και τότε η Μαρία θα μπορούσε να υποθέσει ότι ο Ιησούς είναι

Όπως και να έχει, ο Ιωσήφ και η Μαρία γεμάτοι αγωνία γυρίζουν πίσω στην Ιερουσαλήμ για να τον αναζητήσουν και τον βρουν την τρίτη μέρα στο Ναό, όπου καθόταν στο μέσον των διδασκάλων, τους άκουγε προσεκτικά και τους ερωτούσε. Πολλοί μελετητές διακρίνουν εδώ μια σιωπηλή προτύπωση¹⁷⁷ των τριών ημερών που μεσολαβούν ανάμεσα στη Σταύρωση και την Ανάσταση. Πρόκειται για την κάθοδο του Ιησού στον Άδη. Είναι ημέρες απουσίας και σκότους, όπως δείχνουν τα λόγια της Μαρίας: *τέκνον, τί έποίησας ήμϊν ούτως; ιδού ό πατήρ σου κάγώ όδυνώμενοι έξητοῦμέν σε*· (παιδί μου γιατί μας το έκανες αυτό; Ορίστε, ο πατέρας σου κι εγώ σε ψάχνουμε βασανιζόμενοι από την αγωνία)· (Λκ. 2, 48). Αυτό δεν είναι κατ' ανάγκην σωστό. Το τριήμερο της απώλειας μάλλον δεν προϊδεάζει για το αντίστοιχο διάστημα της *είς Άδη καθόδου*, καθώς ο ευαγγελιστής δεν αναδεικνύει αυτή τη διατύπωση στις πασχάλιες αφηγήσεις του¹⁷⁸. Σε κάθε περίπτωση όμως δείχνει την αγωνία¹⁷⁹ των γονέων στην κορύφωσή της.

Ο Ιησούς βρίσκεται τελικά στο Ναό, όχι βέβαια μέσα στο ιερό, αλλά σε κάποιον από τους χώρους τους προορισμένους για όλο το πλήθος αλλά δεν στέκεται εκεί απλώς ως ακροατής της διδασκαλίας του Νόμου, όπως θα περίμενε κανείς. Είναι καθισμένος και αποτελεί το κέντρο, τον πυρήνα της συνάξεως. Ακούει τους συνομιλητές του και υποβάλλει ερωτήσεις με τέτοια σοφία και σύνεση, ώστε όσοι παρακολουθούν τα χάνουν. Απορούν για τη σοφία του παιδιού και *εξίστανται*, οι διδάσκαλοι του Νόμου ωστόσο δεν

με τον πατέρα του, ενώ ο Ιωσήφ θα νόμιζε ότι είχε μείνει κοντά στη μητέρα του. Το βράδυ όμως στον καταυλισμό, οπότε οι οικογένειες θα συνενώθηκαν για να περάσουν τη νύχτα, έγινε αντιληπτή η απουσία του. Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 117.

¹⁷⁷ Γ. Ράτσιγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ.143.

¹⁷⁸ Σ. Δεσπότη, Ομιλία 2. *Λκ 2,20-21 - 2,40-52 (Περιτομή του Κυρίου, 1η Ιανουαρίου)* Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2014) ad loc.

¹⁷⁹ Παρατηρούμε εδώ πως η Μαρία δεν εκφράζει ούτε θυμό ούτε οργή για το γεγονός. Εκφράζει μόνο τη λύπη της και ζητά να μάθει την αιτία της συμπεριφοράς του παιδιού της. Αυτό μας οδηγεί στη σκέψη ότι, το να λυπήσει ο Ιησούς τους γονείς του και να τους δημιουργήσει προβλήματα δεν ήταν κάτι το σύνηθες. Η Μαρία περιμένει ν' ακούσει, πιστεύοντας ότι ο Ιησούς έχει πράγματι κάποιο σοβαρό λόγο που να εξηγεί τη συμπεριφορά του. Όστε εδώ έχουμε ένα τελείως διαφορετικό παιδί από τον μικρό Ιησού των *Αποκρύφων*, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια.

ασχολούνται καθόλου με το είδος της παιδείας την οποία έχει λάβει ο μικρός από τη Γαλιλαία με την παράξενη ιδιάζουσα προφορά ¹⁸⁰.

Ακολουθεί η επίπληξη της Παναγίας προς το παιδί της, η οποία, ως μητέρα, εκείνη τη στιγμή δεν εντοπίζει την προσοχή της στο αν και κατά πόσον είναι σοφά τα όσα λέει ο μικρός, αλλά στην αγωνία την οποία έζησε κι αυτή κι ο Ιωσήφ αναζητώντας τον. Εδώ πλέον για πρώτη φορά ο Ιησούς θα τοποθετήσει διαφορετικά τα πράγματα¹⁸¹: *τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρὸς μου δεῖ εἶναί με;*¹⁸². (μα γιατί με αναζητούσατε; δεν γνωρίζετε ότι έπρεπε να είμαι στον οίκο του πατέρα μου;)· (Λκ. 3, 49). Ο Ιησούς εδώ για πρώτη φορά αποκαλεί το Θεό όχι Κύριο, όπως θα έκανε ένας Ιουδαίος, αλλά Πατέρα! Αυτός ο Θεός, ο Θεός των Εβραίων και όχι κάποιος άλλος, είναι ο Πατέρας του. Ιδιότητα του ενός και μοναδικού Θεού, θα δείξει ο Ιησούς, δεν είναι η κυριότητα αλλά η Πατρότητα. Κι αν ο Θεός είναι Πατέρας για το Θεάνθρωπο¹⁸³, είναι Πατέρας και για τον άνθρωπο! Δείχνει λοιπόν στη μητέρα του αλλά και σε όσους παρευρίσκονται, ότι όχι μόνο δεν παραβαίνει την πέμπτη εντολή, τη σχετική με την τιμή την οποία οφείλουμε να αποδίδουμε στους γονείς μας, αλλά ότι, αντίθετα, την εφαρμόζει, αφού βρίσκεται ακριβώς εκεί όπου πρέπει να είναι, στον οίκο του Πατέρα του.

Εντύπωση μας προξενεί εδώ το γεγονός ότι ο Ιησούς, ενώ ενηλικιώνεται, δεν μεταλλάσσεται σε *Υιό* του *Νόμου*, του *Καθήκοντος*. Ουσιαστικά δεν διδάσκεται από τους ραβίνους αλλά διδάσκει και μάλιστα με την *ακοή* και τα *ερωτήματα* που υποβάλλει. Κέντρο του Ιερού πλέον δεν είναι η *Τορά* αλλά το

---

¹⁸⁰ Σ. Δεσπότη, Ομιλία 2, ομοίως.

¹⁸¹ Ο Ιησούς απορεί με τη σειρά του επειδή οι γονείς του δεν ήξεραν πού να τον βρουν. Το ότι θα επέστρεφαν στην Ιερουσαλήμ ήταν αναμενόμενο.

¹⁸² Έχουμε εδώ τα πρώτα αναφερόμενα στα Ευαγγέλια δημόσια λόγια του Ιησού για την αυτοσυνειδησία του ότι είναι υιός του Θεού. Π. Τρεμπέλας, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 121.

¹⁸³ Η απάντηση του Ιησού τότε μόνον έχει σημασία, όταν η λέξη *Πατρός* λεχθεί στην κυριολεκτική της έννοια. Διότι μόνο αν ο Θεός ήταν φύσει πατέρας του, οφείλαν να τον αναζητήσουν στο Ναό. Αν ο Θεός ήταν μόνο θέσει πατέρας, όπως και για τους άλλους ανθρώπους, κανένα λόγο ιδιαίτερο δεν θα είχε να παραμένει στο Ναό. Άλλωστε, πώς θα μπορούσαν οι γονείς να καταλάβουν ότι βρισκόταν εκεί; Βλ. Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 120.

Πρόσωπο του *αιωνίως νέου Παιδίου*¹⁸⁴. Ο Χριστός, στο τέλος της δημόσιας δράσης Του επίσης θα προβάλλει ένα κοινωνικά άσημο και νομικά μωρό παιδί, ως υπόδειγμα για τους μαθητές Του.

Ποια γλώσσα μιλούσε ο Ιησούς; Είναι βέβαιο ότι μιλούσε αραμαϊκά¹⁸⁵, την τοπική διάλεκτο της εποχής, που ήταν σε γενική χρήση, όπως διαπιστώνουμε διαβάζοντας τα Ευαγγέλια, τα οποία, παρά το ότι γράφτηκαν στα ελληνικά, ή, εν πάσει περιπτώσει, μεταφράστηκαν αμέσως στα ελληνικά, βρῖθουν αραμαϊκών λέξεων και φράσεων όπως: *Αββά, Γολγοθά, Πάσχα, Ταλιθά κούμι, Ήλί, Ήλί, λαμὰ σαβαχθανί* κ.α. Είναι βέβαιο επίσης ότι χειριζόταν καλά την *ιερή γλώσσα* των Εβραίων, την αρχαία εβραϊκή των ιερών κειμένων, αφού συχνά δίδασκε στις συναγωγές¹⁸⁶. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να γνώριζε και την ευρέως διαδεδομένη την εποχή εκείνη ελληνική γλώσσα, την οποία μάθαιναν αρκετοί επιφανείς Εβραίοι. Στις ομιλίες όμως του Ιησού δεν υπάρχει καμία ελληνική ρήση, ούτε κάποια νύξη, όπως συμβαίνει στους λόγους του Αποστόλου Παύλου. Εξίσου αληθές είναι όμως ότι, όταν τον ανέκρινε ο Πιλάτος, δεν φαίνεται ότι χρειάστηκε διερμηνέας και «δεν είναι και πολύ πιθανό ότι ο Ρωμαίος έπαρχος θα έκανε τον κόπο να μάθει τη γλώσσα εκείνων που διοικούσε¹⁸⁷».

Η Μαριάμ θα κρατήσει στην καρδιά της αυτά τα λόγια του παιδιού της, τα οποία πλήρως δεν τα κατανοεί, εμφανιζόμενη εδώ όχι μόνο ως πρότυπο πίστεως αλλά και ως εικόνα της Εκκλησίας¹⁸⁸, η οποία διατηρεί στην καρδιά της τα ρήματα του Θεού και τα μεταφέρει. Ο Ιησούς θ' ακολουθήσει τους γονείς του *υποτασσόμενος* σ' αυτούς, καθώς αναπτυσσόταν¹⁸⁹ όχι μόνο στην ηλικία αλλά και στη σοφία. Η μετοχή *υποτασσόμενος* δείχνει τη χρονική διάρκεια της

---

¹⁸⁴ Σ. Δεσπότη, Ομιλία 2. *Ακ 2,20-21 - 2,40-52 (Περιτομή του Κυρίου, 1η Ιανουαρίου)* Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2014) ad loc.

¹⁸⁵ Ντ. Ροπς, *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005) σ.320.

¹⁸⁶ Γ. Πατρώνου, *Ιστορική Πορεία του Ιησού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1997) σ.181.

¹⁸⁷ Ντ. Ροπς, ομοίως, σ. 322.

¹⁸⁸ Γ. Ράτσινγκερ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, Βιβλίο 3, ελλ. μετ. Ι. Γρηγοράκη – Σ. Δεσπότης (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2013) σ. 146.

¹⁸⁹ Η ηλικία περιλαμβάνει τα εξωτερικά πλεονεκτήματα μιας κανονικής σωματικής αναπτύξεως, ενώ η σοφία τα πλεονεκτήματα της πλήρους σωματικής και διανοητικής αναπτύξεως. Π. Τρεμπέλας, ομοίως, σ.123.

εθελοντικής υπακοής του Ιησού και της χειρωνακτικής εργασίας η οποία ακολούθησε έως την δημόσια επανεμφάνισή του.

4. Ο Μικρός Ιησούς: Χειρ Θ. Μοναχής, 1998.

2.2. ΑΛΛΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

2.2.1. Τα παιδιά κερδίζουν τη Βασιλεία. Τα νήπια, τα οποία υπέστησαν την οργή του Ηρώδη, υπήρξαν οι πρώτοι μάρτυρες της χριστιανικής πίστεως, τόσο με την έννοια της μαρτυρίας της ελεύσεως του Υιού του Θεού στον κόσμο, όσο και με την έννοια του μαρτυρίου για το Σωτήρα Χριστό. Δεν πρέπει λοιπόν ν' απορούμε αν πρώτα αυτά κέρδισαν τη Βασιλεία των Ουρανών.

Πράγματι, όταν οι μαθητές του Ιησού ζήτησαν να μάθουν ποιος είναι ανώτερος στην Ουράνια Βασιλεία, εκείνος προσκάλεσε ένα παιδάκι στο μέσον της συνάξεως και τους απάντησε: *Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* (Αλήθεια σας λέγω, αν δεν μεταστραφείτε και δεν γίνετε σαν τα παιδιά δεν πρόκειται να εισέλθετε στη Βασιλεία των Ουρανών)· *ὅστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. καὶ ὃς ἐὰν*

δέξεται ἐν παιδίον τοιοῦτο ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμέ δέχεται· (ὅποιος νοιώθει ταπεινός όπως αυτό το μικρό παιδί, αυτός είναι μεγαλύτερος μέσα στη Βασιλεία. Ὅποιος, πάλι, υποδεχθεί προς χάριν μου ένα μικρό παιδί¹⁹⁰ σαν κι αυτό, είναι σαν να δέχεται εμένα» (Μτ. 18, 1-11), συμπλήρωσε ο Ιησούς.

Το περιστατικό αυτό το αναφέρει και ο Λουκάς (Λκ. 18, 15-17), ο οποίος στο παράδειγμα του παιδιού βλέπει την προσπάθεια του διδασκάλου να καταπολεμήσει τον εγωισμό και να εξάρει την ταπεινότητα που θα πρέπει να διακρίνει τους μαθητές του Χριστού, καθώς αυτός ο οποίος πιστεύει ότι είναι ο πιο μικρός και άσημος ανάμεσά τους, αυτός είναι και ο σπουδαιότερος .

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν ότι η λέξη *ταπείνωση* στην Κοινή Ελληνική γλώσσα δεν είχε την ηθική διάσταση¹⁹¹ την οποία έχει σήμερα, καθώς δήλωνε κυρίως την κοινωνική κατωτερότητα ή ακόμη και τη συναίσθηση της αδυναμίας του ανθρώπου. Θα μπορούσαμε λοιπόν να δεχτούμε ότι ο Ιησούς, ζητώντας από τους μαθητές του να γίνουν *ταπεινοί*, τους περιγράφει την ίδια κοινωνική και πνευματική κατάσταση την οποία αναφέρει στους Μακαρισμούς με τις λέξεις *πραεῖς και πτωχοὶ τῷ πνεύματι*.

Γιατί όμως σαν μικρό παιδί; Ποιο είναι το μυστικό; Γιατί ένα μικρό παιδί φτάνει να το ταυτίζει ο ίδιος ο Ιησούς με τον Υιό και Λόγο; Τα παιδιά δεν έχουν προλάβει ν' αναπτύξουν τη συνήθεια να προσποιούνται. Δείχνουν το μοναδικό παιδικό τους πρόσωπο. Η διπλοπροσωπία ακόμα τους είναι άγνωστη. Επίσης, δεν έχουν μάθει ν' ανησυχούν για την εξασφάλιση των υλικών αγαθών που χρειάζονται, αλλά λειτουργούν περισσότερο όπως *τα κρίνα του αγρού και τα πετεινά του ουρανού* (Μτ. 6, 25-32).

Η παράδοση της Εκκλησίας αναφέρει ότι το μικρό αυτό παιδί, το οποίο ο Ιησούς έφερε ως παράδειγμα στους μαθητές του, ήταν ο μετέπειτα *Ιγνάτιος ο Θεοφόρος*. Ο άγιος Ιγνάτιος, αφού σε όλη του τη ζωή υπηρέτησε τον Θεό, όταν

---

¹⁹⁰ Ζιγαβηνός: «Παιδίον τοιοῦτον, οἷον εἶπον, ἤγουν ἓνα τινὰ γενόμενον ὡς παιδίον τοιοῦτον, λέγω δὴ ταπεινόν». Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 328.

¹⁹¹ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Η θέση της ενότητας Μκ. 8,22 -10,52 στη δομή του κατά Μάρκον Εὐαγγελίου και το «παιδίον » ως μοτίβο και πρότυπο σε αυτή*». Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) , (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

ήρθε η ώρα να αναχωρήσει από αυτόν τον κόσμο λέγεται ότι είπε¹⁹²: *Οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόυλον, ὕδωρ δὲ μᾶλλον ζῶν καὶ λαλοῦν ἐν ἐμοί: Δεῦρο πρὸς τὸν Πατέρα*. (Μέσα μου δεν υπάρχει η φλόγα της αγάπης για την ύλη, αλλά το νερό της αιώνιας ζωής το οποίο μου λέει: Πήγαινε προς τον Πατέρα)¹⁹³.

Ωστε λοιπόν αυτό είναι το μυστικό! Το να γίνει κανείς παιδί σημαίνει να μάθει να λέει το Θεό Πατέρα, και να λάβει την εσωτερική μαρτυρία της Υιοθεσίας¹⁹⁴.

Ὅς δ' ἂν σκανδαλίση ἓνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὄνικος εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. (Αλίμονο όμως) – συνέχισε ο Ιησούς – (σε αυτόν που θα παρασύρει στην αμαρτία ή θα θελήσει να σπείρει την αμφιβολία σ' ένα παιδί ή σ' έναν άνθρωπο με απλή και άδολη πίστη. Καλύτερα γι' αυτόν να δέσει στο λαιμό του μια μυλόπετρα και να καταποντιστεί στη θάλασσα!¹⁹⁵) (Μτ. 18, 6). Γιατί, όπως ο καλός ποιμένας δεν θέλει να χάσει ούτε ένα πρόβατο, έτσι και ο Πατέρας ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δεν θέλει να χάσει κανέναν από τους μικρούς ή τους απλούς και άσημους πιστούς ανθρώπους !

Η ενότητα αυτή έχει έντονο κατηχητικό χαρακτήρα. Στο ευαγγέλιο του Μάρκου μάλιστα για όσους σκανδαλίζουν¹⁹⁶ τους μικρούς, επισείεται ως τιμωρία η γέενα. (Μκ. 9, 43). Ήταν δε η γέενα κοιλάδα στη νότια Ιερουσαλήμ, εις την οποία, κατά την εποχή των διαδόχων του Δαβίδ, προσφέρονταν ως

---

¹⁹² Στο: Β. Εγγλεζάκη, (Αρχιμ. Παύλου) *Παιδαγωγικά Θεολογικά Ανάλεκτα* (Λευκωσία, Εκδόσεις: Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, 2012) σ. 7.

¹⁹³ Ότι το παιδί αυτό ήταν ο Ιγνάτιος προέρχεται από μεταγενέστερη παράδοση του 9^{ου} αι. Βλ. Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 327. Ο Μάρκος λέγει ότι το αγκάλιασε, ενώ ο Λουκάς ότι το έστησε στο κέντρο της συνάξεως. Όλα έγιναν. Πρώτα το τοποθέτησε στο κέντρο και ύστερα το αγκάλιασε. Βλ. και Ζιγαβηνός, στο ίδιο.

¹⁹⁴ . Εγγλεζάκη, ομοίως, σ. 7.

¹⁹⁵ Ι. Χρυσόστομος: «Οὐκ εἶπεν ὅτι μύλος κρεμασθήσεται εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ, ἀλλὰ συμφέρει αὐτῷ τούτῳ ὑπομεῖναι, δεικνύς ὅτι ἕτερον τούτου χαλεπώτερον αὐτὸν ἀναμένει κακόν». Στο: Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 329. Είναι δηλαδή προτιμότερο γι' αυτόν να υποστεί φοβερό και επονειδιστο θάνατο παρά να καταστεί ένοχος τέτοιας αμαρτίας.

¹⁹⁶ «Τί δὲ ἐστὶ τὰ σκάνδαλα; Τα κωλύματα τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ». Ι. Χρυσόστομος στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 329.

θυσία στον παλαιστινιακό θεό Μολώχ ανάπηρα και άλλα βρέφη. Στα ελληνικά ο τόπος αυτός λεγόταν *Διάπτωσις*, δηλαδή γκρεμός, ή *Πολυάνδριον σφαγής*. Εκεί λοιπόν, λέγει ο Ιησούς ότι θα καταλήξουν όσοι σκανδαλίζουν τους μικρούς και λογικό είναι εδώ να εννοήσουμε όχι μόνο τα παιδιά αλλά και τους μικρούς κατά την πίστη, τα πνευματικά πιο αδύναμα¹⁹⁷ μέλη της χριστιανικής εκκλησίας.

2.2.2. Ο Χριστός ευλογεί τα παιδιά. Στο Ευαγγέλιο του Ματθαίου θα υπάρξει και δεύτερη αναφορά στα παιδιά. Μάλιστα, το θέμα επανέρχεται αφού ο Ιησούς έχει ήδη καταδικάσει τη δυνατότητα διαζυγίου για οποιαδήποτε αιτία (Μτ. 19, 2-10) πλην της πορνείας, ενισχύοντας έτσι το θεσμό του γάμου και τους καρπούς του γάμου, τα παιδιά. Συγκεκριμένα, ορισμένοι από τους ακροατές του Ιησού του έφεραν τα παιδιά τους προκειμένου να τα ευλογήσει με προσευχή και επίθεση των χειρών. Όμως οι μαθητές δυσανασχέτησαν και αποδοκίμασαν την πρωτοβουλία.

Η στάση των μαθητών επιδέχεται τριπλή εξήγηση¹⁹⁸. Ή δεν ήθελαν να ενοχληθεί ο διδάσκαλος απασχολούμενος με μικρά και άσημα παιδιά, είτε θεωρούσαν ότι τα παιδιά δεν χρειάζονται την ευλογία, ή ακόμα ότι δεν είναι σε θέση να δεχτούν την ευλογία (λόγω προφανώς της μικρής τους ηλικίας). Όμως ο Ιησούς όχι μόνο τα ευλόγησε, αλλά επανέλαβε ότι δεν πρέπει να εμποδίζονται, αφού η Βασιλεία των Ουρανών είναι δική τους: *Άφετε τὰ παιδιά και μὴ κωλύετε αὐτὰ ἔλθειν πρὸς με, τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.* (Αφήστε τα παιδιά και μη τα εμποδίζετε να με πλησιάσουν, γιατί δική τους¹⁹⁹ είναι η Βασιλεία των Ουρανών)· (Μτ. 19, 14) .

Στα λόγια αυτά, τα οποία επαναλαμβάνονται στο *Κατὰ Μάρκον*, πολλοί διέκριναν την απάντηση στο ερώτημα των μελών της αρχαίας Εκκλησίας

---

¹⁹⁷ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Η θέση της ενότητας Μκ. 8,22 -10,52 στη δομή του κατὰ Μάρκον Ευαγγελίου και το «παιδίον» ως μοτίβο και πρότυπο σε αυτή.*» . Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) . (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc

¹⁹⁸ Εγγλεζάκη, (Αρχιμ. Παύλου) *Παιδαγωγικά Θεολογικά Ανάλεκτα* (Λευκωσία, Εκδόσεις: Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, 2012) σ. 8.

¹⁹⁹ Ζιγαβηρός: «*Οὐκ εἶπεν ὅτι τούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὅτι τῶν τοιούτων, τῶν μιμουμένων τὴν ἀπλότητα τούτων.*» Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατὰ Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 349.

σχετικά με το αν θα πρέπει τα παιδιά να βαπτίζονται μικρά. Το ρήμα *κωλύειν* στην Κ.Δ. το συναντάμε σε χωρία όπου γίνεται λόγος για το βάπτισμα²⁰⁰. Μάλιστα Ο Λουκάς, στην παράλληλη διήγησή του αντί της λέξεως *παιδιά* παραδίδει τη λέξη *βρέφη*.

2.2.3. Το παιδί ως σύμβολο και πρότυπο στη Βασιλεία. Η εικόνα του παιδιού διαδραματίζει βασικό ρόλο και στο Ευαγγέλιο του Μάρκου. Το παιδί προβάλλεται μάλιστα κι εδώ δύο φορές ως πρότυπο αποδοχής της Βασιλείας και εισόδου σε αυτή²⁰¹. Κατά το επεισόδιο της Καπερναούμ, στο οποίο οι μαθητές διερωτώντο ποιος είναι σπουδαιότερος ανάμεσά τους, ο Μάρκος μας παρουσιάζει τον Ιησού να τοποθετεί το παιδί στο *κέντρο* της συνάξεως και, *έναγκαλισάμενος αυτό*, αφού πρώτα το αγκάλιασε, τους δήλωσε ότι, όποιος *δέχεται ένα παιδί* *δέχεται τον ίδιο*, κι όποιος *δέχεται τον ίδιο*, στην πραγματικότητα *δέχεται αυτόν που τον απέστειλε*, δηλαδή το Θεό Πατέρα. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι στην Καινή Διαθήκη η λέξη *παῖς*, σε αντίθεση με τη λέξη *τέκνον*, μπορούσε να σημαίνει όχι μόνο τον υιό, αλλά και τον δούλο. Μάλιστα, η συμβολική αυτή κίνηση του Ιησού έρχεται ύστερα και από την παρόμοιας σημασίας δήλωση: *Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι ἔσται πάντων ἔσχατος καὶ πάντων διάκονος*· (εάν κάποιος θέλει να είναι πρώτος ας είναι ο τελευταίος όλων και υπηρέτης όλων) (Μκ.9, 33-37).

Η κίνηση αυτή δεν αποσκοπεί απλώς στο να προξενήσει αισθήματα αποδοχής και συμπάθειας, αλλά στο να προβάλλει *ως κέντρο* της εκκλησίας το παιδί. Όχι όμως το παιδί ως *σύμβολο αθωότητας*, αφού σήμερα γνωρίζουμε ότι ο εγωκεντρισμός είναι βασικό του γνώρισμα από την αρχή ακόμα της ύπαρξής του. Μία διαφορετική εκδοχή²⁰² θεωρεί ότι το παιδί λειτουργεί περισσότερο ως *σύμβολο της κοινωνικής υποβαθμίσεως* καθώς τα παιδιά ήταν πλήρως εξαρτημένα από τις διαθέσεις των μεγάλων και, κυρίως, από την πατρική εξουσία, όπως δείχθηκε και στο πρώτο μέρος της εργασίας μας. Στον ιουδαϊκό

---

²⁰⁰ Ι. Καραβιδόπουλου, *Το Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 1988) σ. 334.

²⁰¹ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Η θέση της ενότητας Μκ. 8,22 -10,52 στη δομή του κατά Μάρκον Ευαγγελίου και το «παιδίον» ως μοτίβο και πρότυπο σε αυτή.*» . Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) .

(Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

²⁰² Σ. Δεσπότη, ομοίως.

κόσμο, το κάτω των δώδεκα ετών παιδί δεν αποτελούσε σύμβολο αθωότητας, αλλά ούτε και πρότυπο ταπείνωσης. Αντίθετα, αποτελούσε παράδειγμα νηπιότητας, ανωριμότητας και αφροσύνης.

Αυτό λοιπόν το παιδί, στο οποίο όλοι βλέπουν ανωριμότητα, αφροσύνη και, πάντως, έλλειψη σοφίας, μας παρουσιάζει ο Κύριος να κερδίζει τη Βασιλεία και όχι οι Γραμματείς και οι Φαρισαίοι, οι οποίοι καυχόνταν ότι ήταν οι κατ' εξοχήν εκπρόσωποι της Σοφίας και της Τορά. Την εκδοχή αυτή θα συναντήσουμε και στους άλλους δύο ευαγγελιστές, οι οποίοι μας παρουσιάζουν τον Ιησού να δηλώνει το καθαρά : *Ἐξομολογοῦμαι σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναί, ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.* (Σ' ευχαριστώ Πατέρα, κύριε του ουρανού και της γης, γιατί αυτά που απέκρυψες από τους σοφούς και τους συνετούς τα φανέρωσες στους ταπεινούς²⁰³. Ναι, πατέρα μου, έτσι έγινε γιατί αυτό ήταν το θέλημά σου) (Λκ. 10,21 και Μτ. 11, 25).

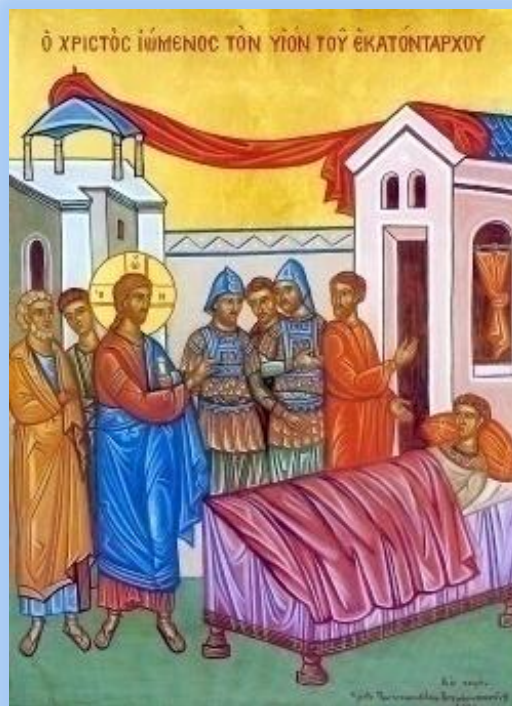
Επί πλέον, στο ευαγγέλιο του Μάρκου, στη διήγηση τη σχετική με την ευλογία των παιδιών, δεν είναι μόνον οι μαθητές που επιτιμούν τους γονεείς, αλλά και ο Ιησούς επιτιμά κατ' ιδίαν τους μαθητές του για τη στάση τους. Μάλιστα, όχι μόνο ενοχλείται επειδή εμποδίζονται τα παιδιά να τον πλησιάσουν αλλά *αγανακτεί* (Μκ, 10, 14). Είναι η μοναδική φορά στα Ευαγγέλια κατά την οποία διαβάζουμε ότι ο Ιησούς αγανακτεί! *Ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξῃται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ κατηυλόγει τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτά.* (Αφήστε τα παιδιά να έρχονται σε μένα. Μην τα εμποδίζετε, γιατί η Βασιλεία του Θεού ανήκει σε ανθρώπους που είναι σαν αυτά. Σας βεβαιώνω ότι

---

²⁰³ I. Χρυσόστομος: *Οὐκ εἶπε μωροῖς ἀλλὰ νηπίοις· ἀπλάστοις, φησὶν, ἀφελέσι.* Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαίου Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 223. Δεν θέλει να πει ότι η διανοητική ικανότητα είναι εμπόδιο στην αποδοχή του Ευαγγελίου, ἀλλ' ότι απαιτεῖται παιδική απλότητα. Τα προσόντα για την αποδοχή του Ευαγγελίου δεν είναι διανοητικά ἀλλὰ ηθικά. Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 223. Επίσης Κύριλλος Αλεξανδρείας: *Οὐκοῦν τοῖς δοκοῦσιν εἶναι μωροῖς, ἦγουν ἄκακον καὶ νηπιάζουσιν ἐπὶ κακίᾳ τὴν διάνοιαν ἔχουσιν, ἀπεκάλυψεν ὁ Πατήρ τὸν Υἱόν.* Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Λουκᾶν Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ.316. Σε αυτούς που είναι άκακοι ευδόκησε ο Θεός ν' αποκαλύψει τον Υό του.

όποιος δεν δεχτεί τη Βασιλεία του Θεού σαν παιδί, δεν θα εισέλθει σ' αυτήν)· (Μκ. 10, 13-16). Τότε, αφού τα αγκάλιασε, τα ευλόγησε με επίθεση των χειρών). Το γεγονός ότι αγκάλιασε τα παιδιά και τα κατευλόγησε μας δείχνει πως η Βασιλεία του Θεού προβάλλεται ως φυσική δωρεά και μάλιστα παροντικό κτήμα των πιο άσημων υπάρξεων της κοινωνίας²⁰⁴, δηλαδή των παιδιών. Τα ίδια τα παιδιά μάλιστα, με τη φράση *Αμήν λέγω υμῖν*, γίνονται πρότυπο υποδοχής της Βασιλείας.

Η λέξη «*τοιούτων*» μας προδιαθέτει να εννοήσουμε ότι όχι μόνο τα παιδιά αλλά και οι μεγάλοι οι οποίοι θα ομοιάσουν με τα παιδιά θα εισέλθουν στη Βασιλεία του Θεού. Καλεί λοιπόν εδώ ο Ιησούς τον άνθρωπο να ξαναβρεί τη χαμένη του παιδικότητα. Η *θέωση* ταυτίζεται με την επιστροφή στην πνευματική κατάσταση της χαμένης παιδικής ηλικίας του καθενός.

5. Χριστός ιώμενος τον υιόν του εκατόνταρχου

²⁰⁴ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Η θέση της ενότητας Μκ. 8,22 -10,52 στη δομή του κατά Μάρκον Ευαγγελίου και το «παιδίον» ως μοτίβο και πρότυπο σε αυτή.*» . Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) . (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

2.3. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΘΑΥΜΑ

Στην Αγία Γραφή χρησιμοποιούνται διάφοροι όροι προς δήλωση του θαύματος: *σημεία, τέρατα, θαυμάσια*, στο δε Ευαγγέλιο του Ιωάννη η λέξη *έργα*²⁰⁵. Με τον όρο «θαύμα» εννοείται το καταπληκτικό κι ανέλπιστο γεγονός, το οποίο υπερβαίνει την φυσική τάξη πραγμάτων και δεν εξηγείται μόνο από τις δυνάμεις της φύσεως αλλά είναι έργο της θείας παντοδυναμίας, η οποία επεμβαίνει και αίρει προς στιγμήν τους φυσικούς νόμους. Το θαύμα επιτελείται εντός του πλαισίου της διδασκαλίας και έρχεται ως επιστέγασμα της πίστεως, στην περίπτωση δε των παιδιών ως επιστέγασμα της πίστεως των γονέων τους²⁰⁶. Το θαύμα ως *τέρας*, (στην πράξη το συναντάμε στον πληθυντικό αριθμό ως *τέρατα*), τονίζει περισσότερο την μεγάλη έκπληξη και το φόβο που προξενεί το απίστευτο γεγονός, ενώ το θαύμα ως *σημείον* αποτελεί έκφραση και δείγμα της δύναμης του Θεού. Τα θαύματα του Χριστού είναι πάρα πολλά. Στην Καινή Διαθήκη αναφέρονται σαράντα, τα οποία είναι απανθίσματα από την όλη θαυματουργική δράση του Κυρίου.

Ο Χριστός δεν έδειξε την αγάπη του στα παιδιά - και στους νέους - μόνο με την ευλογία του. Προχώρησε και σε θαύματα - θεραπείες, όπου υπήρξε ανάγκη.

2.3.1. Η θεραπεία της κόρης της Χαναναίας (Μτ. 15, 21-28). Το επεισόδιο αναφέρεται και στο Ευαγγέλιο του Μάρκου (Μκ. 7, 24-30).

Όταν ο Ιησούς με τους μαθητές του έφθασαν στα όρια της Τύρου²⁰⁷, σε μια περιοχή δηλαδή στα βόρεια της Γαλιλαίας με αρκετά έντονο το ελληνιστικό στοιχείο (όπως και η Σιδώνα), η γυναίκα αυτή, Συροφοινίκισσα στην καταγωγή και *ελληνίς* δηλαδή ειδωλολάτρισσα κατά το θρήσκευμα, ακολουθούσε φορτικά τον Κύριο, ζητώντας του να θεραπεύσει τη δαιμονισμένη κόρη της, με

---

²⁰⁶ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Η θέση της ενότητας Μκ. 8,22 -10,52 στη δομή του κατά Μάρκον Ευαγγελίου και το «παιδίον» ως μοτίβο και πρότυπο σε αυτή.*». Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) . (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

²⁰⁷ Ι. Καραβιδόπουλου, *Το Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 1988) σ. 246.

τον Ιησού να αγνοεί σταθερά το αίτημά της και τους μαθητές να απορούν για τη στάση του. Μάλιστα προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι η Ιούστα, (έτσι ονομάζουν τη Χαναναία οι *Κλημέντιες ομιλίες*)²⁰⁸, δεν παρακαλεί τον Ιησού να ελεήσει κατ' αρχήν την κόρη της, *δια το εκείνην αναίσθητον εκ της νόσου είναι*, αλλά την ίδια, διαισθανόμενη ίσως ότι θα μπορούσε, ως μητέρα, να ήταν αυτή υπεύθυνη για το δαιμονισμό του παιδιού της. Ο Ιησούς όμως έθετε σε δοκιμασία την πίστη της γυναίκας, λέγοντάς της ότι το τραπέζι προορίζεται για τα τέκνα του σπιτιού και όχι για τα *κυνάρια*, λέξη η οποία γίνεται κατανοητή αν αναλογιστεί κανείς ότι οι Ιουδαίοι αποκαλούσαν *κύνες* τους αλλοπίστους²⁰⁹ επειδή τρέφονταν με τα αίματα των ειδωλοθύτων. Ο Ιησούς με τη λέξη *κυνάρια*, η οποία υποδηλώνει τους οικόσιτους κύνες, απαλύνει έντεχνα την ύβρη, δίνοντας μία έμμεση λαβή στη γυναίκα ν' αναδείξει περαιτέρω την πίστη και την ταπείνωσή της.

Της εξηγούσε κατά κάποιο τρόπο ότι η διδασκαλία του απευθυνόταν στον *εκλεκτό λαό* ο οποίος λάτρευε τον ένα Θεό και, επομένως, την ίδια δεν την αφορούσε. Όμως, η αγάπη της γυναίκας για το παιδί της, αλλά, κυρίως, η εμπιστοσύνη που της ενέπνεε το πρόσωπο του διδασκάλου, την ωθούν ν' αντιστρέψει υπέρ της το επιχείρημα²¹⁰, απαντώντας ότι κάποια *ψυχία* της διδασκαλίας αυτής όχι απλά την αφορούν, αλλά τα έχει μεγάλη ανάγκη! Η γυναίκα ούτε θύμωσε, ούτε προσβλήθηκε, ούτε παραιτήθηκε. Εξακολουθούσε να επιμένει με ταπείνωση και να ζητά τη θεραπεία του παιδιού της. Ο Ιησούς, βλέποντας τη δύναμη της πίστεώς της²¹¹ στο πρόσωπό του, προχωρά με το λόγο του, *βασιλικάς* και χωρίς προσευχή ή επίκληση του ονόματος του Πατέρα, στη θεραπεία του κοριτσιού. Έχουμε εδώ μια πρώτη ένδειξη ότι και οι *εθνικοί* καλούνται στη Βασιλεία, πράγμα το οποίο θα επισημοποιηθεί μετά την

²⁰⁸ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Κυριακή Χαναναίας (ΙΖ Ματθαίου 15, 21-28)*». Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν). (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

²⁰⁹ Ι. Καραβιδόπουλου, *Το Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 1988) σ. 247.

²¹⁰ Ι. Χρυσόστομος: *Τὶ οὖν γυνή; Ἀπ' αὐτῶν τῶν αὐτοῦ ρημάτων πλέκει τὴν κατηγορίαν...Καὶ καρτερίαν ἐπιδείκνυται πᾶσαν καὶ πίστιν καὶ ταῦτα υβριζομένη.* Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαίου Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 294.

²¹¹ Ι.Χρυσόστομος: *Δια τοῦτο ὁ Κύριος ἀνεβάλλετο, ἵνα ἀναβοήσῃ τὸ ρῆμα, ἵνα στεφανώσῃ τὴ γυναῖκα.* Στο: Π. Τρεμπέλα, ομοίως, σ. 294.

Ανάσταση, οπότε οι μαθητές θα κληθούν να διδάξουν όλα τα έθνη. Η γυναίκα πάντως, για την ώρα, (*ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς εὔρε το παιδίον βεβλημένον ἐπὶ τὴν κλίνην καὶ τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός*: (η γυναίκα επέστρεψε στο σπίτι της και βρήκε το παιδί ξαπλωμένο στο κρεβάτι και θεραπευμένο·) (Μκ. 7, 30). Ο διάβολος έχει εξορκιστεί από τα *ακάθαρτα έθνη* και ιδίως από τη νέα γενιά²¹²!

2.3.2. Η θεραπεία του υιού του Βασιλικού. Η θεραπεία της κόρης της Χαναναίας δεν ήταν η μόνη θεραπεία παιδιού από απόσταση. Στο *Κατά Ιωάννην* Ευαγγέλιο διαβάζουμε για τη θεραπεία «του υιού του βασιλικού» (Ιω. 4, 46-54), στην πόλη της Κανά, όπου ο Ιησούς είχε τελέσει και το πρώτο του θαύμα. Όταν ο αξιωματικός αυτός του Ηρώδη Αντύπα²¹³ έμαθε ότι ο Ιησούς έφθασε στη Γαλιλαία, πήγε να τον συναντήσει και τον παρακαλούσε να κατέβει στην Καπερναούμ, όπου βρισκόταν το άρρωστο παιδί του, και να το σώσει διότι από στιγμή σε στιγμή θα πέθαινε. Στο σημείο αυτό, εκ πρώτης όψεως, μας κάνει εντύπωση η απάντηση του Ιησού: «*Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε*». «Αν δεν δείτε σημεῖα και τέρατα δεν πρόκειται να πιστέψετε» (Ιω. 4, 46).

Δεν θα πρέπει να εννοήσουμε την απάντηση αυτή ως λόγο που απευθύνεται αποκλειστικά και προσωπικά στον πατέρα, ο οποίος πνίγεται από την αγωνία. Στην πραγματικότητα ο Ιησούς θέτει το θεολογικό πρόβλημα της σχέσεως των *σημείων* με την πίστη την οποία απαιτεί ο ίδιος²¹⁴. Του ζητά να καταλάβει την πνευματική και βαθύτερη έννοια της θεραπείας, ως πρόσκληση στην πίστη προς τον Υιό του Θεού και τη σωτηρία. Ο πατέρας του ασθενούς όμως τον παρακαλεί εντονότερα. Ο άνθρωπος αυτός, ίσως από υπερβολική τιμιότητα²¹⁵, δεν αναφέρεται στην πίστη του. Αυτό εκτιμώντας ο Ιησούς του απαντά: *πορεύου, ὁ υἱός σου ζῆ*. Τότε ο άνθρωπος το πίστεψε κι έφυγε προς την Καπερναούμ.

---

²¹² Σ. Δεσπότη, Ομιλία « *Κυριακή Χαναναίας (1Ζ Ματθαίου 15, 21-28) »* . Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) . (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

²¹³ Σ. Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2005) σ. 336.

²¹⁴ Σ. Αγουρίδη, ομοίως, σ. 337.

²¹⁵ Σ. Αγουρίδη, ομοίως, σ.338.

Στο δρόμο της επιστροφής τον συνάντησαν οι δούλοι του, για να του δώσουν το χαρμόσυνο νέο ότι το παιδί του ζει. Ο αξιωματικός ζήτησε να πληροφορηθεί ποια ακριβώς ώρα άφησε το παιδί του ο πυρετός. Ήταν, πράγματι, η ώρα κατά την οποία ο Ιησούς διέταξε τη ζωή να παραμείνει στο παιδί. Τότε η πίστη του στερεώθηκε περισσότερο. Ανυψώθηκε στον ανώτερο βαθμό της πίστεως και πίστεψε και όλη η οικογένεια στον Ιησού, ως Υιό του Θεού και Σωτήρα. Η θεραπεία του υιού του Βασιλικού εξ αποστάσεως θέλει να δηλώσει ²¹⁶ ότι ο θεραπευτικός λόγος του Ιησού είναι παράλληλος προς τον δημιουργικό του λόγο, υπό την ιδιότητα του Λόγου του Θεού που *πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*. Πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο!

2.3.3. Η θεραπεία του σεληνιαζόμενου. Η θεραπεία του σεληνιασμένου παιδιού (Μκ. 14-27) λαμβάνει χώρα ύστερα από το θαυμαστό γεγονός της Μεταμορφώσεως. Ο Ιησούς αφήνει το υψηλό όρος της μακαριότητας²¹⁷ και κατεβαίνει στην *κοιλιάδα του κλαυθμώνος* για να θεραπεύσει και να στήσει ξανά στα πόδια του ένα άρρωστο παιδί, το οποίο τραντάζεται και αφρίζει κατά γης μια και, όπως του εξηγεί ο πατέρας, οι μαθητές δεν κατόρθωσαν να το θεραπεύσουν. Το αγόρι είχε αρρωστήσει *παιδιόθεν* και η κρίση μπορούσε να συμβεί οποιαδήποτε στιγμή, ρίχνοντάς το κάτω και μάλιστα σε σημεία επικίνδυνα, όπου, εκτός από το ότι υπέφερε, ήταν δυνατό να χάσει και τη ζωή του.

Στο σημείο αυτό ο Ιησούς διαπιστώνει την αδύνατη πίστη όχι μόνο του πατέρα του παιδιού, αλλά και των μαθητών. Του ζητάει μεγαλύτερη πίστη αφού *πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι* (Μκ. 9, 23) και είναι χαρακτηριστική η απάντηση του ανθρώπου ο οποίος βλέπει το παιδί του να βασανίζεται: *Πιστεύω, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ* (Μκ. 9, 24). Με την πίστη υποχωρεί η παραμόρφωση του ανθρωπίνου προσώπου και εξαφανίζεται η αλλοτρίωση από το Θεό, το περιβάλλον και τον εαυτό μας. Βλέποντας ο Ιησούς την πίστη του πατέρα να δυναμώνει και ότι *ἐπισυντρέχει ὁ ὄχλος* (Μκ. 9, 25), ότι σ' αυτήν προστίθεται και η πίστη των παρευρισκομένων, επειδή τον συμπονούν και θέλουν να

---

²¹⁶ Σ. Αγουρίδη, ομοίως, σ. 335.

²¹⁷ Σ. Δεσπότη, Ομιλία «*Η θέση της ενότητας Μκ. 8,22 -10,52 στη δομή του κατά Μάρκον Ευαγγελίου και το «παιδίον» ως μοτίβο και πρότυπο σε αυτή.*». Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν), (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

βοηθηθεί, επιτιμά το *ἄλαλον καὶ κωφὸν πνεῦμα* το οποίο εξέρχεται αφήνοντας το παιδί στο έδαφος σαν νεκρό, έτσι που πολλοί νόμισαν ότι πέθανε. Τότε ο Ιησούς το σήκωσε και το έστησε στα πόδια του, ώστε να μπορεί ν' ατενίζει το όρος της μακαριότητας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλες τις περιπτώσεις θεραπείας που έχουμε δει έως τώρα τα παιδιά παραμένουν βουβά σε όσα συμβαίνουν, ίσως για να τονιστεί η ευθύνη των γονέων, σ' ένα κόσμο ο οποίος τα αντιμετώπιζε ως μικρούς ενήλικες, αρνούμενος συχνά ν' αναλάβει την πνευματική ευθύνη για την αγωγή και τη διαμόρφωσή τους.

Μεγάλο ενδιαφέρον σε αυτό το συμβάν έχει και η απάντηση την οποία έδωσε ο Ιησούς στους μαθητές του, όταν τον ρώτησαν γιατί οι ίδιοι δεν κατόρθωσαν να θεραπεύσουν το παιδί: *Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ.* (Αυτό το δαιμονικό γένος δεν μπορεί να βγει παρά μόνο με νηστεία και προσευχή)· (Μκ. 9, 29).

2.3.4. Η ανάσταση της κόρης του Ιαίρου. Την διήγηση αυτή τη συναντάμε και στους τρεις συνοπτικούς Ευαγγελιστές στον Ματθαίο (Μτ. 9, 18-26), στον Μάρκο (Μκ. 5, 21-43) και στον Λουκά (Λκ. 8, 40-55) και μάλιστα χωρίς διαφορές. Ο θάνατος ενός παιδιού ποτέ δεν υπήρξε γεγονός αντιμετωπίσιμο. Εκτός από τον σπαραγμό και τον αγιάτρευτο πόνο που επιφέρει στους γονείς, τους προξενεί κι ένα πλήθος ενοχές. Αναρωτιούνται μήπως κάτι έκαναν λάθος και εισπράττουν το θάνατο ως τιμωρία του Θεού για τις αμαρτίες τους. Τις ίδιες περίπου σκέψεις κάνει και ο κοινωνικός περίγυρος, με αποτέλεσμα οι γονείς, εκτός από τον πόνο, ν' αντιμετωπίζουν και τη σιωπηλή επίκριση για τη διαγωγή τους, η οποία, θεωρητικά, έχει επισύρει την οργή του Θεού.

Το στίγμα αυτό θα συνέτριβε και τον δύστυχο Ιάειρο, σε περίπτωση που πέθαινε η μονάκριβη δωδεκάχρονη του κόρη, κι ας ήταν επί κεφαλής συναγωγής. Το όνομα Ιάειρος είναι η εξελληνισμένη μορφή του εβραϊκού *«Ιαείρ»*, το οποίο σημαίνει *ο Θεός φωτίζει* ή *ο Θεός ανιστά*. Ίσως το όνομα αυτό να του δόθηκε αργότερα, όταν έγινε μέλος της Εκκλησίας²¹⁸. Για την εποπτεία

---

²¹⁸ I. Καραβιδόπουλου, *Το Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 1988) σ. 194.

της συναγωγής υπήρχαν τρεις ή τέσσερις αρχισυνάγωγοι, ο δε Ιάειρος, ως προϊστάμενός τους, ήταν αυτός ο οποίος όριζε τους αναγνώστες των περικοπών, έδινε τον λόγο σε όσους ήθελαν να μιλήσουν και φρόντιζε κάθε πρακτικό ζήτημα απαραίτητο για τη λειτουργία της συναγωγής. Η απελπισία την οποία ένιωθε, αλλά και ο σεβασμός του προς τον Ιησού, εξοπλίζουν το δύστυχο πατέρα με το θάρρος που απαιτείται για να τον πλησιάσει, παρά το ότι γνώριζε πως η τοπική θρησκευτική ηγεσία ήταν εναντίον του.

Ο Ιησούς δέχεται να τον βοηθήσει και τον ακολουθεί πρόθυμα προς την οικία του. Καθ' οδόν παρεμβάλλεται η θεραπεία της *αιμορρούσης*²¹⁹, την οποία ο Ιησούς, μέσα στο συνωστιζόμενο πλήθος που ακολουθούσε, την αισθάνθηκε από την δύναμη που ένιωσε να απορρέει από τον ίδιο, και επικύρωσε τη σωτηρία της χάρη στην πίστη της. Συνεχίζοντας την πορεία τους, καταφθάνουν άνθρωποι από το σπίτι του του Ιαείρου για να τον συναντήσουν και τον παροτρύνουν ν' αφήσει το διδάσκαλο, γιατί το παιδί έχει πλέον πεθάνει. (Μκ. 5,35). Οι άνθρωποι αυτοί του περιβάλλοντος του Ιαείρου, ίσως και να διαφωνούσαν με την αναξιοπρεπή για επίσημο μέλος της συναγωγής ενέργειά του και σπεύδουν να τον εμποδίσουν από την περαιτέρω καταρράκωση του κύρους του, αφού πλέον δεν υπάρχει καμιά ελπίδα²²⁰!

Ο Ιησούς κάνει πως παράκουσε. Η απάντηση του προς τον πατέρα έρχεται παρηγορητική και συνάμα σίγουρη και στιβαρή: *μη φοβοῦ μόνο πίστευε*: (Μκ. 5, 36). Παίρνει μαζί τους μόνο τον Πέτρο, τον Ιάκωβο και τον Ιωάννη. Φτάνουν στο σπίτι όπου έχει αρχίσει ήδη ο θρήνος για το χαμό του κοριτσιού. Ο Ματθαίος μας πληροφορεί ότι είχαν καταφθάσει ως και *οι αυληταί* (Μτ. 9, 23), καθώς οι Εβραίοι τελούσαν με τη συνοδεία αυλού ακόμα και το θρήνο. Επιτιμά τους συγκεντρωμένους για το κλάμα τους και επιμένει ότι το παιδί δεν πέθανε, αλλά κοιμάται. Ο Ιησούς χρησιμοποιεί τον ύπνο επειδή θέλει να κατευνάσει την ταραχή των ανθρώπων και να τους προετοιμάσει για το *θαύμα*

---

²¹⁹ Ο Ευσέβιος διηγείται ότι το άγαλμα της γυναίκας αυτής και του Χριστού που την θεράπευσε υπήρχε ακόμη στα χρόνια του. (Εκκλησιαστική Ιστορία VII 18) στο: Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 176.

²²⁰ Ι. Καραβιδόπουλου, *Το Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 1988) σ. 197.

που θα ακολουθήσει²²¹. Επίσης, επειδή ο χρόνος απώλειας της συνείδησης είναι μικρός, μοιάζει περισσότερο με ύπνο παρά με θάνατο²²². Αυτοί γελούν κοροϊδευτικά.

Ο Ιησούς ζητά ν' αποχωρήσουν όλοι και εισέρχεται στο δωμάτιο μόνο με τους γονείς και τους τρεις μαθητές του. Πιάνει το χέρι του κοριτσιού και λέγει: *ταλιθά κούμ* δηλαδή: Κόρη, σήκω! (Μ. 5, 41). Της μιλάει βέβαια σε Προστακτική έγκλιση, όπως όμως θα μιλούσε αν επρόκειτο να την ξυπνήσει από πραγματικό ύπνο.

Πράγματι, το κορίτσι σηκώνεται και περπατάει. Ζητά να της δώσουν φαγητό και να μην το συζητήσουν με κανέναν, προφανώς εξ αιτίας του φόβου των Γραμματέων και Φαρισαίων ή, ακόμα, επειδή πάντα υπήρχε η πιθανότητα να τον εκλάβουν ως θαυματοποιό και όχι ως τον Υιό τον απεσταλμένο από το Θεό Πατέρα.

2.3.5. Η ανάσταση του υιού της χήρας. Ο Ευαγγελιστής Λουκάς μας παραδίδει τη διήγηση τη σχετική με την ανάσταση του υιού της χήρας στην Ναϊν (Λκ. 7, 11-17). Ο Κύριος βαδίζει προς την πόλη της Ναϊν και, στην είσοδο της πόλεως, βρίσκεται μπροστά στο αμείλικτο γεγονός του θανάτου. Υπήρχε κάτι πολύ συγκινητικό στη συνάντηση των δύο τούτων συνοδειών· η μία να συνοδεύει το θύμα του θανάτου και η άλλη ν' ακολουθεί τον κύριο της ζωής²²³. Ο Ιησούς και η συνοδεία του σταματούν μπροστά στο ξύλινο κρεβάτι, με το οποίο μεταφέρουν το νεκρό στην τελευταία του κατοικία. Τα νεκροταφεία των Εβραίων στην αρχαιότητα ήταν έξω από την πόλη, κοντά στα τείχη, όπως άλλωστε και τα νεκροταφεία των Ελλήνων.

Επρόκειτο για ένα πολύ οδυνηρό γεγονός. Όλοι μένουν άφωνοι μπροστά στο σπαραγμό της χήρας μητέρας, η οποία έχει χάσει το μονάκριβο παιδί της. Ο Ιησούς συμμερίζεται τον πόνο της και συγκινείται επίσης βαθειά. Στο πρόσωπό

---

²²¹ Στ. Σάκκου, *Έρμηνεία στό κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιο*, τόμ. Α', (Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις ΟΧΑ Χριστιανική Ελπίς 2008) σσ. 359-368.

²²² Ι. Χρυσόστομος: *Θαυματοργεῖ οὐχ ἑτέραν ἐπεισάγων ψυχὴν ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἐξεληθοῦσαν ἐπανάγων, και ὡσπερ ἐξ ὕπνου διεγείρων*. Στο: Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 178. Ο Π. Τρεμπέλας εδώ σχολιάζει ότι θα ήταν αδιάκριτο να σχηματίζει κανείς θεωρίες για την κατάσταση των ψυχών που προσκαιρῶς αποχωρίστηκαν από το σώμα.

²²³ Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1983) σ. 226.

της βλέπει όλη την ανθρωπότητα να πληρώνει ακριβά το τίμημα της αποστασίας²²⁴. Να παραμένει αιχμάλωτη του θανάτου, ενώ ο Θεός την δημιούργησε από αγάπη για την αθανασία και την αιώνια μακαριότητα. *Μή κλαῖε* (Λκ. 7, 13). Ο Χριστός, είναι ο μόνος ο οποίος μπορεί να παρηγορήσει τη χαροκαμένη γυναίκα. Γιατί Αυτός είναι κύριος και της ζωής και του θανάτου²²⁵.

Ο Ιησούς προχώρησε και *ἤψατο τῆς σωροῦ* (Λκ. 7, 14) άγγιξε το νεκροκρέβατο και ανάγκασε τους μεταφορείς να σταματήσουν. Παραδόξως κανείς δεν αντέδρασε, παρ' όλο που ο εβραϊκός νόμος απαγόρευε ν' αγγίζεται κάθε τι σχετικό με το νεκρό, αφού πίστευαν ότι αποτελούσε *μίασμα*. Ενώπιον της πομπής ο Ιησούς επιτελεί τώρα την ανάσταση του παιδιού με μόνη την προσταγή: *Νεανίσκε, σοι λέγω, ἐγέρθητι*. (Νεαρέ, σε σένα μιλάω, σήκω!) (Λκ. 7, 14). Η προσταγή αυτή εκφράζει τη δύναμη και την εξουσία του Κυρίου πάνω στο γεγονός του θανάτου. Η λέξη νεανίσκος μας οδηγεί να υποθέσουμε ότι πρόκειται για έφηβο. Το παιδί ανακάθεται και αρχίζει να μιλάει. Ο Ιησούς, ο κύριος της ζωής, παραδίδει το παιδί στη μητέρα του.

Με την ανάσταση των νεκρών εισβάλλει στη ζωή και την ιστορία το εντελώς νέο, το αλλιώτικο, το ανέλπιστο. Ο ενανθρωπίσας Υιός του Θεού και Μεσσίας έχει εξουσία και δύναμη να ανασταίνει νεκρούς!

Η κόρη του Ιαείρου ξαναπέθανε. Το ίδιο και ο υιός της χήρας της Ναϊν, το ίδιο και ο Λάζαρος. Από την ανάστασή τους όμως φανερώθηκε ότι την τελευταία λέξη πάνω στη ζωή δεν την έχει ο θάνατος, αλλά ο Θεός!

2.3.6. Τα παιδιά υμνούν τον Κύριο. *Ίδόντες δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ καὶ λέγοντας, ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαυῖδ, ἠγανάκτησαν καὶ εἶπον αὐτῷ· Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς· Ναί· οὐδέποτε ἀνέγνωτε ὅτι ἐκ στόματος*

---

²²⁴ Στ. Σάκκου, *Ἑρμηνεία στό κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιο*, τόμ. Α', (Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις ΟΧΑ Χριστιανική Ελπίς, 2008) σσ. 294-299.

²²⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι εδώ ουδεμία ικεσία απευθύνθηκε προς τον Κύριο. Ο σπαραγμός της χήρας που χάνει και το παιδί της λυπεί τον Ιησού τόσο, ώστε κινείται αυθορμητώς να την παρηγορήσει. Το *μή κλαῖε* που της απευθύνει δείχνει το πόσο σίγουρος ήταν για εκείνο που επρόκειτο να επακολουθήσει. Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ.227.

νηπίων και θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; (Όταν είδαν οι αρχιερείς και οι γραμματεῖς τα θαύματα που έκανε και τα παιδιά να φωνάζουν μέσα στο ναό και να λένε δόξα στον υἱό του Δαβίδ αγανάκτησαν και του είπαν· ακούς τι λένε; Και ο Ιησούς τους απάντησε· Ναι! Δεν διαβάσατε ποτέ στη Γραφή ότι από το στόμα των νηπίων και των βρεφών έκανες να εξέλθει τέλειος ύμνος;· (Μτ. 21, 16).

Τα παιδιά πολύ σύντομα έδειξαν την αγάπη τους στο Χριστό. Όταν μπήκε στα Ιεροσόλυμα (Μτ. 21, 1-17), επάνω σ' ένα ταπεινό ζώο – όπως τότε βρέφος έφυγε στην Αίγυπτο - μεγάλο πλήθος ανθρώπων τον ακολουθούσε και, προφανώς, ανάμεσά τους θα ήταν και αρκετά παιδιά. Πολλοί έστρωναν τα ιμάτιά τους στο πέρασμά του και άλλοι έκοβαν και έριχναν φοινικόκλαδα στο δρόμο απ' όπου θα περνούσε. Οι κλάδοι των βαΐων και των φοινίκων, που επίσης κρατούσαν στα χέρια τους οι προσκυνητές, δίνουν μια εσχατολογική χροιά στο συμβολισμό της θριαμβευτικής εισόδου στην Αγία Πόλη. Ο δε ύμνος τον οποίο έψαλλαν:

Ωσαννά τῷ υἱῷ Δαυῖδ·

εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου·

Ωσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις (Μτ. 21, 9),

παραπέμπει σε βασιλική υποδοχή. Η λέξη *Ωσαννά* δεν έχει την έννοια της ζητωκραυγής, αλλά είναι επίκληση προς σωτηρία. Η είσοδος στα Ιεροσόλυμα πήρε καθαρά θρησκευτικό χαρακτήρα²²⁶. Θρησκευτικό κι εσχατολογικό χαρακτήρα πήρε και η κάθαρση του ναού, η οποία ακολούθησε. Η εκ μέρους του Ιησού χρησιμοποίηση φράσεων από τους μεγάλους προφήτες του Ισραήλ, τον Ησαΐα και τον Ιερεμία, κατά τον καθαρισμό του ναού, θεωρήθηκε από τους Γραμματεῖς και τους Φαρισαίους βέβηλη. Όταν άκουσαν τα προφητικά λόγια περί του οἴκου προσευχῆς (Ησ. 56,7) και περί σπηλαίου ληστῶν (Ιερ. 7,11) να συσχετίζονται με την παρούσα κατάσταση, εξεμάνησαν και άρχισαν ν' αναρωτιούνται *πῶς αὐτὸν ἀπολέσωσιν* (Μκ. 11,18).

Αντίθετα, τα παιδιά τα οποία παρευρίσκονταν στο ναό, δεν έπαψαν καθ' όλη τη διάρκεια των γεγονότων και των θεραπειῶν στα πλήθη να τον υμνοῦν ως τον ευλογημένο υἱό Δαβίδ, ο οποίος έρχεται σταλμένος από τον ίδιο το Θεό. Ο ύμνος των παιδιῶν προκάλεσε τόση αγανάκτηση στους διώκτες του, ώστε

²²⁶ Γ. Πατρώνος Η Ιστορική Πορεία του Ιησού (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1991) σ. 457.

ζήτησαν από τον ίδιο τον Ιησού να τα ανακαλέσει στην τάξη²²⁷. Όμως ο Ιησούς, όχι μόνο αποδέχθηκε τον ύμνο των παιδιών αλλά και τους έψεξε για την πνευματική τους τυφλότητα και κωφότητα²²⁸, αφού φέρονταν σαν να μην είχαν ποτέ ακούσει ότι *ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων καταρτίσω αἶνον* (Ψ. 8, 3). Κι εγκαταλείποντάς τους βγήκε όχι μόνο έξω από το ναό, αλλά και έξω από την πόλη²²⁹, στη Βηθανία, όπου και κατασκηνώσε. Εγκαταλείποντάς τους, αφού πλέον δεν είχε κανένα νόημα να εξακολουθήσει να συζητά μαζί τους.

Το τελευταίο όμορφο πράγμα που διάλεξε να κρατήσει ο Χριστός πριν από τα Πάθη του, ήταν η χαρά την οποία του πρόσφεραν τα παιδιά των Ιεροσολύμων!

2.4. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΜΕΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΑΙΩΝΩΝ

2.4.1. Η εξασθένηση της πατρικής εξουσίας. Από τον πρώτο αιώνα ήδη η πατρική εξουσία στον ελληνορωμαϊκό κόσμο είχε αρχίσει να εξασθενεί. Τον δεύτερο αιώνα μ.Χ. οι αρχές του πατρογραμμικού δικαίου, πάνω στις οποίες στηρίχτηκε η πατριαρχική οικογένεια και η απόλυτη εξουσία του *pater familias*, αποτελούν πλέον ανάμνηση²³⁰. Αναγνωρίζεται σταδιακά το δικαίωμά της μητέρας ν' απολαμβάνει ισότιμα το σεβασμό των παιδιών της και επίσης κερδίζει το δικαίωμα της προστασίας τους, τόσο σε περίπτωση κηδεμονίας όσο και σε περίπτωση κακής συμπεριφοράς του συζύγου της.

---

²²⁷ Το επεισόδιο αυτό δεν αναφέρεται στο Κατά Μάρκον, ο Λουκάς όμως περιγράφει κάτι παρόμοιο που συνέβη κατά την θριαμβευτική είσοδο στα Ιεροσόλυμα στο Λκ. 19, 39-40.

²²⁸ Ι. Χρυσόστομος: *Ἐπειδὴ τοῖς φανεροῖς ἀντέλεγον, επιπληκτικώτερον κέχρηται τῇ διορθώσει λέγων· οὐδέποτε ἀνέγνωτε; ... οἱ μὲν οὖν παῖδες, καίτοι γε ἄωρον ἔχοντες ἡλικίαν, εὖσημα ἐφθέγγοντο καὶ τοῖς ἄνω συνωδά· οἱ δὲ ἄνδρες παραφροσύνης γέμοντα καὶ μανίας.* Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «Ο Σωτήρ», 1989) σ. 377. Η διαφορά στη συμπεριφορά των παιδιών από τη συμπεριφορά των ενηλίκων δικαιολογεί πλήρως τη θέση που κερδίζουν στη Βασιλεία.

²²⁹ Κύριλλος Αλεξανδρείας: *Διὰ τὸ ἀφιλόθεον τῶν Ἰουδαίων ὑπαναχωρεῖ.* Στο: Π. Τρεμπέλα, *ομοίως*, σ.378.

²³⁰ Ζ. Καρκοπίνο, *Η Καθημερινή Ζωή στη Ρώμη στο Απόγειο της Αυτοκρατορίας* ελλ. μετ. Κ. Παναγιώτου (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα 1990) σ. 105.

Ο πατέρας χάνει το δικαίωμα ζωής και θανάτου επάνω στο παιδί του, το οποίο του είχε παραχωρήσει η *Δωδεκάδελτος*²³¹ και οι έως τότε ιεροί νόμοι. Όμως, ακόμα διατηρεί το δικαίωμά του να εκθέτει το νεογέννητο, και, ειδικά αν είναι φτωχός, εξακολουθεί να προστρέχει σε αυτή την μορφή νόμιμης παιδοκτονίας, παρά τις διαμαρτυρίες ορισμένων στωικών διδασκάλων και φιλοσόφων. Αυτό φαίνεται από καταλόγους επισιτιστικής βοήθειας νηπίων της περιόδου του Τραϊανού²³². Σε έναν από τους καταλόγους αυτούς, για παράδειγμα, καταγράφονται εκατόν ογδόντα ένα παιδιά, εκ των οποίων τα δύο είναι νόθα και τα εκατόν εβδομήντα εννέα νόμιμα. Από αυτά πάλι τα τριάντα τέσσερα είναι κορίτσια και τα εκατόν σαράντα πέντε είναι αγόρια, γεγονός το οποίο δεν εξηγείται παρά μόνο αν δεχθούμε ότι συνεχιζόταν η *έκθεση*, κυρίως των κοριτσιών.

Πριν ακόμα ο Μέγας Κωνσταντίνος εξισώσει με το έγκλημα της πατροκτονίας τη δολοφονία ενός παιδιού από τον πατέρα του, η κοινή γνώμη είχε μεταβληθεί και δεν απαιτούσε πλέον την πατρική δύναμη και την άγρια αυστηρότητα, αλλά επιζητούσε τη στοργική τρυφερότητα, με την οποία ο πατέρας όφειλε να περιβάλλει το παιδί του. Η ατμόσφαιρα της ρωμαϊκής οικογένειας είχε αλλάξει και η φιλολογία της εποχής εκείνης μας δίνει πολλά παραδείγματα παιδιών, τα οποία μπροστά στους γονείς τους συμπεριφέρονταν με τον τρόπο που ήθελαν, ενώ ο Πλίνιος ο νεότερος δίδασκε επιείκεια, διεκδικώντας ανεξαρτησία στάσεως και συμπεριφοράς για λογαριασμό τους.

Όλα αυτά θα ήταν καλά και θετικά αν οι Ρωμαίοι δεν ξεπερνούσαν το μέτρο και δεν παραιτούνταν από την καθοδήγηση των παιδιών τους. Όμως η κριτική η οποία αποδοκίμαζε την σωματική βία, την αποδοκίμαζε περισσότερο για τη σκληρότητά της παρά για την αποτελεσματικότητά της²³³, πράγμα που μάλλον δεν τους απασχόληε. Αφέθηκαν να κυβερνηθούν από τα παιδιά και κολακεύονταν να εκπληρώνουν τα πατρικά τους καθήκοντα ξοδεύοντας απλώς χρήματα και μεγαλώνοντας τελικά νέους σπάταλους και οκνηρούς, κατάληξη η

---

²³¹ Πρόκειται για την κωδικοποίηση της ρωμαϊκής νομοθεσίας, διατάξεις της οποίας ίσχυαν έως την εποχή του Ιουστινιανού.

²³² . Καρκοπίνο, *Η Καθημερινή Ζωή στη Ρώμη στο Απόγειο της Αυτοκρατορίας* ελλ. μετ. Κ. Παναγιώτου (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα 1990) σ. 106.

²³³ Η. Ματρου, *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Αρχαιότητα*, Τόμ. Α' (Αθήνα: Εκδόσεις Δαίδαλος, 2009) σ. 342.

οποία δεν θα ήταν δυνατή αν οι γυναίκες δεν είχαν ανεξαρτητοποιηθεί στην ίδια και σε μεγαλύτερη έκταση από τα παιδιά, κι αν οι δεσμοί της ρωμαϊκής οικογένειας δεν είχαν χαλαρώσει υπερβολικά.

Οι ηγεμόνες του 2^{ου} μ. Χ. αιώνα, και ιδιαίτερα ο Αδριανός, είδαν με καλό μάτι τη διάδοση της στοιχειώδους παιδείας στις πλέον απομακρυσμένες περιοχές της αυτοκρατορίας και ενεθάρρυναν με φορολογικές απαλλαγές τους παιδαγωγούς, οι οποίοι θα είχαν τη διάθεση να εγκατασταθούν σε χωριά και στην ύπαιθρο. Ίσως να είχαν διαδοθεί και οι παρατηρήσεις του Κουϊντιλιανού από περιοχή σε περιοχή σταδιακά, ή ίσως ήταν μεταδοτικό το παράδειγμα ορισμένων παιδαγωγών διάσημων οικογενειών, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν ποικίλα *εποπτικά μέσα* προκειμένου να κάνουν κατανοητή κι ευχάριστη τη διδασκαλία τους. Λέγεται, λόγου χάριν, ότι ο παιδαγωγός τον οποίο είχε προσλάβει για το γιο του ο Ηρώδης ο Αττικός, για να ξεκαθαρίσει ο μαθητής του ορισμένα γράμματα, σκέφτηκε όχι μόνο να του δώσει ένα φιλντισένιο αλφάβητο κι ένα αλφάβητο από ζαχαρωτά, αλλά να βάλει να παρελάσουν μπροστά του δούλοι, ο καθένας από τους οποίους είχε αναρτημένο στην πλάτη του το γιγαντιαίο σχήμα ενός από τα 24 γράμματα του λατινικού αλφαβήτου!

Σε γενικές γραμμές τα περισσότερα από τα δημοτικά σχολεία του 2^{ου} αιώνα απέτυχαν στην μορφωτική τους αποστολή. Ακόμα και στην καλύτερη εποχή της αυτοκρατορίας, τα πολυάριθμα σχολεία δεν εκπλήρωναν τον σκοπό τους. «Αδυνάτιζαν την ηθική αντί να τη βελτιώνουν και εξασθενούσαν το σώμα αντί να το δυναμώνουν»²³⁴. Η λαϊκή μόρφωση είχε απαξιωθεί και στη μνήμη των παιδιών όταν τελείωναν το σχολείο, έμεναν άχρηστες κοινοτυπίες και σκληρές τιμωρίες, διανθισμένες με αποσπάσματα από τη *Δωδεκάδελτο*, με βάση την οποία είχαν μάθει να συλλαβίζουν.

2.4.2. Η επιδίωξη της αρετής. Την ίδια εποχή στον ελληνικό χώρο ο Πλούταρχος με παραινέσεις προσπαθεί να πείσει τους γονείς να παρακολουθούν την ανατροφή των παιδιών τους και να φροντίζουν ώστε να οδηγούνται στην αρετή. Η κατάκτηση της αρετής επιτυγχάνεται αν τα αναθρέφουν έτσι ώστε να γίνονται κοινωνικά, καταδεκτικά και ν' αποφεύγουν

---

²³⁴ Καρκοπίνο, *Η Καθημερινή Ζωή στη Ρώμη στο Απόγειο της Αυτοκρατορίας* ελλ. μετ. Κ. Παναγιώτου (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα 1990) σ. 142.

την ισχυρογνωμοσύνη. Οφείλουν επίσης να τα μάθουν να προφυλάσσονται από την αισχρολογία, καθώς ο λόγος είναι η σκιά του έργου (10Α) κατά το Δημόκριτο²³⁵ (460-370 π.Χ). Να εκτιμήσουν την αξία της σιωπής και να ασκηθούν να μετριάζουν την οργή τους. Να συνηθίσουν τα παιδιά από μικρά να λένε την αλήθεια, πράγμα το οποίο ο Πλούταρχος χαρακτηρίζει *ιεροπρεπέστατο* (11C-11D), ενώ η ψευδολογία είναι δουλοπρεπής και δεν ταιριάζει ούτε σε δούλους, που έχουν κάποια αξία.

Θα πρέπει επίσης τα παιδιά να μάθουν ν' αποφεύγουν τις κακές συναναστροφές και να ελέγξουν την ορμή για τις απολαύσεις, η οποία οδηγεί στη φιληδονία. Να μην συγχρωτίζονται με κόλακες και κακοήθεις ανθρώπους και να μην κάνουν εύκολα φιλίες. Να επιδιώκουν στη ζωή τους τη δικαιοσύνη. Να μην βασανίζουν την ψυχή τους με πολλές έγνοιες και να μην παγιδεύουν την ελευθερία τους. Να τηρούν γενικά τα *Πυθαγόρεια παραγγέλματα* (12D-12F) διότι πράγματι συντελούν στην απόκτηση της αρετής.

Ο Πλούταρχος ομολογεί ότι διχάζεται μπροστά στο θέμα της *παιδευασίας*, (11E-11F), το οποίο ως τώρα και αυτή η εργασία δεν έχει θίξει, καθώς αποτελεί ζήτημα πολύπλοκο, το οποίο χρήζει ξεχωριστής διαπραγματεύσεως. Τείνει όμως ο παιδαγωγός της ύστερης αρχαιότητας στην άποψη ότι πρέπει να εκδιώκονται όσοι επιθυμούν το σωματικό κάλλος των παιδιών, ενώ οι εραστές της ψυχής πρέπει να γίνονται αποδεκτοί.

Σε κάθε περίπτωση η υπερβολική αυστηρότητα πρέπει να αποφεύγεται (13D-13F). Οι δάσκαλοι θα πρέπει να χρησιμοποιούν την αμοιβή και την τιμωρία, διότι και τα δύο βοηθούν να οδηγηθεί ο νέος στην αρετή, ενώ οι πατέρες πρέπει ν' αναμιγνύουν την τραχύτητα των επιπλήξεων με πραότητα και, αν συμβεί να οργιστούν, θα πρέπει αμέσως να ξεθυμαίνουν. Ορισμένες φορές ίσως να χρειάζεται να προσποιηθούν ότι κάποια μικρά σφάλματα δεν τα βλέπουν. Πρέπει να είναι οξύθυμοι μάλλον παρά βαρύθυμοι, διότι η δυσμένεια και η απροθυμία για συμφιλίωση αποτελούν απόδειξη μισοτεκνίας. Διαπράττοντας παραπτώματα η νεολαία τελικά βρίσκει το δρόμο της, ή όπως θα έλεγε ένας ψυχολόγος του εικοστού αιώνα, ο άνθρωπος μαθαίνει μεταξύ άλλων και με τη *μέθοδο της δοκιμής και της πλάνης*.

---

²³⁵ Κατά μαρτυρία του Διογένη του Λαέρτιου: Δημόκριτος [37].

2.4.3. Η παρότρυνση για παιδεία και νοουθεσία Κυρίου. Οι πρώτοι χριστιανοί δεν διακρίνονται από τους εθνικούς γείτονές τους²³⁶. Ναούς ακόμη δεν έχουν, κατοικούν στους ίδιους αρχιτεκτονικούς τύπους οικιών και ασκούν τα ίδια επαγγέλματα με τους εθνικούς και κατά τον ίδιο τρόπο. Καθώς μάλιστα τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα αφήνουν ελάχιστα ή καθόλου αρχαιολογικά ίχνη, θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι πρώτοι χριστιανοί αρχαιολογικά είναι αόρατοι. Μέσα στην όλη πανσπερμία ανθρώπων, ιδεών και θρησκειών του ελληνορωμαϊκού κόσμου, από τα πρώτα μόλις χρόνια της ιδρύσεως της Εκκλησίας, αφανείς ως επί το πλείστον και αθόρυβοι, αγωνίζονται συχνά εν μέσω προκαταλήψεων, διωγμών και κατατρεγμών να εδραιώσουν την πίστη τους στο Σωτήρα Χριστό και να μεγαλώσουν τα παιδιά τους *ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου* (Εφ. 6, 1-4). Από τις επιστολές του Παύλου πληροφορούμαστε ότι, ακόμα κι αν οι εθνικοί σύζυγοι δεν μεταστρέφονταν στη χριστιανική πίστη, οι γυναίκες αναλάμβαναν την κατήχηση των παιδιών και των δούλων (Α΄ Κορ. 7, 12-16, Α΄ Τιμ. 6,1 και Β΄ Τιμ. 1, 5). Πάντως, σίγουρα τα παιδιά ήταν ακροατές των ομιλιών που γίνονταν στις οικίες των χριστιανών, αν στηριχτούμε στις προς Κολοσσαείς και Εφεσίους επιστολές (Κολ. 3, 20 και Εφ. 6, 1).

Γράφοντας προς την Εκκλησία της Εφέσου, το πλήρωμα της οποίας αποτελείτο από πιστούς προερχόμενους τόσο από το εβραϊκό όσο και από το εθνικό περιβάλλον, απέναντι στο κοσμοπολιτικό, ατομοκρατικό και απαισιόδοξο πνεύμα που επικρατούσε στη Μικρά Ασία του 1^{ου} μ. Χ. αιώνα, ο Παύλος δίνει μια σύνθεση της διδασκαλίας του, ιδίως της εκκλησιολογικής²³⁷, ώστε οι πιστοί, αντιμετωπίζοντας και τις διάφορες αιρέσεις, να βαδίσουν ενωμένοι σε *Σώμα Χριστού*.

Η ιδιότητα του μέλους του σώματος του Χριστού συνεπάγεται και ανάλογη ζωή μέσα στις διάφορες κοινωνικές εκφάνσεις. Έτσι, αφού πρώτα μιλήσει για την *ἐν Χριστῷ* ενότητα της εκκλησίας και την ειρήνη, η οποία θα πρέπει να επικρατεί στους κόλπους της, ο Παύλος αφιερώνει ένα μέρος της επιστολής στην αμοιβαία αγάπη που θα πρέπει να διέπει τη σχέση των συζύγων. Σε

²³⁶ Μ. Γκουτζιούδη, *Καινοδιαθηκικές Μελέτες με τη Συνδρομή της Αρχαιολογίας* (Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Μέθεξις, 2012) σ. 90.

²³⁷ Ι. Καραβιδόπουλου, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους Φιλιππισίους Κολοσσαείς Φιλήμονα* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2004) σ. 58.

κανένα άλλο κείμενο της Κ. Διαθήκης δεν υπογραμμίζεται όσο στην επιστολή αυτή η αμοιβαιότητα στις υποχρεώσεις των συζύγων, η ιερότητα του δεσμού και - το σπουδαιότερο - ο παραλληλισμός της σχέσεως μεταξύ των δύο συζύγων προς τη σχέση του Χριστού με την Εκκλησία. Γι' αυτό εξ άλλου και η σχετική περικοπή του πέμπτου κεφαλαίου (Εφ. 5, 22-33) διαβάζεται κατά την τέλεση του μυστηρίου του γάμου.

Αυτή η θυσιαστική *έν Χριστῷ* σχέση των δύο συζύγων αποτελεί το ασφαλές λίκνο για το νεογέννητο, το οποίο θα ανατραφεί μέσα σε πνεύμα αγάπης και ηρεμίας καθώς οι γονείς, *ύποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ* (Εφ. 5, 21), θ' αποτελέσουν το κατάλληλο πρότυπο για τη ψυχοσωματική του ωρίμανση και την κοινωνικοποίησή του. Βέβαια, για τους χριστιανούς ο σκοπός του γάμου δεν είναι η τεκνογονία, αλλά η πνευματική τελείωση των συζύγων μέσω της οδού της συζυγίας. Η πορεία όμως προς αυτή την πνευματική τελείωση συνιστά την ιδανική βάση υποδοχής των παιδιών, τα οποία πιθανόν θα συμπληρώσουν την οικογένεια. Δεν πρέπει λοιπόν να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι Παύλος αφιερώνει μόλις δύο σειρές συμβουλών προς τους πατέρες για την ανατροφή των παιδιών, αφού οι παροτρύνσεις του αυτές έρχονται ως φυσική συνέπεια των όσων έχουν λεχθεί προηγουμένως.

Ο Παύλος, ακολουθώντας την συνήθη τακτική του, απευθύνεται και προς τα δύο μέλη της σχέσεως, τους γονείς και τα παιδιά, αρχίζοντας μάλιστα από τα παιδιά η θέση των οποίων, όπως έχει λεχθεί, ήταν ασήμαντη, χωρίς δικαιώματα και δίχως αναγνώριση της προσωπικότητάς τους: *Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ· τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον. τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα, ἣτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου.* (Τα παιδιά να υπακούτε στους γονείς σας εν Κυρίῳ· αυτό είναι το σωστό. Τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα σου, για να κυλήσει η ζωή σου καλά και να μακροημερεύσεις πάνω στη γη. Οι πατέρες να μην γίνεστε αιτία να οργίζονται τα παιδιά, αλλά να τα ανατρέφετε με παιδεία και νοουθεσία Κυρίου. Αυτή είναι η πρώτη εντολή)· (Εφ. 6, 1-4).

Η εντολή της υπακοής στους γονείς προβάλλεται ως θέλημα Κυρίου και θεμελιώνεται στην πέμπτη εντολή του Δεκαλόγου. Γίνεται ξεκάθαρο ότι οι εντολές του Νόμου δεν καταργούνται, αλλά αφορούν εξίσου Εβραίους κι Εθνικούς, οι οποίοι έχουν ασπαστεί τη χριστιανική διδασκαλία. Η εντολή αυτή

του Δεκαλόγου (Εξ. 20, 12 και Δευτ. 5, 16) χαρακτηρίζεται ως *πρώτη έν έπαγγελία*, είτε διότι είναι η μόνη που περιέχει υπόσχεση, είτε διότι πράγματι πρέπει να κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα στις εντολές οι οποίες διδάσκονται στα παιδιά²³⁸.

Μάλιστα ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος²³⁹ εξηγεί ότι η εντολή είναι σύντομη, καθώς απευθύνεται σε παιδιά και, ως γνωστόν, τα παιδιά δεν μπορούν να εστιάσουν την προσοχή τους για πολύ σε μακρόσυρτες συμβουλές. Και, ακριβώς επειδή είναι ταιριαστή με την παιδική ψυχολογία, περιέχει και την ελπίδα της αμοιβής. Η προσδοκία, θα προσθέταμε, ότι με την υπακοή στους γονείς όλα θα κυλήσουν ομαλά και το παιδί θα μακροημερεύσει, διασκεδάζει τους παιδικούς φόβους, κατευνάζει το παιδικό άγχος και χαρίζει στο παιδί την ηρεμία, η οποία απαιτείται για την ψυχοσυναισθηματική του εξέλιξη.

Μετά από τα παιδιά ο Παύλος ομιλεί προς τους πατέρες και τους ζητά να μην τα παροργίζουν, να μη τα φέρνουν σε σημείο ώστε να εξοργίζονται και να αναζητούν τρόπους να διοχετεύσουν την οργή τους. Απευθύνεται στους πατέρες διότι, σύμφωνα με την ιουδαϊκή παράδοση, αυτοί είχαν την ευθύνη της ανατροφής των παιδιών ενώ και στον εθνικό κόσμο, ύστερα από το έβδομο έτος η ευθύνη σταδιακά έφευγε από τη μητέρα. Ίσως ακόμη να απευθύνεται στους πατέρες διότι είχαν και την απόλυτη εξουσία στην οικογένεια, ενώ ο πατέρας εκφράζει την αυστηρότερη εκδοχή της ανατροφής των παιδιών, ακόμα και σήμερα. Πάλι ο ιερός Χρυσόστομος μας εξηγεί πως ο απόστολος δεν λέει ρητά ότι οι πατέρες πρέπει να αγαπούν τα παιδιά τους, διότι αυτό συμβαίνει έτσι κι αλλιώς. Η αγάπη των γονέων προς τα παιδιά είναι κάτι το φυσικό και δεν χρειάζεται να γίνει ιδιαίτερος λόγος.

Η εντολή της αγάπης βρίσκεται ωστόσο στα αμέσως επόμενα λόγια. Η αποφυγή της οργής από μόνη της δεν αρκεί. Χρειάζεται και το θετικό μέρος της προτροπής. Η ανατροφή πρέπει να γίνεται *έν παιδεία και νουθεσία Κυρίου*, επομένως με οδηγό την εντολή των εντολών, την εντολή της αγάπης. Πολλοί ερμηνευτές, καταφεύγοντας στην ετυμολογία της λέξεως, (νου-θέτω), ερμηνεύουν τη *νουθεσία* ως ανατροφή με λόγια και την *παιδεία* ως ανατροφή με

---

²³⁸ I. Καραβιδόπουλου, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους Φιλιππισίους Κολοσσαείς Φιλήμονα* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2004) σ. 218.

²³⁹ I. Καραβιδόπουλου, *ομοίως*, σ. 219.

έργα, τα οποία βεβαίως δεν είναι τιμωρίες αναγκαστικά. Η γενική *κυρίου* είτε είναι γενική της ιδιότητας και σημαίνει σύμφωνα με το θέλημα του Θεού όπως το αποκάλυψε ο Χριστός στον κόσμο, είτε είναι γενική υποκειμενική, οπότε σημαίνει ότι ο Κύριος είναι η πηγή της παιδείας και ο πραγματικός παιδαγωγός.

Ανάλογο σκηνικό για την οικογενειακή ζωή στήνει ο Παύλος και στην *Προς Κολοσσαείς* επιστολή του. Προτρέπει τις γυναίκες να υποτάσσονται στους άνδρες τους, κατά τα ήθη που επικρατούν στον ελληνορρωμαϊκό κόσμο, υπερβαίνει όμως τα κρατούντα τοποθετώντας το θέμα σε νέα βάση, στη βάση της πίστεως στο Χριστό ως Κύριο. Όμως και πάλι αυτό δεν πρέπει να γίνεται μονομερώς. Ο άνδρας επίσης έχει υποχρέωση ν' αγαπάει την γυναίκα του και να μην την πικραίνει. Ο δεσμός της αγάπης ανάμεσα στους δύο είναι αυτός που εξασφαλίζει το κατάλληλο κλίμα για την ανατροφή των παιδιών, τα οποία πρέπει να υπακούουν τους γονείς τους. *Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ. Οἱ πατέρες μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.* (Τα παιδιά να υπακούτε τους γονείς στο καθετί, γιατί αυτό ευχαριστεί τον Κύριο. Οι πατέρες να μην εξοργίζετε τα παιδιά σας, για να μην αποθαρρύνονται)· (Κολ. 3, 18-22). Η *κατά πάντα* υπακοή των τέκνων στους γονείς – και όχι μόνο στη μητέρα – δεν θεμελιώνεται σε αντιλήψεις της εποχής, αλλά στο ότι αυτό αποτελεί πράξη *εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ*. Αυτό ακριβώς το τελευταίο δείχνει την αλλαγή βάσεως στη θεώρηση του θέματος της υπακοῆς των παιδιών στους γονείς²⁴⁰. Πλέον η υπακοή δεν αποτελεί απαίτηση κάποιου κοινωνικού κανόνα, αλλά έρχεται ως συνέπεια της νέας καταστάσεως, της ζωῆς *ἐν Κυρίῳ*. Αμέσως μετά την υπακοή όμως ο Παύλος, επειδή γνωρίζει τα δικαιώματα τα οποία η εποχή παρέχει στους πατέρες σε σχέση με τα παιδιά τους, τους συνιστά να μην προκαλούν την έξαψη της ευερέθιστης παιδικῆς ψυχῆς, ώστε ν' αποφεύγουν καταστάσεις απογοητεύσεως και απελπισίας. Χωρίς να εισέρχεται σε ακριβή ορισμό του τι είναι ερεθισμός και τι αθυμία ο Παύλος, ως προάγγελος της σύγχρονης Παιδικῆς Ψυχολογίας, διαβλέπει τον κίνδυνο απογοητεύσεως και απελπισίας η οποία μπορεί να εγκατασταθεί στην παιδική ψυχή, όταν τις οικογενειακές σχέσεις δεν ρυθμίζει η χριστιανική αγάπη.

---

²⁴⁰ I. Καραβιδόπουλου, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους Φιλιππισίους Κολοσσαείς Φιλήμονα* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2004) σ. 517.

Ο Απόστολος των Εθνών στις επιστολές του αυτές απευθύνεται σε εκκλησίασμα, επομένως οι προτροπές του αφορούν παιδιά χριστιανικών οικογενειών, προφανώς βαπτισμένα²⁴¹. Ας προσέξουμε εδώ ότι ο Παύλος μας προτείνει ένα *χριστοκεντρικό* ιδεώδες αγωγής, απέναντι στο *νομοκεντρικό* εβραϊκό και στο *ανθρωποκεντρικό* ελληνικό ιδεώδες.

2.4.6. «Δεν εξεύρετε ότι ολίγη ζύμη κάνει όλο το φύραμα ένζυμο;»

(Α΄ Κορ. 5, 6).

Φθάνοντας στο ερώτημα εάν άλλαξε η ζωή των παιδιών του αρχαίου κόσμου κάτω από την επίδραση της χριστιανικής διδασκαλίας, στη μνήμη μας έρχονται τα λόγια του αποστόλου Παύλου στην *Α΄ Προς Κορινθίους* επιστολή του. Αυτά θα μπορούσαν ίσως να δώσουν την κατάλληλη απάντηση στο ερώτημά μας.

Είναι γεγονός ότι, όποιος ερευνά τη ζωή των παιδιών στην αρχαιότητα, μερικές φορές συναντά αξεπέραστες δυσκολίες, οι οποίες οφείλονται στην σπανιότητα των πηγών²⁴². Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι η ιστορία της παιδικής ηλικίας όχι μόνο δεν γράφτηκε ποτέ, αλλά και είναι αμφίβολο αν θα μπορέσει να γραφτεί²⁴³, λόγω ελλείψεως ιστορικών στοιχείων. Για πολύ καιρό η σοβαρή Ιστορία κατέγραφε δημόσια και όχι ιδιωτικά περιστατικά και οι ιστορικοί συγκέντρωναν την προσοχή τους στο θορυβώδες σκηνικό της ιστορίας. Έτσι, οι πηγές τις οποίες εντοπίζουμε ασχολούνται κυρίως με το εκπαιδευτικό σύστημα και την ηθική διαπαιδαγώγηση, και λιγότερο ή καθόλου με το συναισθηματικό πλαίσιο και τις άλλες παραμέτρους της παιδικής καθημερινότητας. Οι βιογραφίες προσώπων εξιδανικεύουν κατά κανόνα την

²⁴¹ Ι. Καραβιδόπουλου, ομοίως, σ. 220.

²⁴² Κατά σύμπτωση οι μεγάλες δυσκολίες που συναντά η έρευνα της παιδικής ηλικίας των παιδιών, συναντώνται επίσης κατά την έρευνα «παιδικής ηλικίας» του χριστιανισμού. Στην πραγματικότητα, πριν από το έτος 180 είναι αδύνατο να γίνει διάκριση στα αρχαιολογικά ευρήματα με κριτήριο τι είναι χριστιανικό και τι όχι. Η έλλειψη οποιασδήποτε χριστιανικής μαρτυρίας από την εποχή πριν το 180 αποτιμάται στη βάση του πολύ μικρού αριθμού χριστιανών που θα μπορούσαν να αφήσουν τέτοια ίχνη. R. Stark, *Η Διάδοση του Χριστιανισμού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2004) σ. 24.

²⁴³ Λ. Ντεμώζ «Η εξέλιξη της παιδικής ηλικίας» στο: Ομάδα Ψυχοϊστορικών, *Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας*, επιμ. Λ. Ντεμώζ, ελλην. μετ. Δ. Κωστελένου (Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρη, 1999) σ. 17.

παιδική ηλικία, ενώ και οι ιστορικοί της λογοτεχνίας συνήθως οικοδομούν μια μυθιστορηματική εικόνα γι' αυτήν²⁴⁴. Εξιδανικευμένες θεωρούνται και οι μορφές παιδιών τις οποίες μας παραδίδει η εικονογραφία, οι οποίες έτσι κι αλλιώς χρονολογούνται σε μεταγενέστερους αιώνες.

Είναι πάντως γεγονός ότι από το τέλος ήδη του 1^{ου} αιώνα έγιναν εντυπωσιακοί προσηλυτισμοί στον Χριστιανισμό²⁴⁵. Η άνοδος της μονοθεϊστικής θρησκείας έρχεται ως συνέπεια της κατακτήσεως της Ρώμης από το μυστικισμό της Ανατολής. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, το περιβάλλον πολλών μεγάλων αυτού του κόσμου²⁴⁶, απαντώντας στη έκκληση του Χριστού, πύκνωσε τις γραμμές της Εκκλησίας, παράλληλα με τους *κοπιώντες και πεφορτισμένους* (Μτ. 11,28). Η επαγγελία της αιώνιας ζωής και της μεταθανάτιας σωτηρίας, μαζί με την εντολή της αγάπης για τον πλησίον, αποτέλεσαν τη μεγαλύτερη δύναμη της νέας θρησκείας. Όλοι οι χριστιανοί ήταν *αδερφοί* κι έτσι αποκαλούσε ό ένας τον άλλο. Αλληλοβοηθούνταν συνεχώς, χωρίς θόρυβο και υπεροψία²⁴⁷. Ανάμεσα στις χριστιανικές κοινότητες λάμβανε χώρα μια αδιάκοπη κυκλοφορία συμβουλών, πληροφοριών, πνευματικής και υλικής βοήθειας.

Βέβαια αυτή η *χαρά*, η οποία συνόδευε τις χριστιανικές συνάξεις το 2^ο αιώνα, δεν διαπότιζε παρά μικρές νησίδες, μέσα στη μάζα των κατοίκων της Ρώμης και των άλλων μεγάλων πόλεων²⁴⁸. Διαχρονικά, η επιρροή των νέων

---

²⁴⁴ Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 20.

²⁴⁵ Ζ. Καρκοπίνο, *Η Καθημερινή Ζωή στη Ρώμη στο Απόγειο της Αυτοκρατορίας* ελλ. μετ. Κ. Παναγιώτου (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα 1990) σσ. 180-182.

²⁴⁶ Με βάση την Α' Προς Κορινθίους επιστολή του Αποστόλου Παύλου (Α' Κορ. 1, 26-29), στην οποία σημειώνεται ότι ο Θεός δεν κάλεσε τους σοφούς, τους ευγενείς και τους δυνατούς αλλά τους απλούς και φτωχούς ανθρώπους, μέχρι τη δεκαετία του 1930 επικρατούσε η άποψη ότι οι νεοφώτιστοι προέρχονταν από τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις. Πλέον οι καινοδιαθηκολόγοι έχουν αρχίσει να απορρίπτουν αυτή την έκδοχή για την κοινωνική βάση του χριστιανικού κινήματος. R. Stark, *Η διάδοση του Χριστιανισμού* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2004) σ.54.

²⁴⁷ Βέβαια, ο Απόστολος Παύλος δεν απέκλεισε κανένα. Μάλιστα, όταν κάποιος πλούσιος βαπτιζόταν, ακολουθούσε και ο *οίκος* του, δηλαδή τα μέλη της οικογένειάς του και οι άνθρωποι που τον υπηρετούσαν, όπως έγινε με τον αρχισυνάγωγο Κρίσπο στην Κόρινθο (Πρ. 1, 18).

²⁴⁸ Εάν δεχθούμε ότι κατά το έτος 40 μ.Χ. αριθμούσε 1000 πιστούς περίπου, ο χριστιανισμός κατά τους πρώτους αιώνες φαίνεται να αυξανόταν με το ρυθμό της τάξεως του

αντιλήψεων στην καθημερινή ζωή γίνεται ανεπίσημα και αργά και είναι δύσκολο να την εντοπίσουμε. Αλλά η χαρά είχε γίνει ήδη μεταδοτική και το μήνυμα της αγάπης είχε αρχίσει να διαποτίζει και να μεταμορφώνει χιλιάδες υπάρξεις. Κατά τους τρεις πρώτους χριστιανικούς αιώνες η παρουσία της Εκκλησίας μπορεί να μην είναι ακόμη έντονα αισθητή, οπωσδήποτε όμως η Εκκλησία είναι παρούσα και δρα με τη σωτήρια δύναμη με την οποία είναι διαποτισμένη. Στο όνομα του Χριστού αποκαθιστά παλιές αρετές δίνοντάς τους καινού περιεχόμενο. Επιδρά στην αίσθηση των ηθικών αληθειών, στη συμπεριφορά των ώριμων ανθρώπων και στην αγωγή των παιδιών²⁴⁹.

Το κυριότερο ζήτημα που, κατά τη γνώμη μας, αντιμετώπισε ο χριστιανισμός σε σχέση με τα παιδιά, ήταν η παιδοκτονία. Έως τον 4^ο αιώνα ούτε ο νόμος αλλά ούτε και η κοινή γνώμη έβρισκαν κάτι κακό στην πρακτική αυτή²⁵⁰, στην Ελλάδα ή στη Ρώμη, παρά τις αντιρρήσεις ορισμένων. Για να είμαστε όμως δίκαιοι θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι το φαινόμενο αυτό ήταν κοινό σε πολλούς λαούς, από τους προϊστορικούς χρόνους. Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι στάθηκαν στην πραγματικότητα νησίδες διαφωτισμού μέσα σε μια θάλασσα εθνών, τα οποία βρίσκονταν ακόμη στο στάδιο της θυσίας των παιδιών προς τους θεούς. Το ζήτημα αυτό διαφέρει ποιοτικά από το ζήτημα της ένταξης ή όχι του παιδιού στην οικογένεια, διότι δεν πρόκειται πλέον για απόφαση του πατέρα αλλά για τήρηση άγραφου ή και γραπτού νόμου, τήρηση η οποία επιβάλλεται και από την κοινότητα. Η παιδοκτονία εφαρμοζόταν ως θυσία από τους Κέλτες της Ιρλανδίας, τους Γαλάτες, τους Σκανδιναβούς, τους Αιγυπτίους, τους Φοίνικες, τους Μωαβίτες, Αμμωνίτες κ.α.

Το χτίσιμο των παιδιών σε τοίχους, στα θεμέλια κτηρίων και σε γέφυρες, για να στεριώσει η κατασκευή, ήταν επίσης υπαρκτό. Το συναντάμε από την οικοδόμηση των τειχών της Ιεριχούς έως τη Γερμανία του 1843²⁵¹. Μέχρι σήμερα ακόμα, στις συνοικίες των αγγλικών πόλεων, όταν τα παιδιά παίζουν το

3,42% ετησίως ή 40% ανά δεκαετία. R. Stark, *Η διάδοση του Χριστιανισμού* (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2004) σ. 20. Βλ. και Παράρτημα 1.

²⁴⁹ Λ. Ντεμώζ «Η εξέλιξη της παιδικής ηλικίας» στο: Ομάδα Ψυχοϊστορικών, *Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας*, επιμ. Λ. Ντεμώζ, ελλην. μετ. Δ. Κωστελένου (Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρη, 1999) σ. 54 κ.ε.

²⁵⁰ Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 54 κ.ε.

²⁵¹ Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 59.

παιχνίδι «Η γέφυρα του Λονδίνου γκρεμίστηκε», συλλαμβάνουν ένα παιδί και αναπαριστάνουν τη θυσία στη θεά του ποταμού!

Η πώληση των παιδιών, η χρήση των παιδιών ως εγγύηση για χρέη, η κράτησή τους ως ομήρων, αποτελούσαν θεσμοποιημένες μορφές εγκατάλειψης, τις οποίες η Εκκλησία χρειάστηκε ν' αντιπαλέψει για αιώνες²⁵². Ο ευνουχισμός²⁵³ των παιδιών, τα οποία προορίζονταν για υπηρέτες σε οίκους ανοχής ή σε οίκους αριστοκρατών, ήταν πρακτική υπαρκτή, παρά το ότι απαγορεύτηκε δια νόμου ήδη από το Δομητιανό και αργότερα από τον Μ. Κωνσταντίνο, ενώ καταδικάστηκε απερίφραστα και από τους Πατέρες της Εκκλησίας. Υπαρκτά ήταν και ζητήματα ελάσσοнос σημασίας, όπως το να υπηρετούν τα παιδιά τους γονείς τους - όχι απλώς να υπακούουν - εν είδει υπηρετών, μέσα στο ίδιο τους το σπίτι²⁵⁴. Τα παιδιά επίσης έφερναν σε πέρας μεγάλο μέρος της εργασίας σε ολόκληρο τον κόσμο. Αναφερόμαστε στα παιδιά των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και τα παιδιά των δούλων, για τα οποία επί πλέον υπάρχουν ενδείξεις ότι υποσιτιζόνταν συστηματικά.

Ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς είναι ανάμεσα στους πρώτους συγγραφείς που μίλησαν ξεκάθαρα και καταδίκασαν την απαίσια πρακτική της παιδοκτονίας²⁵⁵, υποστηρίζοντας ότι εκείνοι οι οποίοι πρώτοι θα έπρεπε να προφυλάγουν τα παιδιά είναι οι πατέρες και οι μητέρες.

Επίσης οι Πατέρες της Εκκλησίας προχώρησαν σε απερίφραστη καταδίκη της παιδοκτονίας. Ελέγχθη ότι η καταδίκη μοιάζει να στηρίζεται περισσότερο στο ενδιαφέρον για την ψυχή των γονέων, παρά για την ίδια τη ζωή του παιδιού²⁵⁶. Η τοποθέτηση αυτή, η οποία βεβαίως εκκινεί από κοινωνιολογική και όχι θεολογική σκοπιά, είναι μάλλον άδικη και μονομερής και στηρίζεται στα λόγια του Ιουστίνου²⁵⁷ στην πρώτη *Απολογία* του, ότι δηλαδή «οι εθνικοί δεν μπορούν να κατηγορούν τους χριστιανούς, καθώς αυτοί προωθούν τα

---

²⁵² Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 68.

²⁵³ Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 68.

²⁵⁴ Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 92.

²⁵⁵ Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 47.

²⁵⁶ Λ. Ντεμώζ, ομοίως, σ. 60.

²⁵⁷ Ομοίως, Λ. Ντεμώζ, σ. 61.

²⁵⁷ Ιουστίνου του Μάρτυρος, «*Απολογία Α΄*», *Patrologiae Graeca*, επιμ. έκδ. J. Migne, Τόμ. 6, στ. 369 – 373.

παιδιά τους στην πορνεία με το να τα εκθέτουν, πράγμα το οποίο για μεν το παιδί μπορεί να καταλήξει σε πορνεία, για εκείνους δε σε μίξη με το ίδιο τους το παιδί. Ακόμη, αφιερώνουν τα γεννητικά τους όργανα στην μητέρα των θεών, οδηγώντας τα έτσι στον κιναιδισμό. ...Οι χριστιανοί, αντίθετα, δεν εκθέτουν τα παιδιά τους από το φόβο μη τυχόν κάποιο από τα έκθετα πριν περιμαζευτεί πεθάνει και γίνουν έτσι ανθρωποκτόνοι».

Θα πλησιάζαμε ίσως περισσότερο την αλήθεια αν δεχόμαστε ότι οι Απολογητές Πατέρες νοιάζονταν τόσο για την ψυχή των γονέων, όσο και για την ψυχή αλλά και για τη ζωή όχι μόνο των παιδιών, αλλά και των εμβρύων, όπως προκύπτει από τα επιχειρήματα με τα οποία αντικρούουν τις κατηγορίες για *ανδροφονία* και *ανθρωποβορία*: «Είναι δυνατόν», αναρωτιέται ο Αθηναγόρας, «να κατηγορούνται για φόνο οι χριστιανοί, τη στιγμή που όχι μόνο αποφεύγουν τους αγώνες όπλων και τις θηριομαχίες αλλά απαγορεύουν και τη θέα των φονευομένων, επειδή θεωρούν ότι το να δει κανείς φονευόμενο ισοδυναμεί με το να βλέπει το φόνο;» Επί πλέον «οι χριστιανοί απαγορεύουν στις έγκυες γυναίκες τη χρήση φαρμάκων στα οποία καταφεύγουν για να επιτύχουν την αποβολή του εμβρύου, επειδή θεωρείται ότι διαπράττουν φόνο και θα λογοδοτήσουν στο Θεό για την άμβλωση²⁵⁸».

Δεν μπορούμε να ζητάμε από τους πρώτους χριστιανούς συγγραφείς μια συστηματική και λεπτομερή ενασχόληση με τα θέματα της παιδικής ηλικίας. Είναι περίοδος διωγμών και κύριο μέλημά τους είναι να διαλύσουν τις συκοφαντίες και τις παρεξηγήσεις και να μεταδώσουν ανόθευτη τη χριστιανική διδασκαλία από αιρέσεις. Τον 4^ο όμως αιώνα θεσμοθετήθηκε από τον Μέγα Κωνσταντίνο η *ανεξιθρησκία*. Οι χριστιανικές κοινότητες αφέθηκαν ελεύθερες στην πίστη και στη λατρεία τους και έλαβε χώρα η ευτυχής συνάντηση της χριστιανικής διδασκαλίας με την ελληνική φιλοσοφία. Έγινε τότε δυνατό, πάνω στις βάσεις τις οποίες έθεσε ο ίδιος ο Ιησούς και συνέχισε ο Παύλος, ν' αναπτυχθεί σταδιακά ένα πρότυπο χριστιανικής ανατροφής των παιδιών, το οποίο, χωρίς ποτέ ν' αποτελέσει ξεχωριστό επιστημονικό αντικείμενο, θα εξελισσόταν στα πλαίσια της καλλιέργειας της Θεολογίας, όπως και άλλες περιοχές της γνώσεως. Στα κείμενα των Πατέρων, δεν συναντάμε τόσο

---

²⁵⁸ Αθηναγόρας, «Πρεσβεία Περί Χριστιανῶν», *Patrologiae Graeca*, επιμ. έκδ. J. Migne, Τόμ. 6, στ. 969. Επίσης: Ν. Τζιράκη, *Απολογητές* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2003) σ. 151.

ξεχωριστές παιδαγωγικές πραγματείες, αλλά, από τον 4^ο αιώνα κ.ε., βρίσκουμε διάσπαρτες σκέψεις, συμβουλές και οδηγίες για την χριστιανική ανατροφή των παιδιών.

Ο Ιερώνυμος, ο Μέγας Βασίλειος, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος κ.α. καταπιάστηκαν με το παιδαγωγικό ζήτημα. Κοινό χαρακτηριστικό όλων είναι η σημασία την οποία αποδίδουν στο ρόλο της μητέρας και στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, για τον μετέπειτα χαρακτήρα και την προσωπικότητά του, παράμετροι που υιοθετήθηκαν αργότερα και ερευνήθηκαν επισταμένως από την επιστήμη της Ψυχολογίας. Σταδιακά αναπτύχθηκε και μια νέα μορφή χριστιανικής διαπαιδαγωγήσεως για τα μεγαλύτερα παιδιά, η παραμονή στα μοναστήρια, πολλά από τα οποία εξελίχθηκαν σε σημαντικά εκπαιδευτικά κέντρα. Εκεί, μακριά από την τύρβη και την οχλοβοή των μεγάλων πόλεων, τα παιδιά θα μπορούσαν να μορφωθούν συστηματικότερα και αποτελεσματικότερα *έν παιδεία και νουθεσία Κυρίου*²⁵⁹.

Ν. Μωραΐτη, «Ανατροφή, χριστιανική», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκ. Α. Π. Λυγγούρης, Τομ. 2 (Αθήνα: 1963) στ. 647-650.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. ΑΛΛΕΣ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

1.1. Ο Ιησούς στο Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου. Στο κατά το δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα τοποθετούμενο *Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου*²⁶⁰ διασώζονται πολλές λεπτομερείς διηγήσεις, με τις οποίες η παράδοση θέλησε να καλύψει τα κενά της αφηγήσεως αυτής της περιόδου της ζωής της Αγίας Οικογένειας²⁶¹. Οι διηγήσεις αυτές δεν έχουν καμία σοβαρή ιστορική τεκμηρίωση²⁶² και σε πολλά σημεία είναι και από δογματική άποψη απορριπτέες²⁶³. Παρατίθενται όμως εδώ απλώς προς ενημέρωση της εικόνας του παιδιού στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, όπως αυτή εμπλουτίστηκε από τη λαϊκή φαντασία.

---

²⁶⁰ Αθ. Καραλάσκος, «Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου» στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 47.

²⁶¹ Ο πρώτος που σκέφτηκαν να προσθέσουν αφηγήσεις για την παιδική ηλικία του Ιησού ήταν οι συγγραφείς του Κατά Ματθαίον και του Κατά Λουκάν Ευαγγελίων. Στην ΠΔ πουθενά δεν βρίσκουμε ένα φιλολογικό είδος που να επικεντρώνει την προσοχή του σε ένα πρόσωπο, με τον τρόπο που το κάνει η ΚΔ. Ως φιλολογικό είδος τα Ευαγγέλια βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ ιουδαϊσμού και ελληνισμού. Π. Βασιλειάδη, «Η Καινή Διαθήκη και οι φιλολογικές μορφές του αρχέγονου χριστιανισμού» στο: *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, Τόμ. 1. (Αθήνα, Εκδόσεις ROAD) σ.229.

²⁶² Τα αίτια που οδήγησαν στην παραγωγή της απόκρυφης φιλολογίας συνοψίζονται στα εξής: 1. Δημιουργήθηκαν από την ευσεβή φαντασία άγνωστων συγγραφέων οι οποίοι θέλησαν να καλύψουν τα κενά της ΚΔ αναφορικά με τη ζωή του Ιησού, της Παναγίας και των Αποστόλων, συχνά με τόνο απολογητικό. Απέδωσαν μάλιστα τη συγγραφή τους σε γνωστά πρόσωπα της Εκκλησίας για να της δώσουν κύρος. 2. Αιρετικοί συγγραφείς, ιδίως γνωστικοί, στηριζόμενοι στο Ιω. 20, 30 *πολλά μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ... ἃ οὐκ ἔστιν γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ* θέλησαν να καθιερώσουν μέσω των Απόκρυφων τη διδασκαλία τους. Ι. Καραβιδόπουλος, «Η ΚΔ ως βασική συλλογή της χριστιανικής θρησκείας. Ο κανόνας της ΚΔ και η απόκρυφη γραμματεία» στο: *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, Τόμ. 1. (Αθήνα, Εκδόσεις ROAD) σ. 272-279.

²⁶³ Τα κείμενα αυτά έχουν πολύπλοκη ιστορία, είτε διότι, όντας αιρετικά, υπέστησαν επεξεργασία από ορθόδοξο χέρι, είτε διότι, αντίστροφα, στην αποδεκτή διδασκαλία τους υπέστησαν επεξεργασία από αιρετικούς, που πρόσθεσαν δικές τους εκδοχές. Ι. Καραβιδόπουλος, ομοίως, σ. 275.

Έτσι διαβάζουμε ότι, όταν η Μαρία μεγάλωσε κι έπρεπε να εγκαταλείψει το ναό, οι ιερείς φρόντισαν να μνηστευθεί τον Ιωσήφ και να τεθεί υπό την προστασία του, όπως ο ίδιος ο Θεός υπέδειξε, κάνοντας να ξεπηδήσει από το ραβδί του Ιωσήφ, μόνου εκ των υποψηφίων, ένα περιστέρι με θαυμαστό τρόπο! Επιπροσθέτως, απ' όλες τις *αμόλυντες* κόρες του Ισραήλ, στην Μαρία έπεσε ο κλήρος να κλώσει και να υφάνει το κόκκινο και την πορφύρα, υφάσματα τα οποία προορίζονταν για το παραπέτασμα του ναού. Οι προφανείς αυτοί συμβολισμοί έχουν στόχο να δείξουν ότι η Παρθένος μετέχει ενεργά εξαρχής στο σχέδιο της Θείας Οικονομίας, έστω και εν αγνοία της.

Ακόμα, πριν από τη γέννηση του Ιησού, όταν βρήκαν καταφύγιο στη σπηλιά της Βηθλεέμ, το *Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου* θέλει τον Ιωσήφ να εξέρχεται προς αναζήτηση μαίας για να βοηθήσει τη Μαρία και, στο σημείο αυτό, μας παραδίδει μια ποιητικά έξοχη περιγραφή του οράματός του, το οποίο παίρνει κοσμικές διαστάσεις²⁶⁴: Ο χρόνος σταματά καθώς εισβάλλει το αιώνιο. Η φύση και το ουράνιο στερέωμα εν σιγή λειτουργική υποδέχονται το μυστήριο! «Περπατούσα και δεν προχωρούσα, έστρεψα το βλέμμα μου ψηλά και είδα τον αέρα πλημμυρισμένο με φως, σήκωσα τα μάτια μου στον ουρανό και τον είδα σταματημένο και τα ουράνια πουλιά ακίνητα... ..όσοι έτρωγαν δεν έτρωγαν και όσοι σήκωναν το κεφάλι δεν μπορούσαν να το κατεβάσουν... ..διέκρινα τα στόματα των μικρών προβάτων ανοιχτά, χωρίς να πίνουν, και, ξαφνικά, όλα εξακολούθησαν την πορεία τους!».

Την κρίσιμη αυτή στιγμή η παράδοση αναφέρει ότι κινδύνευσε και ο Ιωάννης²⁶⁵ όπως ήδη έχει αναφερθεί. Όμως, η Ελισάβετ κατάλαβε εγκαίρως τον κίνδυνο. Άρπαξε το παιδί και κατευθύνθηκε σε ορεινή περιοχή ψάχνοντας σημείο κατάλληλο για να κρυφτεί, αλλά τέτοιος χώρος δεν υπήρχε. Τότε η Ελισάβετ αναστέναξε βαθιά και φώναξε: «όρος Θεού δέξου τη μητέρα με το παιδί της». Αμέσως το όρος σχίστηκε και τη δέχτηκε . Ένας άγγελος Κυρίου έμεινε μαζί της, τους φώτιζε και τους προστάτευε. Τη μανία του Ηρώδη πλήρωσε με τη ζωή του ο Ζαχαρίας, ο οποίος, τρεις μέρες μετά τη δολοφονία του, αντικαταστάθηκε από τον Συμεών.

²⁶⁴ Αθ. Καραλάσκος, «Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου» στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 69.

²⁶⁵ Αθ. Καραλάσκος, «Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου» στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ.72.

Στο σημείο αυτό μας εγκαταλείπει ο Ιάκωβος, το *Πρωτευαγγέλιο* του οποίου φθάνει έως τη σφαγή των νηπίων και το θάνατο του Ζαχαρία. Επομένως, αν επιθυμούμε ν' αντλήσουμε στοιχεία από άλλες λαϊκές διηγήσεις για τη ζωή του Χριστού στην Αίγυπτο²⁶⁶, οφείλουμε να στραφούμε σε άλλες πηγές, οι αφηγήσεις των οποίων μας παραδίδονται σε έγγραφο με νεότερη χρονολόγηση.

1.2. Ο Ιησούς στο Ευαγγέλιο του Ψευδο-Ματθαίου. Το έγγραφο αυτό για ορισμένους ίσως και ν' αποτελεί συνέχεια του ευαγγελίου του Ιακώβου, καθώς το όνομα του Ιακώβου εμφανίζεται στον τίτλο δύο τουλάχιστον χειρογράφων. Εν ολίγοις, το ευαγγέλιο αυτό πρέπει να συντάχθηκε²⁶⁷ στα λατινικά, τον 8^ο ή τον 9^ο αιώνα, όμως το αρχαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο του χρονολογείται τον 11^ο αιώνα. Ορισμένοι μελετητές ανάγουν τη σύνθεσή του ακόμα και στον 6^ο αιώνα. Λεπτομερέστερη έρευνα για την αυθεντικότητα των αφηγήσεων ξεφεύγει μάλλον από τους στόχους αυτής της εργασίας, η οποία προσπαθεί να συγκεντρώσει στο κεφάλαιο αυτό τις επικρατέστερες λαϊκές διηγήσεις σχετικά με την παιδική ηλικία του Ιησού.

Από τη στιγμή κατά την οποία η Αγία Οικογένεια εισέρχεται στην έρημο τα θαυμαστά γεγονότα ακολουθούν με γρήγορο ρυθμό, πράγμα το οποίο υποβάλλει στον αναγνώστη τη σκέψη ότι ο πραγματικός σκοπός της αφηγήσεως είναι, μάλλον, να δείξει ότι επαληθεύονται μια σειρά από προφητείες και ψαλμοί. Βλέπουμε το μικρό Ιησού να κατεβαίνει από την αγκαλιά της μητέρας του, να στέκεται στα πόδια του και να εξημερώνει τους δράκοντες (Ψ. 148, 7). Κατόπιν να τον προσκυνούν οι λέοντες και οι λεοπαρδάλεις, που τους ακολουθούσαν στην έρημο: «Οι λέοντες προχωρούσαν μαζί τους και με το βόδι και τον όνο.... ... και κανένα δεν έβλαπταν αλλά ήταν ήμεροι ανάμεσα σε πρόβατα και κριάρια... ... προχωρούσαν ανάμεσα σε

---

²⁶⁶ Δεν γνωρίζουμε σε ποιο μέρος της Αιγύπτου οδήγησε ο Ιωσήφ το παιδί και τη μητέρα του. Το αραβικό ευαγγέλιο της παιδικής ηλικίας του Ιησού μαρτυρεί ότι κατέφυγε στη Ματαρέα, πλησίον του Καΐρου (Εκδοσις Tischendorf κεφ. 24). Η παράδοση όμως αυτή εμφανίζεται το 13^ο αι. Κατά την επίσημη παράδοση της Κοπτικής Εκκλησίας ο τόπος διαμονής της Αγίας Οικογένειας τοποθετείται στο μαναστήρι Koskan, στη μέση Αίγυπτο. Στο: Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητος Θεολόγων «ο Σωτήρ», 1989) σ. 49.

²⁶⁷ J. Elliott, *The Apokryphal New Testament* (Oxford University Press 1993, σσ. 84 -86) ελλ. μετ. Π. Στογιάννος, στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α' Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 90 – 91.

λύκους και δεν ένιωθαν φόβο και κανένα δεν πειράχτηκε από το άλλο...²⁶⁸»· (Ησ. 11, 6 και 65, 25). Οι εικόνες αυτές ανακαλούν στη μνήμη μας - μεταξύ άλλων - τις αφηγήσεις τις σχετικές με τους ασκητές της ερήμου, οι οποίοι έζησαν αρμονικά με τα θηρία, όπως ο άγιος Γεράσιμος ο Ιορδανίτης²⁶⁹ με το λιοντάρι!

Κάποια στιγμή ο Ιωσήφ πρότεινε ν' ακολουθήσουν την πορεία δίπλα στη θάλασσα, γιατί η ζέστη γινόταν αφόρητη. Τότε ο μικρός Ιησούς τους εξήγησε ότι θα συντόμευε το ταξίδι τους, ώστε, απόσταση που θα καλυπτόταν σε τριάντα μέρες να την καλύψουν σε μία. Αμέσως φάνηκαν τα βουνά και οι πόλεις της Αιγύπτου!

Φθάνοντας στα όρια της Ερμούπολης εισέρχονται στην πόλη Σετινέν, η οποία, παρεμπιπτόντως, παραμένει άγνωστη και, μη έχοντας κανένα γνωστό για να ζητήσουν βοήθεια, αποφασίζουν να εισέλθουν στο Καπιτώλιο. Επρόκειτο για Ναό, εντός του οποίου είχαν συγκεντρωθεί τριακόσια εξήντα πέντε είδωλα θεοτήτων, έτσι ώστε να αποδίδεται τιμή σε μια θεότητα κάθε μέρα. Την ώρα κατά την οποία η Μαρία με το νήπιο στην αγκαλιά της εισήλθε στο ιερό, όλα τα είδωλα γκρεμίστηκαν στο έδαφος, ώστε να επαληθευτεί η προφητεία του Ησαΐα: *Ίδου κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης καὶ ἤξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τα χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς*: (ιδού, ο Κύριος έρχεται πάνω σ' ανάλαφρο σύννεφο κι όταν θα φτάσει στην Αίγυπτο στη θέα του θα γκρεμιστούν τα χειροποίητα είδωλα και η καρδιά τους θα παραλύσει από φόβο)· (Ησ. 19, 1).

Ακολουθεί η είσοδος του Αφροδισίου, του ηγεμόνα της πόλεως, στο ναό με όλο το στράτευμά του. Αντί όμως να πάρει εκδίκηση για την κατάρρευση των αρχαίων θεών, όπως περίμεναν οι ιερείς, αυτός πίστεψε ότι ο μικρός Ιησούς είναι ο αληθινός Θεός²⁷⁰ και μαζί του πίστεψε και όλη η πόλη!

---

²⁶⁸ J. Elliott, ομοίως, σ. 102.

²⁶⁹ Α. Νικολαΐδη, *Προβληματισμοί Χριστιανικού Ήθους* (Αθήνα: 2000) σ. 200.

²⁷⁰ J. Elliott, *The Apokryphal New Testament* (Oxford University Press 1993, σσ. 84 -86) ελλ. μετ. Α. Τσακνάκης - Α. Τζιερτζής, στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α' Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 105.

Εδώ μας αφήνει και το ευαγγέλιο το ονομαζόμενο του *Ψευδο-Ματθαίου* και πλέον είναι η κοπτική παράδοση²⁷¹ που αναλαμβάνει να μας οδηγήσει στα βήματα της Αγίας Οικογένειας στο εσωτερικό της Αιγύπτου. Ο Κόπτης Πατριάρχης Σενούτα Γ', επικαλούμενος κοπτικές ιστορικές πηγές, σπουδαιότερη από τις οποίες το σύγγραμμα του 23^{ου} πατριάρχη Αλεξανδρείας Θεόφιλου, αλλά και το Συναξάρι της Κοπτικής Εκκλησίας, έχει επιμεληθεί μία ενδιαφέρουσα έκδοση²⁷² του αιγυπτιακού Υπουργείου Τουρισμού. Παρουσιάζει την κατά την Κοπτική Εκκλησία πορεία της Αγίας Οικογένειας στην Αίγυπτο, πορεία πάντως που προϋποθέτει ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα²⁷³. Όμως, ο χρόνος αυτός πιθανολογείται σήμερα ότι θα ήταν αρκετά μικρότερος, έως δύο χρόνια το πολύ.

1.3. Το Κατά Θωμάν Ευαγγέλιο της Παιδικής Ηλικίας. Η περιπλάνησή μας πάνω στα υποτιθέμενα; ίχνη του μικρού Ιησού μας οδηγεί τώρα στο ευαγγέλιο του Θωμά, το ονομαζόμενο και *Ευαγγέλιο της Παιδικής Ηλικίας*. Τα αρχαιότερα χειρόγραφα που διασώζουν τη διήγηση αυτή απέχουν πολύ από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες²⁷⁴. Σώζονται επίσης και πολλές παραλλαγές. Έτσι, δεν μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά για τον τόπο, τη γλώσσα και τη χρονολόγηση του πρωτότυπου κειμένου. Εκείνο για το οποίο οι μελετητές είναι σίγουροι, είναι ότι ο συγγραφέας θα πρέπει να ήταν εξ εθνών χριστιανός, αφού το έργο του δεν φανερώνει γνώση του Ιουδαϊσμού.

---

²⁷¹ Η Αγία Οικογένεια, σε ελεύθερη ελληνική μετάφραση από τα Αραβικά (Aegyptian ministry of Tourism, 1999) σ. 10.

²⁷² Η έκδοση αυτή απαριθμεί μία σειρά σημερινές πόλεις απ' όπου πιστεύεται ότι πέρασε ο Ιησούς καθώς στην Ερμούπολη, σημερινή Φάραμα, οι κάτοικοι φοβήθηκαν από την πτώση των ειδώλων, τους φέρθηκαν άσχημα και οι ταξιδιώτες αναγκάστηκαν να φύγουν. Ακολουθεί ένα οδοιπορικό το οποίο μας παραδίδει την αιγυπτιακή γη κατάσπαρτη από ιερά προσκυνήματα, ναούς και μοναστήρια αναμνηστικά της ταλαιπωρίας των δύο χιλιάδων χιλιομέτρων που φέρεται να διένυσε η οικογένεια, με μοναδικό μέσο ένα μικρό τετράποδο και αρκετή πεζοπορία σε δύσκολες καιρικές κι εδαφικές συνθήκες, κατά τη διάρκεια των τεσσάρων χρόνων, διάστημα κατά το οποίο η εκδοχή αυτή δέχεται ότι παρέμεινε ο Ιησούς στην Αίγυπτο.

²⁷³ Γ. Πατρώνου, *Η Ιστορική Πορεία του Ιησού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1997) σ.161.

²⁷⁴ J. Elliott, *The Apokryphal New Testament* (Oxford University Press 1993, σσ. 84 -86) ελλ. μετ. Δ. Πασσάκος, στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α' Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 76.

Το ελληνικό κείμενο Α΄ ξεκινά με την καθαρά συμβολική εικόνα του πεντάχρονου Ιησού να παίζει ανάμεσα σε πολλά παιδιά, στην όχθη ενός ποταμού. Σε κάποια στιγμή, παρ' όλο που ήταν Σάββατο, ο μικρός φτιάχνει πηλό και πλάθει από αυτόν δώδεκα σπυργίτια. Ένα παιδί τότε βιάζεται να ειδοποιήσει τον Ιωσήφ ότι ο Ιησούς βεβήλωσε το Σάββατο. Ο Ιωσήφ τρέχει στην όχθη του ποταμού και μαλώνει τον μικρό! «- Γιατί κάνεις το Σάββατο ό, τι δεν πρέπει να γίνεται;». Ο Ιησούς όμως αντί για άλλη απάντηση χτύπησε παλαμάκια και είπε στα σπυργίτια; «- Φύγετε! ». Τότε τα σπυργίτια πέταξαν και απομακρύνθηκαν κελαηδώντας.

Στη συνέχεια βλέπουμε τον Ιησού να μαλώνει με τα άλλα παιδιά και τον Ιωσήφ να του τραβάει το αυτί! Υπάρχει όμως κάτι παράξενο. Κάθε λέξη του παιδιού γίνεται και τελειωμένη πράξη! Αυτό φέρνει συχνά τον Ιωσήφ σε δύσκολη θέση, απέναντι στους γείτονες. Προβληματισμένος, αποφασίζει ν' αναθέσει τη μόρφωσή του στο δάσκαλο Ζακχαίο. Όταν όμως ο Ζακχαίος προσπάθησε να διδάξει στον Ιησού το Άλφα, τα έχασε από τις πολλές αλληγορικές περιγραφές και τις ερμηνείες που έδωσε ο μικρός, μεταξύ των οποίων και τα εξής: «Άκουσε δάσκαλε το σχήμα του πρώτου γράμματος που έχει γραμμές και ένα μεσαίο σημάδι που προχωρά ανάμεσα στο ζευγάρι των γραμμών ... .. τρία σημάδια του ίδιου είδους, υπόκεινται και υποστηρίζουν το ένα το άλλο με ίσες αναλογίες· έτσι έχεις τις γραμμές του Άλφα».

Απορημένος ο Ζακχαίος επιστρέφει το παιδί στο σπίτι του και λέγει στον Ιωσήφ: «...Πάρ' το σε ικετεύω αδελφέ Ιωσήφ. Δεν μπορώ ν' αντέξω την αυστηρότητα του βλέμματός του, δεν καταλαβαίνω καθόλου τα λόγια του. Αυτό το παιδί δεν είναι από τη γη· μπορεί να εξημερώσει ακόμα και τη φωτιά. Ίσως να γεννήθηκε πριν ακόμα από τη δημιουργία του κόσμου...». Εδώ ο Ιησούς εμφανίζεται όχι μόνο ως θαυματοποιός, αλλά και ως γνωστικός δάσκαλος που αποκαλύπτει απόκρυφη γνώση στους ανθρώπους. Γι' αυτό το λόγο το κείμενο αντιμετωπίστηκε από τους πατέρες της Εκκλησίας ως αιρετικό και τελικά καταδικάστηκε στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο²⁷⁵.

---

²⁷⁵ J. Elliott, *The Apokryphal New Testament* (Oxford University Press 1993, σ. 84 -86) ελλ. μετ. Δ. Πασσάκος, στο: Ι. Καραβιδόπουλου, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α΄ Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001) σ. 78.

Τα θαύματα του Ιησού συνεχίζονται. Θεραπεύει πληγωμένους και ανασταίνει νεκρούς! Όταν του σπάει το κανάτι, το οποίο του έχει δώσει η μητέρα του για να της φέρει νερό, θα μεταφέρει το νερό στο ρούχο του. Από ένα κόκκο σιταριού θ' αλωνίσει και θα μοιράσει στους φτωχούς εκατό κόρους σιτάρι. Κατά τα άλλα, θα παραμένει στο εργαστήριο του Ιωσήφ και θα τον βοηθά στην εργασία του.

Ακολουθεί και δεύτερη και τρίτη απόπειρα του Ιωσήφ να μορφώσει το μικρό. Όταν όμως ο δεύτερος δάσκαλος χτυπά τον Ιησού στο κεφάλι, τιμωρείται με θάνατο και χρειάζεται ν' αποκαταστήσει τα πράγματα ο τρίτος δάσκαλος, προκειμένου να επανέλθει στη ζωή. Αυτός ο τρίτος δάσκαλος, βλέποντας τον Ιησού να διδάσκει το Νόμο και να μιλά εκ Πνεύματος Αγίου, έκρινε ότι το παιδί ήταν γεμάτο χάρη και σοφία και ότι δεν χρειαζόταν περαιτέρω διδασκαλία. Έτσι ο μικρός παραμένει στο σπίτι, βοηθάει τον Ιωσήφ και συνεχίζει κάθε λέξη του να είναι τελειωμένη πράξη. Αυτά συμβαίνουν έως τα δώδεκά του χρόνια, οπότε το *Ευαγγέλιο της Παιδικής Ηλικίας* τελειώνει με τον Ιησού στο Ναό. Ο συγγραφέας μας θεωρεί πλέον ότι έχει εκπληρώσει την αποστολή του! Έχει απαντήσει στις ερωτήσεις μας για τα παιδικά χρόνια του Ιησού και έχει καλύψει το κενό, το οποίο άφησαν οι τέσσερις ευαγγελιστές στον κανόνα της Εκκλησίας!

Μια προσεκτική ανάγνωση του *Πρωτευαγγελίου* μας οδηγεί στην παρατήρηση ότι πολλά από τα θαύματα του μικρού Ιησού, τα οποία μας περιγράφει, έχουν το αντίστοιχό τους στο Ευαγγέλιο του Λουκά, όπως, για παράδειγμα η Ανάσταση του υιού της χήρας της Ναϊν, (Λκ. 7, 11), και η στάση του διαχειριστή της περιουσίας ενός πλουσίου (Λκ. 12, 16-21). Η θεολογική όμως διδασκαλία του κειμένου περιορίζεται στο ελάχιστο. Αυτό συμβαίνει διότι κύριος στόχος του δεν είναι η κατήχηση, αλλά να δείξει ότι ο Ιησούς ήδη από παιδί κατέχει όλη τη σοφία και όλες τις θαυματουργικές δυνάμεις! Η θέση αυτή αμφισβητεί έμμεσα την ανθρώπινη φύση του Ιησού και έρχεται σε αντίθεση με την πληροφορία που μας δίνει ο ευαγγελιστής Λουκάς, ότι δηλαδή το παιδί μεγάλωσε φυσιολογικά στην αφάνεια και πρόκοπτε σταδιακά στη γνώση και στη σοφία (Λκ. 2,40), ενώ οι αντίθετες δυνάμεις δεν είχαν καμιά υπόνοια για τον ερχομό του Υιού του Θεού!

2. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΔΙΩΓΜΩΝ

2.1 Παιδομάρτυρες. Η θερμή σχέση αγάπης η οποία είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στον Ιησού και τα παιδιά δεν έληξε στα Ιεροσόλυμα. Από τα τέλη του 2^{ου} αιώνα μαρτυρείται ο *νηπιοβαπτισμός*, πρακτική η οποία θα πρέπει να υπήρχε και νωρίτερα²⁷⁶. Περί το 185 μ.Χ. ο Ειρηναίος μας προσφέρει την πρώτη ασαφή μαρτυρία περί νηπιοβαπτισμού (Κατά αιρέσεων, ΙΙ,22,4)²⁷⁷, ενώ κατά τον Ωριγένη η πρακτική αυτή αποτελούσε αποστολική παράδοση και δεν υπήρχε κανένας λόγος να παραμένουν τα παιδιά χωρίς τη Θεία Χάρη. Ο μόνος από τους χριστιανούς συγγραφείς της προ-κωνσταντινείας εποχής ο οποίος αντιτάχθηκε στον νηπιοβαπτισμό ήταν ο Τερτυλλιανός κατά την μοντανιστική του περίοδο, η εκκλησία όμως της Αφρικής δεν τον ακολούθησε. Η Σύνοδος της Καρθαγένης (253) αποφάσισε τη βάπτισμα των νηπίων και μάλιστα σε πολύ μικρή ηλικία, χωρίς καθυστέρηση²⁷⁸. Έτσι, μπήκε στη ζωή των παιδιών ο *ανάδοχος*, ο οποίος συνήθως ήταν και του ίδιου φύλου, προκειμένου ν' αναλάβει σταδιακά το έργο της κατηχήσεώς τους, αναιρώντας ταυτόχρονα και τις όποιες αντιρρήσεις.

Στα δύσκολα χρόνια των διωγμών, χρόνια θάρρους, θυσίας και μαρτυρίου εκ μέρους των αθλητών της πίστεως, αλλά και δειλίας και υπαναχωρήσεως εκ μέρους των *πεπτωκότων*²⁷⁹, τα παιδιά έδωσαν τη δική τους χριστιανική μαρτυρία, την οποία συχνά σφράγισαν με το προσωπικό τους μαρτύριο, αποδεικνύοντας κατ' αυτό τον τρόπο ότι πράγματι αξίζουν την *Βασιλεία των Ουρανών*, την οποία ο Χριστός τους χάρισε.

Τα αίτια των διωγμών είναι πολλά και ποικίλα. Έως το 64 μ. Χ. οι διώξεις εξαπολύονται από την ιουδαϊκή ηγεσία, ή από ιουδαϊκές ομάδες, οι οποίες θεωρούν ότι το κήρυγμα των χριστιανών παραχαράσσει και νοθεύει τη δική τους πίστη. Οι διωγμοί οι οποίοι ξεκινούν από τις ρωμαϊκές αρχές

---

²⁷⁶ Ε. Κασσελούρη –Χατζηβασιλειάδη, «Η οργάνωση και η λατρεία της χριστιανικής εκκλησίας κατά τους τρεις πρώτους αιώνες» στο: *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, Το. 1, (Αθήνα: Εκδόσεις ROAD) σσ. 389, 390.

²⁷⁷ Στο: Β. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'* (Αθήνα: 2002) σ.259.

²⁷⁸ Ε. Κασσελούρη –Χατζηβασιλειάδη, ομοίως, σ 390.

²⁷⁹ Έτσι ονομάστηκαν όσοι λύγισαν εμπρός στο φόβο του Μαρτυρίου, θυσίασαν στα είδωλα και προσκύνησαν το Ρωμαίο αυτοκράτορα.

περιλαμβάνουν δύο περιόδους: Η πρώτη αρχίζει με το διωγμό του Νέρωνα το 64 μ.Χ. και τελειώνει το 250, ενώ η δεύτερη αρχίζει με το διωγμό του Δεκίου το 250/51 και διαρκεί μέχρι το 313.

Κατά την πρώτη περίοδο των διωγμών η νομική θέση των χριστιανών στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία είναι ασαφής και οι χριστιανοί διώκονται με μοναδική αιτία την ιδιότητά τους. Διώκονται *ως χριστιανοί*, λόγω της γενικότερης εχθρότητας που επικρατούσε απέναντί τους στη ρωμαϊκή κοινωνία, η οποία συμπυκνώνεται στη φράση την οποία παραδίδει ο Τάκιτος, ότι δηλαδή οι χριστιανοί διέπονταν από *odiiom humani generis, μίσος κατά του ανθρώπινου γένους*²⁸⁰. Ο χριστιανισμός αντιμετωπίστηκε όχι ως θρησκεία αλλά ως μία νέα *βδελυρή και κακοποιός δεισιδαιμονία*, η οποία είχε ιδρυθεί από ένα πρόσωπο καταδικασμένο από το νόμιμο εκπρόσωπο της ρωμαϊκής πολιτείας σε σταυρικό θάνατο. Στην πρώτη αυτή περίοδο εντάσσονται οι διωγμοί που έγιναν επί Δομιτιανού, Τραϊανού, Αντωνίνου, Μάρκου Αυρηλίου, Κομόδου και Μαξιμίνου.

Η δεύτερη περίοδος αρχίζει με τον απηνή διωγμό του Δεκίου ο οποίος το 248, με την ευκαιρία του εορτασμού των χιλίων ετών της Ρώμης, αποφασίζει να προβάλει ως ουσιώδη παράγοντα του μεγαλείου της και της ενότητας της αυτοκρατορίας την εθνική θρησκεία. Έτσι, εξέδωσε διάταγμα²⁸¹ με το οποίο όριζε ως υποχρεωτική τη συμμετοχή όλων των υπηκόων της σε γενική θυσία. Το διάταγμα προέβλεπε συμμετοχή στην εθνική λατρεία, στη συνεστίαση ειδωλοθύτων, στην προσφορά θυσίας ή θυμιάματος στο άγαλμα του αυτοκράτορα κ.α. Κάθε άρνηση συνεπαγόταν αυστηρότατες ποινές. Παντού συστάθηκαν επιτροπές ελέγχου της πίστεως των υπηκόων.

Ο διωγμός υπήρξε γενικός και έπληξε Ιταλία, Αίγυπτο, Β. Αφρική, Ελλάδα, Ασία, Γαλλία και Ισπανία και συνεχίστηκε και επί Τριβωνιανού Γάλλου. Εξυπακούεται ότι σε όλα αυτά τα χρόνια οι χριστιανοί δεν διώκονταν συνεχώς. Υπήρχαν περίοδοι έξαρσης και περίοδοι ύφεσης των διώξεων. Από τον αυτοκράτορα Γαλιηνό και ύστερα ακολούθησε μια περίοδος ειρήνης έως την άνοδο στο θρόνο του Διοκλητιανού, ο οποίος κήρυξε τους τελευταίους διωγμούς κατά των χριστιανών, που τους συνέχισαν και οι διάδοχοί του. Οι

²⁸⁰ Β. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'* (Αθήνα: 2002) σ. 114 κ.ε.

²⁸¹ Β. Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'* (Αθήνα: 2002) σ. 124 κ.ε.

σκληροί αυτοί διωγμοί ανέδειξαν πολλούς μάρτυρες αλλά και πολλούς πεπτωκότες σε Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία, Βρετανία και Β. Αφρική, αλλά ο κυριότερος στόχος τους υπήρξαν οι ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας.

Στις 30 Απριλίου του 311 ο Γαλέριος, με προτροπή του Λικινίου εκδίδει διάταγμα με το οποίο θέτει τέρμα στους διωγμούς, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα των χριστιανών να υπάρχουν στην αυτοκρατορία και να τελούν ελεύθερα τα της λατρείας τους, υπό τον όρο ότι δεν θα προέβαιναν σε καμιά ενέργεια ανατρεπτική της δημοσίας τάξεως. Ήταν η επίσημη ομολογία της αυτοκρατορίας ότι η πολιτική της έναντι των χριστιανών είχε ηττηθεί.

Κατά τη διάρκεια των διωγμών αρκετά ήταν τα παιδιά τα οποία, δίπλα στους μεγάλους, έδωσαν το δικό τους παρόν, ομολογώντας το Χριστό και αρνούμενα την παλαιά θρησκεία. Στον Μέγα Συναξαριστή της Ορθοδόξου Εκκλησίας²⁸² αναφέρονται περιπτώσεις από όλα σχεδόν τα σημεία της Αυτοκρατορίας. Βέβαια, οι *Βίοι των Αγίων* έχουν ως κύριο στόχο να εξάρουν το αγωνιστικό και το ηρωικό στοιχείο στα γεγονότα τα οποία εξιστορούν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα συχνά η ιστορία να υποχωρεί απέναντι στο μύθο, με τον οποίο φορτίζει τα γεγονότα η προφορική παράδοση. Δεν πρέπει να λησμονούμε όμως ότι και η Παράδοση *κατ' αρχήν* γίνεται αποδεκτή από την Ορθόδοξη Εκκλησία.

Σε κάθε Συναξάρι Αγίων και Μαρτύρων της Εκκλησίας προτάσσονται δύο – τρεις στίχοι, οι οποίοι λειτουργούν ως ένα είδος ταυτότητας και συνοπτικής καταγραφής της κάθε περιπτώσεως²⁸³. Οι στίχοι αυτοί περιέχουν επιγραμματικά το όνομα, το μαρτύριο, την ιδιότητα και την ημέρα της θυσίας του μάρτυρα. Θυμίζουν τις επιγραφές στους επιτάφιους σταυρούς των σημερινών χριστιανών, οι οποίες επίσης αναγράφουν το όνομα, την πατρίδα, την ιδιότητα, και την ημερομηνία γεννήσεως και θανάτου του αποβιώσαντος. Από τους στίχους αυτούς αντλεί κανείς τις βασικές πληροφορίες για τους Αγίους, ακόμα κι αν λείπει η βιογραφία τους. Ας μη λησμονούμε ότι κατά τη θυελλώδη εκείνη εποχή δεν ήταν εύκολο να καταγράφονται τα πάντα λεπτομερώς, αλλά και ότι τα συναξάρια είχαν ως σκοπό τους την πνευματική *οικοδομή* των πιστών με το

---

²⁸² Στην ιστοσελίδα: <http://www.ecclesia.gr/greek/synaxaire/synaxari.asp> ημερομηνία ανάκτησης 11-5-2014.

¹⁹ Π. Σωτήρχου, *Παιδομάρτυρες* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδημητρίου, 1982) σ. 80.

ιστορούμενο παράδειγμα και όχι την επιστημονική καταγραφή της ιστορίας. Ορισμένα πάλι γεγονότα ταυτοποιούνται μέσα από μαρτυρίες εκκλησιαστικών συγγραφέων, όπως για παράδειγμα του Ευσεβίου, με το γνωστό *Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων* ή την από τον ίδιο διασωθείσα επιστολή *Περὶ τῶν ἐν Λουγδούνῳ μαρτυρησάντων*²⁸⁴. Με τις σκέψεις αυτές σταχυολογούμε παραδείγματα *παιδομαρτύρων*²⁸⁵ των πρώτων χριστιανικών αιώνων :

Επί Αδριανού (117 -138)²⁸⁶ μαρτύρησαν στη Ρώμη μαζί με τη μητέρα τους Σοφία τα τρία κορίτσια, *Πίστη, Αγάπη και Ελπίδα*, τη μνήμη των οποίων τελεί η Εκκλησία στις 17 Σεπτεμβρίου.

Επί Μάρκου Αυρηλίου (161-180) μαρτύρησαν στη Θεσσαλονίκη τα τρία αγόρια, *Κήγορος, Σεκένδικος Σεκένδος*, μαζί με τη μητέρα τους Ιερουσαλήμ, η μνήμη των οποίων τελείται στις 26 Ιουλίου.

Επί Δεκίου (249-251) μαρτύρησε ο *Άγιος Νεόφυτος* στη Νίκαια της Βιθυνίας και η μνήμη του τελείται την 21^η Ιανουαρίου.

Επί Δεκίου μαρτύρησε η *Αγία Αγάθη* στη Σικελία και η μνήμη της τελείται στις 5 Φεβρουαρίου.

Επίσης επί Δεκίου μαρτύρησαν οι *ἑπτὰ παῖδες ἐν Ἐφέσῳ*, των οποίων η μνήμη τελείται στις 4 Αυγούστου.

Επί Αυρηλιανού (270-275) μαρτύρησε στη Γάγγρα της Παφλαγονίας, στη Μικρά Ασία, ο *Άγιος Μάμας*, η μνήμη του οποίου τελείται στις 2 Σεπτεμβρίου.

Επί Διοκλητιανού (284-305) μαρτύρησαν στην Αλεξάνδρεια τα τρία κορίτσια, η *Θεοδότη* 15 χρόνων, η *Θεοκτίστη* 13 και η *Ευδοξία* 11 χρόνων μαζί με τη μητέρα τους, την Αγία Αθανασία. Η μνήμη τους τελείται την 31^η Ιανουαρίου.

Επίσης ο *Άγιος Πλάτων*, στη Γαλατία, κοντά στη σημερινή Άγκυρα, και η μνήμη του τελείται την 18^η Νοεμβρίου.

Επί Διοκλητιανού μαρτύρησε και η μικρή *Ευτροπία* στην Αντιόχεια της Μυγδονίας, κοντά στα περσικά σύνορα, την οποία η Εκκλησία τιμά στις 25 Ιουνίου.

---

²⁸⁴ Β. Φειδά Εκκλησιαστική Ιστορία Α' (Αθήνα: 2002) σ. 177 -178.

²⁸⁵ Ο όρος καθιερώθηκε με το βιβλίο του Π. Σωτήρχου, *Παιδομάρτυρες* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδημητρίου, 1982).

²⁸⁶ Τα χρονικά διαστήματα εντός των παρενθέσεων αφορούν τα έτη της βασιλείας του κάθε αυτοκράτορα.

Επί Μαξιμιανού (ήταν καίσαρας της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από το 284 έως το 305), μαρτύρησαν στη Ρώμη τα καταγόμενα από την Έδεσσα μικρά παιδιά *Θεόγνιτος*, *Αγάπιος* και *Πιστός*, με την μητέρα τους αγία Βάσσα, η μνήμη των οποίων τελείται την 21^η Αυγούστου.

Επί Λικινίου (307-324) μαρτύρησαν οι άγιοι τεσσαράκοντα, μεταξύ των οποίων κι ένα παιδί, ο Άγιος *Μελίτων*. Η μνήμη του τιμάται την 9^η Μαρτίου²⁸⁷.

Στο βιβλίο της Ε΄ τάξεως του Δημοτικού Σχολείου έχουν επιλεγεί από το πλήθος των μικρών μαρτύρων ως παράδειγμα για τα σύγχρονα παιδιά, κάτω

6. Ο Άγιος Κήρυκος

από τον τίτλο «Ένας νέος και τρία παιδιά μάρτυρες²⁸⁸» ο Άγιος Μάμας, ο Άγιος Κυριακός, η Αγία Ακυλίνα και ο Άγιος Ταρσίζιος.

Κύριος στόχος της παραθέσεως αυτής είναι «να γνωρίσουν οι μαθητές ότι ανάμεσα στους πρώτους μάρτυρες της εκκλησίας μας υπήρξαν συνομήλικοί τους ή και

²⁸⁷ Όλες οι πληροφορίες έχουν αντληθεί από το βιβλίο του Π. Σωτήρχου, *Παιδομάρτυρες* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδημητρίου, 1982) και υπάρχουν επίσης στην ιστοσελίδα: <http://www.ecclesia.gr/greek/synaxaire/synaxari.asp> στον αντίστοιχο μήνα ανά περίπτωση .

²⁸⁸ Κ. Κορναράκης , Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, *Οι χριστιανοί στον Αγώνα της Ζωής* (Αθήνα, Εκδόσεις Διόφαντος, 2013) σσ. 38-43.

μικρότερα σε ηλικία παιδιά , τα οποία θυσίασαν τη ζωή τους για την πίστη τους στο Χριστό και να πληροφορηθούν στοιχεία για τη ζωή και τη θυσία τους²⁸⁹».

Υπάρχουν και οι επί μέρους στόχοι:

- Να πληροφορηθούν τα παιδιά ότι το μαρτύριο για τους πρώτους χριστιανούς αποτελούσε ενδεχόμενη κατάσταση και ότι σε πολλές περιπτώσεις τα παιδιά ακολουθούσαν το δρόμο του μαρτυρίου, όπως και οι γονείς τους.

- Να κατανοήσουν ότι το ενδεχόμενο της θυσίας υπάρχει πάντα στην ιστορία και ότι και σήμερα υπάρχουν παιδιά – μάρτυρες.

- Να αντιληφθούν ότι η μετοχή σε μαρτύριο απαιτεί ισχυρή πίστη και πειθαρχία στο σκοπό της ομολογίας, γι' αυτό και η Εκκλησία στα κείμενά της τον μάρτυρα τον συνδέει με τον αθλητή.

Οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται με τα επιλεγμένα παραδείγματα συνηθισμένων κατά τα άλλα παιδιών, τα οποία με την πίστη, την προσευχή και την απλότητά τους αντιμετωπίζουν με επιτυχία τους διώκτες τους και οδεύουν στεφανωμένα τη νικηφόρα πορεία τους, προς συνάντηση του Ιησού στη Βασιλεία του Θεού.

Η άφοβη στάση του *Αγίου Μάμα* μπροστά στους βασανιστές του αλλά και η ομολογία του πεντάχρονου *Κυριακού*, εμπνέουν με θάρρος και οδηγούν σε ανάταση την παιδική ψυχή, καθώς τα σύγχρονα παιδιά ανιχνεύουν στην ζωή των μικρών αγίων την παρουσία της Θείας Χάριτος.

Η αγάπη της *Αγίας Ακυλίνας* για τις φίλες της, με τις οποίες ήθελε – αρχοντοπούλα αυτή – να μοιράζεται τα πάντα, δεν θα μπορούσε παρά να την παρακινήσει να τις μνήσει και αυτές στην Αγάπη του Χριστού. Η θυσία της εμπνέει το θαυμασμό στα παιδιά. Η δεκάχρονη Ακυλίνα μαρτύρησε στη Βύβλο της Παλαιστίνης επί Διοκλητιανού και η μνήμη της τελείται στις 7 Απριλίου κατά το σχολικό βιβλίο, στις 13 Ιουνίου κατά τους «*Παιδομάρτυρες*». Στον *Μέγα Συναξαριστή* υπάρχουν και οι δύο ημερομηνίες²⁹⁰.

---

²⁸⁹ Κ. Κορναράκης, Κ. Πρέντος, π. Δ. Γιαννακόπουλος, ομοίως σ. 39.

²⁹⁰ Στο:

<http://www.ecclesia.gr/greek/synaxaire/synaxari.asp?perday=yes&day=7&minas=4&show=all>

και

<http://www.ecclesia.gr/greek/synaxaire/synaxari.asp?perday=yes&day=13&minas=6&show=all>

ημερομηνία ανάκτησης : 16-5-2014

Ο Άγιος Ταρσίζιος δεν μαρτύρησε και δεν διώχθηκε από την εξουσία. Έπεσε θύμα ενός ιδιόρρυθμου bullying, θα λέγαμε σήμερα, εκφοβισμού δηλαδή και ασκήσεως βίας εκ μέρους των συνομηλίκων του ειδωλολατρών, οι οποίοι στο τέλος τον σκότωσαν. Ο Ταρσίζιος μεγάλωσε στη Ρώμη και υπήρξε ακόλουθος σε κάποιο ιερό ναό. Κάποτε, στη Ρώμη ξέσπασε διωγμός κατά των χριστιανών και ο Ταρσίζιος ανέλαβε να μεταφέρει τη Θεία Κοινωνία σε φυλακισμένους χριστιανούς. Κατά τη μεταφορά του επιτέθηκαν συνομηλικοί του ειδωλολάτρες, οι οποίοι του ζητούσαν με άσχημα λόγια και χτυπήματα «αυτά που κρατούσε» δηλαδή τα Τίμια Δώρα. Στο τέλος τον σκότωσαν και όρμησαν να αρπάξουν αυτό που επιθυμούσαν, όμως στην αγκαλιά του νέου δεν βρήκαν παρά μόνο το πανί, με το οποίο ήταν τυλιγμένα τα Τίμια Δώρα!

Το όνομα του Αγίου Ταρσιζίου δεν υπάρχει στον Μέγα Συναξαριστή της Ορθόδοξου Εκκλησίας που έχει αναρτηθεί στον ιστότοπο της Εκκλησίας της Ελλάδος, βρίσκεται όμως σε άλλους Συναξαριστές²⁹¹, οι οποίοι και παραδίδουν την τέλεση της μνήμης του στις 14 Αυγούστου. Το θάρρος του Αγίου, η αντίστασή του προκειμένου να προστατεύσει το Σώμα και το Αίμα του Χριστού αλλά και η υπευθυνότητά του, η οποία του υπαγόρευε να εκτελέσει την αποστολή του *πάση θυσία*, προκαλούν στα παιδιά θαυμασμό για τη στάση του, αλλά και αισθήματα αγανακτήσεως, έντονης αποδοκιμασίας και απορρίψεως του φαινομένου της βίας μεταξύ των συνομηλίκων, το οποίο τόσο έντονα συζητείται στην εποχή μας.

2.2. Όσιος Στυλιανός, ο φύλακας των παιδιών. Μέσα στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας δύο αιώνες αργότερα, τα παιδιά απέκτησαν το δικό τους άγιο – προστάτη, τον Άγιο Στυλιανό. Αυτό αποτελεί έμπρακτη αναγνώριση από πλευράς χριστιανικού κόσμου ότι το παιδί χρήζει ιδιαίτερης φροντίδας και προστασίας.

Λίγες πληροφορίες μπορεί ν' αντλήσει κανείς από το Συναξαριστή της Εκκλησίας για τη ζωή του²⁹². Είναι όμως γνωστό ότι έζησε και ασκήτεψε τον 5^ο

²⁹¹ Στην ιστοσελίδα: <http://www.synaxarion.gr/gr/sid/379/sxsaintinfo.aspx> ημερομηνία ανάκτησης 16-5-2014.

²⁹² Ορθόδοξος Συναξαριστής <http://www.saint.gr/3096/saint.aspx> ημερομηνία ανάκτησης 16 -5 – 2014 και

<http://www.ecclesia.gr/greek/synaxaire/synaxari.asp?perday=yes&day=26&minas=11&show=all>

αιώνα, επί Θεοδοσίου, στην Παφλαγονία της Μικράς Ασίας. Νεαρός ακόμα ο άγιος, όταν έχασε τους γονείς του, μοίρασε την περιουσία του στους φτωχούς και, προκειμένου ν' αφιερωθεί στην άσκηση και την προσευχή, αποσύρθηκε σε ερημική τοποθεσία, όπου προόδευε πνευματικά.

Σιγά σιγά φήμη του άρχισε να διαδίδεται και πολλοί κατέφευγαν σ' αυτόν ζητώντας του βοήθεια. Κάποια μέρα μια νεαρή γυναίκα έφτασε κοντά του απελπισμένη, κρατώντας το βαριά άρρωστο μωρό της στην αγκαλιά. Ο Στυλιανός το πήρε στα χέρια του και, υψώνοντας το βλέμμα του στον ουρανό, ψιθύρισε λόγια ικεσίας προς τον Ιησού Χριστό. Ένοιωσε τότε συγκλονισμένος μια δύναμη να τον διαπερνά και να διοχετεύεται στο άρρωστο μωρό, το οποίο άρχισε να ζωηρεύει και να συμπεριφέρεται φυσιολογικά. Το πρώτο θαύμα του ασκητή Στυλιανού ήταν πλέον γεγονός!

Έκτοτε έγινε συνήθεια να καταφεύγουν κοντά του οι μητέρες με τα σωματικά ή πνευματικά άρρωστα παιδιά τους. Αργότερα έρχονταν και γυναίκες που δεν έκαναν παιδιά και ζητούσαν τη μεσιτεία του προς τον Κύριο, για να τους δώσει τη χαρά της τεκνογονίας. Ακόμη και ανύπαντρες εγκυμονούσες σ' αυτόν εύρισκαν καταφύγιο, για να τις προστατεύσει από την απόρριψη και την κοινωνική κατακραυγή. Ο Στυλιανός παρείχε αγόγγυστα σε όλους τα πνευματικά φάρμακα τα οποία του χορηγούσε το Άγιο Πνεύμα. Έτσι καθιερώθηκε ως ο προστάτης των παιδιών, γεννημένων και αγέννητων.

Η έλλειψη αδιάσειστων ιστορικών αποδείξεων δεν τον εμπόδισε να παραμείνει στην χριστιανική συνείδηση εδώ και χίλια πεντακόσια χρόνια, ως ένας γλυκός άγιος ο οποίος προστατεύει τα παιδιά. Η εικονογραφία μας τον παραδίδει γέροντα, πράγμα το οποίο υποδηλώνει ότι κοιμήθηκε σε μεγάλη ηλικία ειρηνικά. Πάντοτε όμως κρατά ένα μωρό στην αγκαλιά του!

Η Εκκλησία τιμά τη μνήμη του στις 26 Νοεμβρίου. Αρκετοί ναοί έχουν ανεγερθεί προς τιμήν του, ενώ ιδρύματα και σύλλογοι προστασίας των παιδιών λαμβάνουν το όνομά του.

Με την αναγνώριση του Αγίου Στυλιανού ως προστάτη των μωρών, η Εκκλησία μας θέλησε να δείξει την ιδιαίτερη φροντίδα της για τα παιδιά, σ' ένα κόσμο ο οποίος ακόμα δεν είχε αναγνωρίσει ξεκάθαρα ότι η παιδική ηλικία χρειάζεται ξεχωριστή προστασία και καθοδήγηση.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

3. 1. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

3.1.1. Το παιδί στο σύγχρονο κόσμο. Η θέση του παιδιού στο σύγχρονο Δημοτικό Σχολείο απορρέει από τη θέση του μέσα στο σύγχρονο κόσμο, τη χώρα στην οποία γεννιέται και αναπτύσσεται, τις αντιλήψεις για την παιδική ηλικία καθώς και το *ιδεώδες της αγωγής* το οποίο επικρατεί.

Μια σειρά από ζητήματα αυτού του είδους στην παγκοσμιοποιημένη πλέον κοινωνία μας επιχειρείται να αντιμετωπιστούν μέσα από τη *Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*, η οποία συντάχθηκε το 1989 και την έχουν υπογράψει όλες οι χώρες του πλανήτη εκτός από τη Σομαλία, τις ΗΠΑ και το νότιο Σουδάν. Η Σύμβαση αυτή συντάχθηκε στη βάση όσων διακηρύσσονται στον *Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών*, ότι δηλαδή η αναγνώριση της εγγενούς αξιοπρέπειας και των ίσων και αναφαίρετων δικαιωμάτων όλων των μελών της ανθρώπινης οικογένειας αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο.

Η *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* ορίζει επίσης ότι κάθε άνθρωπος δικαιούται να απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που αναφέρονται σε αυτήν, χωρίς καμία απολύτως διάκριση εξαιτίας της φυλής, του χρώματος, του φύλου, της γλώσσας, της θρησκείας, των πολιτικών του ή άλλων πεποιθήσεων, της εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, της περιουσίας, κλπ.

Η *Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*²⁹³ προβλέπει ότι το παιδί, λόγω της φυσικής και διανοητικής του ανωριμότητας, χρειάζεται ειδική προστασία και μέριμνα, συμπεριλαμβανόμενης και της νομικής προστασίας, τόσο πριν όσο και μετά τη γέννησή του. Έτσι, θεσπίζει για όλα τα παιδιά τα οποία ζουν εντός των ορίων των συμβαλλόμενων χωρών δικαιώματα *ταυτότητας, επιβίωσης, ασφάλειας και προστασίας, πρόσβασης* στις δομές υγείας και εκπαίδευσης, *ελεύθερης εξέλιξης* της προσωπικότητάς τους και προστασία από την παιδική εκμετάλλευση.

Παρά ταύτα όλα τα παιδιά του πλανήτη δεν απολαμβάνουν αυτά τα αγαθά στον ίδιο βαθμό, καθώς εν πολλοίς η αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας δεν

---

²⁹³ Ολόκληρη η Σύμβαση βρίσκεται στο δικτυακό τόπο:

http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26232&Itemid=33&showall=1 ημερομηνία ανάκτησης 30-6-2014.

εξαρτάται μόνο από την νομολογία, αλλά και από τις κοινωνικές αντιλήψεις και από τις οικονομικές συνθήκες κάθε κράτους. Στις ανεπτυγμένες οικονομικά χώρες η προσοχή εστιάζεται στη δικτύωση κοινωνικών υπηρεσιών προς αποφυγή δυσλειτουργιών ή και αντιμετώπισή τους . Στις αναπτυσσόμενες χώρες το κύριο μέλημα είναι η μείωση των παιδικών θανάτων και η φροντίδα υγείας, ενώ τα υπόλοιπα έπονται. Η παγκόσμια εικόνα της παιδικής ηλικίας δείχνει μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί για τα παιδιά ένα βασικό τουλάχιστον επίπεδο διαβίωσης, καθορισμένο πάντως από δυτικού τύπου αντιλήψεις για την πρόνοια κυρίως και λιγότερο για την εκπαίδευση.

Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, συναντάμε φαινόμενα παιδικής εργασίας, εκμετάλλευσης, κακοποίησης και παραμέλησης σε αρκετά μεγάλη έκταση. Η κακοποίηση και η εγκατάλειψη υπάρχει και στον βιομηχανικά και οικονομικά αναπτυγμένο κόσμο, αν και σε μικρότερο βαθμό . Εκτός από την άσκηση βίας, την ελλιπή φροντίδα, τον υποσιτισμό, την έκθεση σε παντοειδείς κινδύνους, μορφές παιδικής κακοποίησης είναι επίσης η χρήση των παιδιών ως στρατιωτών, η ώθηση σε επαιτεία, καθώς και η εμπλοκή τους σε δραστηριότητες παιδικής πορνογραφίας. Σε κάθε περίπτωση, ως κυριότεροι εκμεταλλευτές των παιδιών συχνά εμφανίζονται οι γονείς τους αλλά και πρόσωπα από το άμεσο περιβάλλον τους.

Μερικά ενδεικτικά στοιχεία για την κατάσταση των παιδιών του κόσμου σύμφωνα με την έκθεση της Unisef κατά το 2014 είναι και τα εξής²⁹⁴:

- Περίπου 6,6 εκατομμύρια παιδιά κάτω των 5 ετών πέθαναν το 2012, κυρίως από αιτίες που προλαμβάνονται, σε παραβίαση του θεμελιώδους δικαιώματός τους να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν.
- Το 15% των παιδιών του κόσμου απασχολούνται σε εργασίες που θέτουν σε κίνδυνο το δικαίωμά τους στην προστασία από την οικονομική εκμετάλλευση και προσβάλλουν το δικαίωμά τους στη μάθηση και το παιχνίδι.

---

²⁹⁴ Έκθεση της Unisef «Η Κατάσταση των Παιδιών στον Κόσμο 2014» στον δικτυακό τόπο:

<http://www.unicef.gr/%CE%B5%CE%BA%CE%B8%CE%AD%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%82/%CE%BD%CE%AD%CE%B1/9-2014-01> ημερομηνία ανάκτησης 30-6-2014.

- Το 11% των κοριτσιών παντρεύονται πριν από τα 15 τους χρόνια, θέτοντας σε κίνδυνο τα δικαιώματά τους στην υγεία, την εκπαίδευση και την προστασία.

Στη χώρα μας ισχύουν επί πλέον όσα προβλέπονται για το παιδί στον *Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*²⁹⁵. Το κείμενο αυτό ορίζει ότι απαγορεύονται οι ευγονικές πρακτικές, η χρήση του ανθρώπινου σώματος ως πηγής κέρδους και η κλωνοποίηση ανθρώπινων όντων. Προστατεύει το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση και θεσπίζει ως υπέρτατο κριτήριο των αποφάσεων σε κάθε περίπτωση το *συμφέρον του παιδιού*.

3.1.2. Το δικαίωμα στη ζωή. Η προστασία του παιδιού πριν ακόμα γεννηθεί συνίσταται στην παροχή της δυνατότητας υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, προγεννητικού ελέγχου και γενικά στην διευκόλυνση πρόσβασης της εγκύου στις υπηρεσίες υγείας, στην απαγόρευση της απολύσεως από την εργασία της γυναίκας η οποία εγκυμονεί, στην παροχή οικονομικής και ψυχολογικής στήριξης στην ανύπαντρη μητέρα, οικογενειακά επιδόματα κ.α. Όλα αυτά βαδίζουν παράλληλα με το δικαίωμα στην αντισύλληψη αλλά και στην άμβλωση, το οποίο κατοχυρώνεται επίσης στις περισσότερες χώρες του Δυτικού κόσμου, καθώς θεωρείται ότι απορρέει από το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης της εγκύου. Στην Ελλάδα η άμβλωση διέπεται από τις διατάξεις του άρθρου 304 του Ποινικού Κώδικα, το οποίο προβλέπει ότι πρέπει να γίνεται με τη συναίνεση της εγκύου και μόνο από γιατρό μαιευτήρα – γυναικολόγο, με τη συμμετοχή αναισθησιολόγου, σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα, στις ακόλουθες περιπτώσεις²⁹⁶:

- Εντός των πρώτων 12 εβδομάδων της κύησης σε κάθε περίπτωση.

²⁹⁵ Στην Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000/ C 364/01) , 18-12-2000.

²⁹⁶ Στο: <http://www.ministryofjustice.gr/site/kodikos/%CE%95%CF%85%CF%81%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF/%CE%A0%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%CE%9A%CE%A9%CE%94%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%A3/tabid/432/language/el-GR/Default.aspx> ημερομηνία ανάκτησης 23 -5- 2014.

- Εντός των πρώτων 24 εβδομάδων, αν υπάρχουν ενδείξεις σοβαρής ανωμαλίας του εμβρύου, οι οποίες συνεπάγονται τη γέννηση παθολογικού νεογνού.

- Εντός των πρώτων 19 εβδομάδων, αν η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, αποπλανήσεως ανηλίκου, αιμομιξίας ή καταχρήσεως γυναίκας ανίκανης να αντισταθεί.

- Χωρίς χρονικό περιορισμό, αν υπάρχει αναπότρεπτος κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου ή κίνδυνος σοβαρής και διαρκούς βλάβης της σωματικής ή ψυχικής υγείας της, βεβαιωμένος από αντίστοιχο ιατρό (στην περίπτωση αυτή ο όρος "έκτρωση" χρησιμοποιείται σε διακοπή η οποία συμβαίνει πριν την 24η εβδομάδα). Επίσης σε αυτήν την κατηγορία εμπίπτει και η περίπτωση εκτρώσεως εμβρύου με αποδεδειγμένα σοβαρές δυσλειτουργίες.

Οφείλουμε εδώ να επισημάνουμε ότι για το θέμα της αμβλώσεως έχει ανοίξει μια ενδιαφέρουσα συζήτηση στο πλαίσιο της Ορθόδοξης Θεολογίας. Η συζήτηση αυτή φυσικά δεν εμφανίζεται ξεκομμένη από τα λοιπά ερωτήματα της Βιοηθικής. Αντίθετα όλα αυτά εξετάζονται υπό το φως της *Θεολογίας του Προσώπου*, βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη του οποίου είναι η *χριστοείδεια*, και το οποίο ασκεί την ελευθερία του όχι πλέον ως αυτονομία ή ετερονομία αλλά ως *χριστονομία*²⁹⁷.

Στο πλαίσιο της ανθρώπινης *χριστοείδειας*, η ζωή δεν θεωρείται φυσική έκφραση ή αναγκαίο απόκτημα του ανθρώπου και η *ανθρωπότητά* του, η ποιότητα δηλαδή αυτή η οποία κάνει τον άνθρωπο να είναι άνθρωπος, δεν συνίσταται σε κάτι τέτοιο. Η ζωή είναι *δώρο ελευθερίας* το οποίο υφίσταται οντολογικά αλλά υποστασιάζεται προσωπικά στον κάθε άνθρωπο, για την ακρίβεια στο κάθε ανθρώπινο πρόσωπο, ως περιεχόμενο της μοναδικής και ανεπανάληπτης υποστάσεώς του. Με βάση την ηθική που απορρέει από την προσωποκεντρική αυτή τοποθέτηση, η ζωή δεν θεωρείται ιερή *καθ' εαυτήν*, αποψιλώνοντας έτσι την ανθρώπινη ελευθερία, ούτε πάλι κοσμική *καθ' εαυτήν*, άποψη η οποία εκχυδαΐζει την ανθρώπινη ύπαρξη. Η ζωή αποτελεί αξία μόνο

---

²⁹⁷ Κ. Αγόρας, Ηθική και Βιοηθική στο: Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας Τόμ. Α' *Λόγος Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας* (Πάτρα: Έκδοση Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2002) σ. 310 και σσ. 324 -325.

«εν προσώποις υφισταμένη²⁹⁸». Το δημιουργημένο κατ' εικόνα και ομοίωση πρόσωπο, ελεύθερα έναντι του Θεού - του όντως Άλλου - αναλαμβάνει την ευθύνη και τη διακινδύνευση της ζωής του, έναντι του εαυτού του και έναντι των άλλων προσώπων.

Η συζήτηση αυτή πάντως δεν φαίνεται να έχει επηρεάσει για την ώρα την άσκηση ποιμαντικής από την Εκκλησία μας η οποία, ανάλογα και με τη διάκριση του κάθε πνευματικού, στέκεται πολύ αυστηρά απέναντι στη γυναίκα η οποία θα προσφύγει στους κόλπους της ύστερα από μια τέτοια πράξη, στερώντας της τη μετοχή στη Θεία Κοινωνία για χρόνια.

7. Bachovo, Βουλγαρία. Λεπτομέρεια από τοιχογραφία του ΙΘ' αι.

στη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου.

3.1.3. Το δικαίωμα στην ασφάλεια και στην προστασία. Από τη στιγμή κατά την οποία ένα παιδί θα γεννηθεί στο Δυτικό κόσμο, το ακολουθεί υποχρεωτικά ένα μοντέλο παιδικής ηλικίας περιφρουρούμενο από νόμους, υπουργικές αποφάσεις και εγκυκλίους, ενδεικτικές του επιπέδου πρόνοιας το οποίο προέκυψε από το χριστιανικό σύστημα πεποιθήσεων των κοινωνιών, και

²⁹⁸ Κ. Αγόρα, Ομοίως σ. 334.

επηρεάστηκε από το Διαφωτισμό και τις μεγάλες κοινωνικές επαναστάσεις του 19^{ου} και του 20ού αιώνα.

Το παιδάκι θα μεγαλώσει προστατευμένο από την οικογένειά του, την ύπαρξη της οποίας προστατεύει με τη σειρά του το *Οικογενειακό Δίκαιο* κάθε χώρας, αλλά και το *Κοινοτικό Δίκαιο* για τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Θα μεγαλώσει δίπλα στους γονείς του και τις ώρες που εκείνοι εργάζονται θα βρίσκεται δίπλα στους παππούδες του. Στη χώρα μας προβλέπονται κάποιες διευκολύνσεις για τους εργαζόμενους γονείς, κυρίως κατά τα δύο πρώτα έτη της ζωής του παιδιού. Στην περίπτωση κατά την οποία η οικογένεια, για διάφορους λόγους, αδυνατεί να παράσχει στο νήπιο την ασφάλεια και την προστασία την οποία του οφείλει, οι κρατικές δομές φιλοδοξούν ν' αναπληρώσουν την έλλειψη, κατά κάποιο τρόπο. Έτσι, εκτός των Βρεφονηπιακών Σταθμών οι οποίοι προσφέρουν ημερήσια φροντίδα, ένα πλήθος άλλων κοινωνικών δομών – θεωρητικά τουλάχιστον – σπεύδει να καλύψει το κενό.

Στα πλαίσια της οικογένειας το νήπιο κατά τα πέντε πρώτα έτη της ζωής του κατακτά τη μητρική του γλώσσα και τις δεξιότητες αυτοεξυπηρέτησεως, καθώς και βασικές κοινωνικές δεξιότητες. Αργότερα το παιδί στα πλαίσια του μαθήματος των *Θρησκευτικών* θα διδαχτεί ότι «*η Γέννηση ενός παιδιού είναι δώρο για την οικογένεια*²⁹⁹».

Στόχοι του μαθήματος κατά τους συγγραφείς είναι να κατανοήσουν τα παιδιά τη σημασία της γέννησης ενός ανθρώπου, να κατανοήσουν γιατί ο ερχομός κάθε νέου παιδιού είναι δώρο του Θεού και πρέπει να γίνεται δεκτός με αισθήματα χαράς, να ευαισθητοποιηθούν απέναντι σε παιδιά με ιδιαιτερότητες και ν' αποκτήσουν θετική στάση απέναντι σε μικρότερα παιδιά και βρέφη³⁰⁰. Στη συνέχεια θα διδαχτούν την ιστορία του Αβραάμ και της Σάρρας, το πώς απέκτησαν με τη Χάρη του Θεού τον Ισαάκ και το πόσο ευτυχισμένοι έγιναν οι γονείς, ώστε ονόμασαν το παιδί τους Ισαάκ, δηλαδή γέλιο, χαρά. Έτσι σταδιακά τα παιδιά εισάγονται στην ορθόδοξη παράδοση, σύμφωνα με την οποία την όγδοη μέρα οι γονείς φέρνουν το νεογέννητο στην

---

²⁹⁹ Π. Ζούρα, Μ. Βούκανου, Δ. Θερμός, Α. Μαστρομιχαλάκη, Α. Παναγάκης *Ο Θεός στη Ζωή μας* Θρησκευτικά Γ' Δημοτικού, (Αθήνα: Εκδόσεις Διόφαντος, 2013) σ. 26.

³⁰⁰ Ομοίως, Βιβλίο του Δασκάλου σ. 34.

Εκκλησία και ο ιερέας διαβάσει ευχές για την υγεία και προστασία του βρέφους, της μητέρας και όλης της οικογένειας.

Αργότερα, στα πλαίσια του μαθήματος της *Γλώσσας*, της *Μελέτης Περιβάλλοντος* και των *Θρησκευτικών* το παιδί θα κληθεί να διαπραγματευτεί την έννοια της οικογένειας ερχόμενο αντιμέτωπο με οικογένειες όμοιες, αλλά και διαφορετικές από τη δική του.

3.1.4. Το δικαίωμα στην Εκπαίδευση. Για το παιδί που θα συμπληρώσει τα πέντε του χρόνια αρχίζει η βασική υποχρεωτική εκπαίδευση, η οποία θα καθορίσει τη ζωή του τουλάχιστον για τα επόμενα δέκα έτη. Στη χώρα μας το Νηπιαγωγείο είναι υποχρεωτικό για όλα τα παιδιά, χωρίς ωστόσο να εξασφαλίζονται πάντα οι υλικοί όροι της λειτουργίας του.

Σκοπός³⁰¹ του Νηπιαγωγείου είναι να υποβοηθήσει την αρμονική ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού, ώστε να οικοδομήσει σταδιακά μια ευτυχισμένη και προσαρμοσμένη προσωπικότητα, ικανή ν' ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ζωής. Οι στόχοι του Νηπιαγωγείου αποβλέπουν στη συμπλήρωση του έργου της οικογένειας για τη γενικότερη διαπαιδαγώγηση του νηπίου, σε πλαίσια εναρμονισμένα με την ηλικία του και στις ανάγκες του.

Ειδικότερα το νηπιαγωγείο πρέπει:

- Να βοηθήσει το νήπιο να αποκτήσει εμπιστοσύνη στον εαυτό του και τις ικανότητες του.
- Να προωθήσει την κοινωνικότητα, την αυτονομία του και την συναισθηματική προσαρμογή του παιδιού.
- Να διευρύνει και να εμβαθύνει τις γνώσεις του για το περιβάλλον.
- Να παράσχει στο νήπιο αισθητικές εμπειρίες.
- Να αναπτύξει τις διανοητικές του ικανότητες, παρέχοντάς του δυνατότητες έρευνας, παρατήρησης, ανάλυσης, σύνθεσης και δημιουργίας.

---

³⁰¹ Η νομοθεσία η οποία διέπει τη λειτουργία του Νηπιαγωγείου βρίσκεται στο Δικτυακό τόπο του παιδαγωγικού Ινστιτούτου :

http://www.pischools.gr/content/index.php?lesson_id=300&ep=370 ημερομηνία ανάκτησης 23-5-2014

Η ενασχόληση με θρησκευτικά θέματα προβλέπεται από το *Ημερήσιο Πρόγραμμα* του Νηπιαγωγείου³⁰² κατά την επονομαζόμενη *Α΄ Περίοδο Διδασκαλίας*, δηλαδή από τις 09:05 έως 09:45 π.μ. (Γλώσσα, Επιστήμη, Μαθηματικά, Περιβαλλοντική Αγωγή, Αγωγή Υγείας, Ηθική / Θρησκευτική / Κοινωνική Αγωγή) . Είναι φυσικό ότι το έναυσμα δίνεται κάθε φορά από το εορτολόγιο και την επικαιρότητα.

Η υποχρεωτική εκπαίδευση θεσπίστηκε διότι θεωρείται ότι αποτελεί προϋπόθεση για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη ενός τόπου και μακροπρόθεσμα συμβάλλει στην μείωση των οικονομικών ανισοτήτων, μέσω της αύξησης των μορφωτικών ευκαιριών. Στις σύγχρονες κοινωνίες η εκπαίδευση γενικότερα θεωρείται ότι συμβάλλει και στην αντιμετώπιση της ανεργίας.

Αν το παιδάκι του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα ξεκινάει έναν θεσμοποιημένο μορφωτικό μαραθώνιο ήδη από τα πέντε του χρόνια, σε περασμένους αιώνες τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Βέβαια, η παιδική ηλικία *καθ' εαυτήν* υπήρχε πάντα, η αντίληψη όμως των ενηλίκων για την παιδική ηλικία και την αντιμετώπισή της σε προηγούμενους αιώνες, διέφερε ριζικά.

Σταχυολογώντας ορισμένα παραδείγματα παρελθουσών αντιλήψεων ας θυμίσουμε εδώ ότι πρώτος ο χριστιανισμός είχε φέρει στην ανθρωπότητα την αντίληψη για την *αθωότητα* του παιδιού, καθώς ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς³⁰³ εξηγούσε ότι, όταν ο Χριστός έλεγε πως πρέπει να γίνουμε σαν τα παιδιά, εννοούσε ότι ο άνθρωπος θα πρέπει να γίνει *αμόλυντος* σαν τα παιδιά, *αγνός* και δίχως σεξουαλική γνώση. Κατά το μεσαίωνα οι χριστιανοί άρχισαν να τονίζουν ότι τα παιδιά ήταν ολότελα αθώα απέναντι σε κάθε έννοια ηδονής και πόνου. Σήμερα γνωρίζουμε ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει, δυστυχώς όμως, η άποψη ότι τα παιδιά είναι αθώα και ότι δεν μπορούν να διαφθαρούν χρησιμοποιήθηκε ως

---

³⁰² Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης:

http://www.moec.gov.cy/dde/orologio_nipiagogeiou.html Ημερομηνία ανάκτησης 23 -5-2014.

³⁰³ Στο : Λ. Ντεμώζ «Η Εξέλιξη της Παιδικής Ηλικίας» στο: Ομάδα Ψυχοϊστορικών, *Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας*, Επιμέλεια Λόνιτ Ντεμώζ, ελλ. μετ. Δ. Κωστελένου (Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρη, 1999) σ. 93.

άμυνα εκ μέρους των εκμεταλλευτών των παιδιών, προκειμένου να στηρίξουν τον ισχυρισμό ότι η εκμετάλλευσή τους δεν τα βλάπτει³⁰⁴.

Έπονται οι απόψεις του Ζαν Ζακ Ρουσσώ, ο οποίος υποστήριξε ότι το παιδί είναι *φύσει καλό*, καθώς και οι θέσεις των εμπειριστών για το παιδί ως *tabula rasa*, άγραφη πλάκα η οποία μπορεί να διαπλαστεί όπως το κερί. Με την έκρηξη που ακολούθησε στον τομέα των ανθρωπιστικών επιστημών, κυρίως της Ψυχολογίας, Ανθρωπολογίας, Κοινωνιολογίας και της Παιδαγωγικής, τονίστηκε η δύναμη της επίδρασης του περιβάλλοντος και η δύναμη της Αγωγής για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιών και του μέλλοντος των κοινωνιών.

3.1.5. Η ανακάλυψη της παιδικής ηλικίας. Το 1960 Ο Γάλλος ιστορικός Φιλίπ Αριές κυκλοφόρησε το βιβλίο του *«Αιώνες Παιδικής Ηλικίας»³⁰⁵*, το οποίο για πολλά χρόνια αποτέλεσε βιβλίο αναφοράς στους παιδαγωγικούς κύκλους της Ευρώπης και της Αμερικής. Κεντρική ιδέα των θέσεων του Αριές είναι ότι, ενώ το παιδί των παραδοσιακών χρόνων ήταν ευτυχισμένο, στις αρχές της σύγχρονης περιόδου *επινοήθηκε* μια *ειδική κατάσταση* την οποία ονομάζουμε *παιδική ηλικία*, με αποτέλεσμα να υπάρξει μια τυραννική αντίληψη για την οικογένεια, που κατέστρεψε τη φιλία και την κοινωνικότητα και στέρησε τα παιδιά από την ελευθερία, επιβάλλοντάς τους τη βέργα και το «κελί της φυλακής»³⁰⁶.

Οι θέσεις του Αριές ξεκίνησαν από την προσωπική του διαπίστωση ότι η μεσαιωνική τέχνη είτε δεν γνώριζε την παιδική ηλικία είτε δεν έκανε καμία προσπάθεια να την παρουσιάσει. Τα παιδιά εμφανίζονται ως μοτίβα της θρησκευτικής εικονογραφίας στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, και μάλιστα με διαφορετικούς τύπους όπως ο *μικρός άγγελος*, ο *Ιησούς παιδί* σε συνδυασμό με το μυστήριο της μητρότητας και τη λατρεία της Παναγίας, ή ακόμα και το

---

³⁰⁴ Κάτι ανάλογο ζήσαμε και στις μέρες μας με την προσπάθεια ιδρύσεως κόμματος παιδεραστών στην Ολλανδία!

³⁰⁵ Φ. Αριές, *Αιώνες Παιδικής Ηλικίας*, ελλ. μετ. Γ. Αναστοπούλου, (Αθήνα: Εκδόσεις Γλάρος 1990).

³⁰⁶ Στο : Λ. Ντεμώζ, «Η Εξέλιξη της Παιδικής Ηλικίας» στο: Ομάδα Ψυχοϊστορικών, *Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας*, Επιμέλεια Λούντ Ντεμώζ, ελλ. μετ. Δ. Κωστελένου (Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρι, 1999) σ. 22.

γυμνό παιδί, το οποίο λειτουργούσε ως σύμβολο της ψυχής. Στην κοσμική ζωγραφική όμως τα παιδιά εμφανίζονται στις απεικονίσεις της καθημερινής ζωής ως ενήλικοι άνθρωποι με μικρό ανάστημα³⁰⁷.

Η έλλειψη διαφοροποίησης μεταξύ παιδιών και ενηλίκων αποτυπώνεται ακόμη σαφέστερα κατά τον Αριές στην ενδυμασία των παιδιών, τα οποία απεικονίζονται ντυμένα σαν μεγάλοι, καθώς η διάκριση σε σχέση με την ενδυμασία δεν αφορούσε την ηλικία ή ακόμα και το φύλο, αλλά την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκε κανείς. Δεν υπήρχαν επίσης ιδιαίτερα παιχνίδια και ιδιαίτερες γιορτές για τα παιδιά. Μόλις το παιδί μπορούσε να επιβιώσει δίχως τη μητέρα, την παραμάνα ή κάποια άλλη γυναίκα, τότε εντασσόταν στην κοινωνία των ενηλίκων και δεν ξεχώριζε πλέον. Με την βοήθεια, την οποία πρόσφερε το παιδί σε κάποιον ενήλικα, μάθαινε ότι χρειαζόταν να μάθει για την εκτέλεση κάποιας εργασίας και την άσκηση ενός επαγγέλματος. Αυτή η σχέση μαθητείας ήταν διαδεδομένη σε όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Με την εικονογραφία του 13^{ου}, αλλά κυρίως του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα, η οποία παρουσιάζει το παιδί Ιησού, αγγέλους και διάφορες παιδικές αγιότητες, τονίζεται η παιδική αγαθότητα και αναγγέλλεται η αλλαγή των κοινωνικών αντιλήψεων σχετικά με την παιδική ηλικία. Έτσι, ο Αριές θεωρεί ότι μία σημαντική αιτία³⁰⁸ του αυξημένου ενδιαφέροντος για την παιδική ηλικία είχε σχέση με τη βαθύτερη *χριστιανοποίηση* του τρόπου ζωής, κατά τη διάρκεια της οποίας διακηρύχθηκε η αθανασία της παιδικής ψυχής. Η ανακάλυψη του παιδιού άρχισε κάτω από την πίεση μεταρρυθμιστικών τάσεων για την ψυχή και το σώμα. Παράλληλα δημιουργήθηκε μια ηθική άποψη για την παιδική ηλικία, η οποία επεσήμανε περισσότερο της αδυναμίες της παρά τα θετικά της στοιχεία.

Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις η παιδική αθωότητα έπρεπε να διαφυλαχτεί και η ελλιπής ωριμότητα έπρεπε με παιδαγωγικό τρόπο να αναπτυχθεί, τουλάχιστον για τις ανώτερες και τις μεσαίες κοινωνικές τάξεις. Αυτό, κατά τη γνώμη του Αριές, συνέβαλε στην απομάκρυνση του παιδιού από τον κόσμο των ενηλίκων. Η παιδική ηλικία θεωρήθηκε διάστημα διαμόρφωσης του ανθρώπου. Η οικογένεια, ως ταγμένη να διατηρεί την παιδική αθωότητα,

---

³⁰⁷ Γ. Παπαγιάννη, Μ. Τεκτονοπούλου, *Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας* (Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδη, 2010) σ.21.

³⁰⁸ Γ. Παπαγιάννη, Μ. Τεκτονοπούλου, *Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας* (Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδη, 2010) σ. 28.

άρχισε να οργανώνεται γύρω από το παιδί και να απομακρύνεται από την κοινότητα, χαράσσοντας οριστικά την έννοια της σύγχρονης οικογένειας. Η σχέση μαθητείας αντικαταστάθηκε από το σχολείο, το οποίο ανέλαβε την ευθύνη να οδηγήσει το παιδί στην ωριμότητα και στην ηθικότητα. Αντί για την αυτονομία την οποία επιδιώκει σταδιακά στον άνθρωπο η γνώση, το παιδί εισέπραξε την πειθαρχία στην εξουσία της πυρηνικής οικογένειας και το σχολικό εγκλεισμό. Η ιστορία της παιδικής ηλικίας χαρακτηρίζεται επομένως από την αύξηση της ανελευθερίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την προφύλαξη του παιδιού από τους ενηλίκους³⁰⁹.

8. B. Vautier . Παιδιά που σχολάνε. 1850.

3.1.6. Ακούστε τα παιδιά να κλαίνε³¹⁰. Ο Ντεμώζ, αντικρούοντας τη θέση του Αριέζ, του καταλογίζει ότι παραβλέπει ολόκληρη την τέχνη της αρχαιότητας, η οποία δεν επικυρώνει τις αντιλήψεις του, για την παρουσίαση των παιδιών ως ενηλίκων σε μικρογραφία. Θεωρεί αστήρικτο τον ισχυρισμό ότι

³⁰⁹ Γ. Παπαγιάννη, Μ. Τεκτονοπούλου, *Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας* (Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδη, 2010) σσ. 42 - 43.

³¹⁰ Πρόκειται για τον γερμανικό τίτλο του βιβλίου του Ντεμώζ: *Hort ihr die Kinder weinen*.

κατά τη διάρκεια του μεσαίωνα η έννοια της παιδικής ηλικίας ήταν άγνωστη και αντιπροβάλλει ότι η *επινόηση της παιδικής ηλικίας*, ως έννοια είναι αρκετά ασαφής. Το ίδιο αυθαίρετη είναι κατά την άποψη του Ντεμώζ η θέση ότι η σύγχρονη οικογένεια περιορίζει την ελευθερία του παιδιού και αυξάνει την αυστηρότητα απέναντί του³¹¹.

Ο Ντεμώζ και άλλοι ιστορικοί, ψυχαναλυτικά ορμώμενοι, προσπαθούν ν' αναδομήσουν μια ιστορία της παιδικής ηλικίας μελετώντας τις σχέσεις γονέα – παιδιού. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής θεωρούν ότι μακροπρόθεσμα θα τους επιτρέψουν να διατυπώσουν μια νέα θεωρία για την *κοινωνική μεταβολή*. Ο Ντεμώζ, για να διατυπώσει την *ψυχογενετική θεωρία* του, ξεκινά από την παραδοχή ότι η κεντρική κινητήρια δύναμη της ιστορικής μεταβολής δεν συναντάται ούτε στην οικονομία ούτε στην τεχνολογία, αλλά στις *ψυχογενείς αλλαγές*³¹² στην δομή της προσωπικότητας και του χαρακτήρα των ανθρώπων, όπως προκύπτουν από την αλληλεπίδραση των σχέσεων γονέων – παιδιών, στη διαδοχή των γενεών.

Τρεις³¹³ είναι κατά τον Ντεμώζ οι στάσεις τις οποίες μπορεί να υιοθετήσει ένας ενήλικος όταν απέναντί του έχει ένα παιδί:

- *Αντίδραση προβολής*. Προβάλλει στο παιδί δικά του ασυνείδητα ψυχικά περιεχόμενα. Οι γονείς προβάλλουν στο παιδί το δικό τους άγχος ότι είναι κακοί, αμαρτωλοί και διεφθαρμένοι³¹⁴ και στη συνέχεια αντιδρούν στην «έμφυτη κακότητα του παιδιού» με ορισμένα μέτρα τα οποία θεωρούν κατάλληλα για το σωφρονισμό του.

---

³¹¹ Στο : Λ. Ντεμώζ «Η Εξέλιξη της Παιδικής Ηλικίας» στο: Ομάδα Ψυχοϊστορικών, *Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας*, Επιμέλεια Λούντ Ντεμώζ, ελλ. μετ. Δ. Κωστελένου (Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρι, 1999) σ. 23.

³¹² Γ. Παπαγιάννη, Μ. Τεκτονοπούλου, *Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας* (Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδη, 2010) σ. 46.

³¹³ Λ. Ντεμώζ «Η Εξέλιξη της Παιδικής Ηλικίας» στο: Ομάδα Ψυχοϊστορικών, *Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας*, Επιμέλεια Λούντ Ντεμώζ, ελλ. μετ. Δ. Κωστελένου (Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρι, 1999) σ.24.

³¹⁴ Αυτό δεν το συσχετίζει αποκλειστικά με το προπατορικό αμάρτημα.

• *Αντίδραση αντιστροφής*³¹⁵. Η αντίδραση αυτή πηγαιίνει παράλληλα με την πρώτη. Ο ενήλικος δεν ζητάει να εισπράξει από το παιδί, σε συναισθηματικό πάντα επίπεδο, ό,τι το παιδί έχει να του δώσει, αλλά στο πρόσωπο του παιδιού ζητά να βιώσει τη σχέση που είχε ο ίδιος με τους γονείς του, ή κάποιο άλλο σημαντικό γι' αυτόν πρόσωπο. Έτσι εξηγεί ο Ντεμόζ την ένδυση των παιδιών ως ενηλίκων, καθώς και την παρηγοριά την οποία δίνει ένα παιδί σ' έναν ενήλικο σε μια δύσκολη στιγμή.

10. Bia. Angolo Brongino 16ος αιώνας.

• *Εμπαθητική αντίδραση*. (Εν + πάσχω). Ο ενήλικος κατανοεί τις συναισθηματικές ανάγκες του παιδιού και προσπαθεί να τις ικανοποιήσει. Με βάση τα εργαλεία αυτά ο ιστορικός μας έχει διαμορφώσει έξι διαδοχικούς τύπους³¹⁶ σχέσεων του ανθρώπου με το παιδί του κατά τη διάρκεια των αιώνων

---

³¹⁵ Με την αντίδραση αυτή αποπειράται ο Ντεμόζ να εξηγήσει ακόμα και την Περιτομή, όχι με επιτυχία κατά την άποψή μου, θεωρώ όμως ότι λεπτομέρειες πάνω στην σχετική ανάλυση ξεφεύγουν από τους σκοπούς αυτής της εργασίας.

³¹⁶ Γ. Παπαγιάννη, Μ. Τεκτονοπούλου, *Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας* (Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδη, 2010) σ. 62.

και θεωρεί ότι η διαδοχή αυτή αποτελεί και μια ενδιαφέρουσα ταξινόμηση των σύγχρονων μορφών αγωγής των παιδιών:

1^{ος} τύπος: παιδοκτονία. (Από την αρχαιότητα έως τον 4^ο μ. Χ αι.). Οι γονείς θέλουν ν' απελευθερωθούν από το άγχος της φροντίδας του παιδιού. Όταν επιτρέπεται στο παιδί να μεγαλώσει, αυτό καλύπτει ως ένα βαθμό και τις ανάγκες των ενηλίκων.

2^{ος} τύπος: Δόσιμο – χάρισμα – πώληση. (4^{ος} – 13^{ος} αι.). Οι γονείς συνειδητοποιούν ότι τα παιδιά έχουν ψυχή και πλέον δεν τα εκθέτουν στον κίνδυνο του θανάτου. Επίσης, η σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών υποχωρεί.

3^{ος} τύπος: Αμφιθυμία. (14^{ος} – 17^{ος} αι.). Το παιδί μπορεί να διαμορφωθεί. Την περίοδο αυτή παρατηρείται αύξηση των οδηγιών για την ανατροφή των παιδιών και εξάπλωση της λατρείας της Παναγίας με τον μικρό Ιησού στην αγκαλιά. Στην τέχνη επικρατεί η παράσταση μιας πιο «ζεστής» μητέρας.

4^{ος} τύπος : Διείσδυση. (18^{ος} -19^{ος} αι.). Οι γονείς προσπαθούν να εισέλθουν στον εσωτερικό κόσμο του παιδιού και να τον ελέγξουν. Το μαθαίνουν να προσεύχεται, το χτυπούν αλλά δεν το μαστιγώνουν, χρησιμοποιούν την απειλή, τη δημιουργία ενοχών και άλλες τιμωρητικές μεθόδους. Ωστόσο ο βαθμός εμπάθειας³¹⁷ αυξάνεται και παρατηρείται βελτίωση όχι μόνο της γονεϊκής φροντίδας αλλά και της παιδιατρικής, με αποτέλεσμα τη μείωση της παιδικής θνησιμότητας.

5^{ος} τύπος: Κοινωνικοποίηση. (19^{ος} – μέσα 20^{ου} αι.). Για πρώτη φορά οι πατέρες δείχνουν ενδιαφέρον για συμμετοχή στη φροντίδα των παιδιών δίπλα στη μητέρα. Η κοινωνικοποίηση γίνεται με λιγότερη καταπίεση. Εδώ είναι η πηγή όλων των ψυχολογικών θεωριών, από τον Φρόυντ και την *ψυχολογία του βάθους* έως τον *συμπεριφορισμό* του Σκίννερ και τον *κοινωνικό λειτουργισμό* του Ντυρκάιμ.

6^{ος} τύπος: Υποστήριξη. (Από τα μέσα του 20^{ου} αι. κ.ε.). Το παιδί γνωρίζει τις ανάγκες του σε κάθε στάδιο της ζωής του καλύτερα από τους γονείς του. Σε αυτό τον τύπο σχέσεων λείπει κάθε προσπάθεια για πειθαρχία και διαμόρφωση συνηθειών. Υποστηρίζεται ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν κατ' αυτόν τον τρόπο είναι ευγενικά και ειλικρινή, δεν είναι καταθλιπτικά, δεν μιμούνται τους άλλους

---

³¹⁷ Θα ήταν καλύτερα να χρησιμοποιείται ο όρος *ενσυναίσθηση*.

ούτε προσανατολίζονται αποκλειστικά στην ομάδα, έχουν δυνατή θέληση και δεν αφήνουν να τα φοβίσει και να τα αλώσει καμιά εξουσία.

Ο Ντεμώζ θεωρεί ότι η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας είναι μια ιστορία βασανισμένων παιδιών. Μέσα από τη διαδικασία αυτή η ανθρωπότητα έφθασε στην ολοκλήρωση των ψυχικών ποιοτήτων της και στην υποστηριζόμενη εκπαίδευση του εικοστού αιώνα.

Όψεις της αλήθειας μπορεί να συναντήσει κανείς και στις δύο θεωρίες όπως και ελλείψεις και μονομέρειες. Ο Αριές περισσότερο εξιστορεί, περιγράφει, γενικεύει και ισχυρίζεται και λιγότερο αναλύει και αποδεικνύει. Ο Ντεμώζ μπορεί, ακολουθώντας τους ψυχαναλυτικούς κανόνες, να είναι άπογος τυπικά, τα πορίσματά του όμως δεν του επιτρέπουν να γράψει μια συνολική ιστορία της παιδικής ηλικίας, καθώς αγνοεί ολοκληρωτικά τους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Πολύ περισσότερο δεν είναι δυνατόν, βασιζόμενος μόνο σε ψυχαναλυτικά δεδομένα, να πλησιάσει το μεγαλεπήβολο στόχο της διατυπώσεως ολοκληρωμένης θεωρίας για την κοινωνική μεταβολή.

3.1.7. Η αμαρτία του χαμένου χρόνου. Το νήπιο, το οποίο αφήσαμε στο Νηπιαγωγείο να έρχεται – με παιγνιώδη υποτίθεται τρόπο – σε επαφή με έξι τουλάχιστον γνωστικά αντικείμενα καθημερινά, δεν το απασχολεί το πώς έφθασε να είναι υποχρεωμένο να παραμένει στο χώρο του σχολείου ακόμα και έως τις 4 μ.μ., αν πρόκειται για Ολοήμερο Νηπιαγωγείο. Προσπαθεί ν' ανταποκριθεί ικανοποιητικά στις απαιτήσεις της δασκάλας του και των γονέων, ν' ανταποκριθεί σε μια λέξη της οποίας τη σημασία δεν γνωρίζει, την αισθάνεται όμως ως κάτι μοιραίο και αναπόφευκτο: Την *προσδοκία*³¹⁸.

Στον καταναλωτικό και ανταγωνιστικό τρόπο ζωής των σύγχρονων κοινωνιών όλα όσα αφορούν την παιδική ηλικία έχουν να κάνουν με όλο και περισσότερες προσδοκίες των γονέων, των δασκάλων, του κράτους, ακόμα και από τα νήπια. Ο εικοστός αιώνας ονομάστηκε *Αιώνας του Παιδιού*, με την κοινωνία των Εθνών να δηλώνει ήδη από το 1924 ότι «η ανθρωπότητα οφείλει να παρέχει στα παιδιά το καλύτερο που μπορεί». Αφού λοιπόν το παιδί

---

³¹⁸ C. Honoré, *Το Μανιφέστο της Χαρούμενης Παιδικής Ηλικίας*, ελλ. μετ. Α. Κελεσιδή, (Αθήνα: Εκδόσεις Αερόστατο, 2010) σ. 62.

εισπράττει από την κοινωνία το καλύτερο, οφείλει και αυτό να ανταποκριθεί κατά τον καλύτερο τρόπο.

Οι γονείς όλο και περισσότερο βιώνουν το παιδί ως προέκταση του εαυτού τους. Το παιδί στα μάτια τους συμβολίζει - και αυτό - την κοινωνική τους καταξίωση. Αφού μπορούν να προσπαθούν για μια αποδοτικότερη εργασία, ένα ωραιότερο σπίτι, μια πιο όμορφη εμφάνιση, γιατί να μην επιζητούν κι ένα τελειότερο παιδί; Έτσι γιγαντώθηκε το σύνδρομο του *υπεργονεϊσμού*, της τάσεως δηλαδή των γονέων να ελέγξουν όλα όσα σχετίζονται με το παιδί. Η επιστήμη δεν είναι αμέτοχη σ' αυτή την εξέλιξη. Από τη στιγμή κατά την οποία η Ψυχολογία και η Ψυχανάλυση διακήρυξαν την μέγιστη σημασία των πρώτων χρόνων της ζωής για την εξέλιξη του παιδιού, οι γονείς θεώρησαν υποχρέωσή τους να το βομβαρδίσουν μ' ένα πλήθος ερεθίσματα και δυνατότητες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί η πολύτιμη ευχέρεια που είχε το νήπιο, μέσα από τις δική του ελεύθερη εξερευνητική δραστηριότητα, να προσλάβει και να οργανώσει νοητικά τον κόσμο που το περιβάλλει.

Η ανάγκη να παράσχουν στα παιδιά το καλύτερο, αλλά και ανάγκη να τα απασχολήσουν, καθώς όλο και περισσότερες ώρες οι γονείς λείπουν από το σπίτι, οδηγούν την οικογένεια να καταφεύγει και το απόγευμα σε εξωσχολικές *δομημένες δραστηριότητες*. Ήδη από το Νηπιαγωγείο αρκετά παιδιά οφείλουν να παρακολουθούν το απόγευμα μια ξένη γλώσσα ή μια αθλητική δραστηριότητα. Εξάλλου, τα παιδιά τα οποία απασχολούνται εκτός σπιτιού είναι ασφαλή και δεν χάνουν πολύτιμο χρόνο. Οι γνώσεις τις οποίες αποκτούν τώρα θα τα βοηθήσουν να εξελιχθούν αργότερα. Διότι το παιδί πρέπει να λειτουργήσει και ως *επένδυση*.

Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται διογκούμενη στο Δημοτικό Σχολείο. Στα Πιλοτικά Σχολεία με το νέο Αναμορφωμένο Πρόγραμμα οι διδακτικές ώρες του πρωινού υποχρεωτικού προγράμματος είναι επτά και το παιδί προσέρχεται στο σχολείο του στις 8 π.μ. και αποχωρεί στις 14μ.μ. Εάν φοιτά και στο Ολοήμερο Πρόγραμμα, οι διδακτικές ώρες γίνονται εννέα. Προσέρχεται στο σχολείο στις 7 π.μ. και αποχωρεί στις 16 μ.μ.

Ο χρόνος δεν πρέπει να χάνεται! Στο κλασικό Δημοτικό οι ώρες διδασκαλίας για την Α' τη Β' και τη Γ' τάξη είναι κάπως λιγότερες, αυτό όμως δεν εμποδίζει το νομοθέτη να καθλώνει τα παιδάκια χωρίς διάλειμμα κατά το πρώτο και ιδίως κατά το δεύτερο (γνωστό μεταξύ των δασκάλων και ως

εφιαλτικό) δώρο. Μάλιστα πάνω στην πληθώρα της ύλης των παραδοσιακών μαθημάτων έρχονται να προστεθούν οι απαιτήσεις των, συχνά αμφιβόλου ποιότητας και αποτελεσματικότητας, διαθεματικών προγραμμάτων. Με αυτά το σύγχρονο σχολείο φιλοδοξεί να θεραπεύσει πληγές ανοιγμένες από την αφυδάτωση που έχει προκαλέσει στα σχολικά βιβλία η εν πολλοίς εγκατάλειψη ανθρωπιστικών, ηθικών και θρησκευτικών αξιών και η στροφή στη χρηστικότητα και σ' ένα στείρο ωφελμισμό .

Το απόγευμα εξακολουθεί το ίδιο αγχώδες. Η πρώτη ή και η δεύτερη Ξένη Γλώσσα, η Πληροφορική, το Φροντιστήριο για τα σχολικά μαθήματα, ο Αθλητισμός και, σπανίως, η Μουσική ή η Ζωγραφική έρχονται να συμπληρώσουν το ωράριο των πιο σκληρά εργαζόμενων σ' αυτή τη χώρα, των παιδιών. Ακολουθεί η ώρα του διαβάσματος και της προετοιμασίας για την επόμενη μέρα. Οι εργασίες για το σπίτι συχνά καθορίζουν το πρόγραμμα ολόκληρης της οικογένειας, οδηγώντας τους αδύνατους μαθητές είτε στην απελπισία είτε στην αδιαφορία και σε διαταραχές της συμπεριφοράς, και αγχώνοντας τους γονείς σε βαθμό ώστε δεν λείπουν τα – σπάνια ευτυχώς – φαινόμενα, να ετοιμάζουν τις εργασίες για λογαριασμό του παιδιού τους οι ίδιοι!

Οι αραιές συστάσεις των υπευθύνων του υπουργείου Παιδείας για *λελογισμένη χρήση* των κατ' οίκον εργασιών, σε ελάχιστες περιπτώσεις φέρνουν αποτέλεσμα, καθώς οι στόχοι, οι οποίοι έχουν τεθεί, χωρίς αυτές δεν επιτυγχάνονται από την πλειοψηφία των μαθητών, ενώ και με τις εργασίες ένα όχι ευκαταφρόνητο ποσοστό παιδιών δεν επωφελείται.

Η αγανάκτηση για την πιεστική αυτή κατάσταση δεν είναι καινούριο φαινόμενο. Το διάβασμα στο σπίτι αποτελεί το μήλο της έριδος από τότε που εμφανίστηκαν τα ιδιωτικά σχολεία³¹⁹ και, για τη χώρα μας, τα φροντιστήρια. Οι οργανισμοί αυτοί θεωρούν ότι με την υπερβολική κατ' οίκον μελέτη πείθουν το κοινωνικό σύνολο ότι παράγουν σπουδαιότερο μορφωτικό αποτέλεσμα. Οι πρώτοι επικριτές τους προειδοποίησαν ότι η τακτική αυτή ενθαρρύνει την ανυπακοή, απομακρύνει τα παιδιά από την εκκλησία και την οι

---

³¹⁹ C. Honoré, *Το Μανιφέστο της Χαρούμενης Παιδικής Ηλικίας*, ελλ. μετ. Α. Κελεσιδή, (Αθήνα: Εκδόσεις Αερόστατο, 2010) σσ. 243 -244.

οικογένεια, φαλκιδεύει το χρόνο για παιχνίδι και διαταράσσει την οικογενειακή ζωή, όμως λίγο επηρέασαν την κατάσταση.

Σήμερα γίνεται αποδεκτό από τους ειδικούς ότι η κατ' οίκον μελέτη υπόκειται στο νόμο της *φθίνουσας απόδοσης*³²⁰. Δύο ώρες για ένα μαθητή γυμνασίου η άποψη αυτή θεωρεί ότι είναι αρκετές. Ο χρόνος αυτός πρέπει να μειώνεται όσο μικρότερο είναι το παιδί. Προς το παρόν όμως, στην Ελλάδα τουλάχιστον, τα φύλλα εργασίας δεν φαίνεται να λιγοστεύουν. Όσο επικρατεί η αντίληψη ότι όλοι θα πρέπει ν' αποκτήσουν πανεπιστημιακό πτυχίο, τόσο τα ιδιαίτερα μαθήματα και τα φροντιστήρια θα παίζουν βασικό ρόλο.

Οι επιδόσεις, σχολικές και εξωσχολικές, έχουν γίνει ο βασικός τρόπος για να εισπράττουν τα παιδιά αποδοχή. Πολλοί γονείς καταξιώνονται σήμερα μέσα από τις επιτυχίες των παιδιών τους, με αποτέλεσμα ακόμα και δραστηριότητες οι οποίες θα έπρεπε να τα ευχαριστούν να μετατρέπονται σε πηγές άγχους και αγωνίας για τα παιδιά. Η προσπάθεια την οποία καταβάλλουν κάθε φορά να φτάσουν τον απαιτούμενο στόχο, αφαιρεί κάθε διάθεση πρωτοβουλίας και ρίσκου, δοκιμής και πλάνης. Όλο και πιο συχνά οι δάσκαλοι βλέπουν ομάδες παιδιών που όταν αφήνονται μόνα τους δεν μπορούν να παίξουν και ζητούν καθοδήγηση, καθώς δυσκολεύονται να λειτουργήσουν αν βρεθούν σε μία μη δομημένη κατάσταση.

Έτσι, στο βαθμό που η διάθεση υπερπροστατευτισμού και απόλυτης καθοδήγησης των παιδιών δεν υποχωρεί, τίθεται σε αμφισβήτηση ο ίδιος ο βασικός σκοπός της Εκπαίδευσης που, για τη χώρα μας τουλάχιστον, είναι να διαπλάσει ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες³²¹. Από την άλλη πλευρά, η αυξανόμενη πίεση για μεγαλύτερη απόδοση εκ μέρους των παιδιών οδηγεί όλο και πιο συχνά στο ερώτημα, αν τελικά βαίνει προς εξαφάνιση η παιδική ηλικία, όπως τη γνωρίσαμε τον εικοστό αιώνα.

3.1.8. Πώς να κρυφτείς απ' τα παιδιά... Ο Νιλ Πόστμαν είναι ένας από τους πιο γνωστούς σύγχρονους μελετητές του πολιτισμού μας, της τεχνολογίας και της κοινωνίας. Χωρίς να παραβλέπει τις θεωρίες των εξελικτικών σταδίων

---

³²⁰ C. Honoré, *Το Μανιφέστο της Χαρούμενης Παιδικής Ηλικίας*, ελλ. μετ. Α. Κελεσιδή, (Αθήνα: Εκδόσεις Αερόστατο, 2010) σ. 248.

³²¹ Ν 1566/85, Φ.Ε.Κ. 167 άρθρο 1α.

της ανθρώπινης ύπαρξης, όπως για παράδειγμα τη *γενετική επιστημολογία*, όρο με τον οποίο ο Πιαζέ εννοούσε ότι η εξέλιξη του παιδιού από το ένα στάδιο επιτευγμάτων στο άλλο ακολουθεί μια γενετική αρχή, ο Πόστμαν δέχεται ότι η παιδική ηλικία είναι μια *κοινωνική κατασκευή*, αφού κατά την άποψή του τα γονίδιά μας δεν περιέχουν καθαρές οδηγίες για το ποιος είναι ή δεν είναι παιδί και οι νόμοι της επιβίωσης δεν απαιτούν να γίνεται διάκριση μεταξύ του κόσμου των ενηλίκων και του κόσμου των παιδιών.

Αν δεχτούμε ότι ο Πιαζέ έχει δίκιο - πράγμα το οποίο εύχεται³²² ο Πόστμαν - η παιδική ηλικία κατά τον εικοστό πρώτο αιώνα δεν κινδυνεύει. Θα διεκδικήσει τον εαυτό της, αφού δεν μπορούμε να ξεγελάσουμε τη μητέρα – Φύση. Αν όμως η παιδική ηλικία είναι δημιούργημα του πολιτισμού, τότε βρισκόμαστε πλέον μπροστά στην εξαφάνισή της.

Καθοριστικό γεγονός για την καθιέρωση της παιδικής ηλικίας κατά τον Πόστμαν υπήρξε η διάδοση της τυπογραφίας³²³. Όταν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν γνώριζαν να διαβάζουν και δεν χρειαζόταν να μάθουν να διαβάζουν, ένα παιδί εθεωρείτο ολοκληρωμένος ενήλικος μόλις είχε μάθει πώς να ομιλεί. Εφ' όσον όλες οι σημαντικές κοινωνικές συναλλαγές απαιτούσαν προφορική επικοινωνία, όταν το παιδί κατακτούσε την ικανότητα ακρόασης, κατανόησης και εκφοράς της ομιλίας, ήταν πλέον ενήλικος. Οι γλωσσικές αυτές ικανότητες επιτυγχάνονται συνήθως στην ηλικία των επτά ετών, η οποία αποτελούσε και τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη νηπιακή και την ενήλικη ζωή. Αυτός είναι και ο λόγος που η Καθολική Εκκλησία θεωρούσε ότι από το έβδομο έτος και ύστερα ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίζει τη διαφορά ανάμεσα στο καλό και στο κακό. Για το λόγο αυτό επίσης τα παιδιά οδηγούνταν στην κρεμάλα μαζί με τους γονείς τους, όταν καταδικάζονταν για κλοπή ή φόνο. Ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ νηπιακής και ενήλικης ζωής δεν υπήρχε, γιατί κανένας δεν το χρειαζόταν έως τα μέσα του δεκάτου πέμπτου αιώνα!

Η τυπογραφία άλλαξε το θρησκευτικό, οικονομικό και πολιτικό πρόσωπο της Ευρώπης και δημιούργησε τη σύγχρονη αντίληψή μας για την παιδική ηλικία. Την εποχή κατά την οποία ο Λούθηρος υποστήριζε ότι, με το Λόγο του

---

³²² Ν. Πόστμαν, *Η Πυξίδα του Μέλλοντος* ελλ. μετ. Κ. Μεταξά, (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 2002) σ. 152.

³²³ Ν. Πόστμαν, *ομοίως*, σ. 217.

Θεού διαθέσιμο σε κάθε σπίτι, οι χριστιανοί δεν χρειάζονταν τον Πάπα να τους τον ερμηνεύσει, μία νέα κατηγορία ανθρώπων επρόκειτο να γεννηθεί: τα παιδιά!³²⁴ Η ύπαρξή τους έθετε εκ των πραγμάτων το αίτημα για τη μόρφωσή τους. Έπρεπε να μάθουν να διαβάζουν και να ενταχθούν έτσι στον κόσμο των ενηλίκων. Αλλά, από τον Πλάτωνα ακόμη ήταν γνωστό ότι η δεξιότητα της ανάγνωσης κατακτάται ευκολότερα σε μικρή ηλικία. Αυτό σήμαινε ότι έπρεπε να δημιουργηθούν σχολεία. Επειδή όμως το σχολείο σχεδιάστηκε για την προετοιμασία εγγράμματων ενηλίκων, γι' αυτό τα παιδιά αντιμετωπίστηκαν όχι ως μικρογραφίες ενηλίκων, όπως υποστήριξε ο Αριέξ, αλλά ως αδιαμόρφωτοι ενήλικες. Η σχολική διδασκαλία ταυτίστηκε με την παιδική ηλικία και η λέξη *μαθητής* έγινε σχεδόν συνώνυμη της λέξεως *παιδί*.

Τα τελευταία τριακόσια χρόνια αναπτύχθηκε σταδιακά κι επαναπροσδιορίστηκε η έννοια της παιδικής ηλικίας, η οποία σήμερα δεν θεωρείται απλώς μια γέφυρα ανάμεσα στη νηπιακή και την ενήλικη ζωή. Τα παιδιά έχουν πλέον μια ξεχωριστή θέση στην κοινωνία, η οποία αντανακλάται στους ξεχωριστούς τρόπους με τους οποίους προσδοκούμε ότι θα σκέφτονται, θα μιλούν θα ντύνονται, θα παίζουν και θα μαθαίνουν. Όλα αυτά κατά τον Πόστμαν στις μέρες μας έχουν φτάσει σε *οριακό σημείο*.

Όλες οι θεωρίες γύρω από την παιδική ηλικία ξεκινούν έχοντας ως δεδομένο, ότι το πληροφοριακό περιβάλλον των ενηλίκων είναι διαφορετικό από το πληροφοριακό περιβάλλον των παιδιών και ότι το πρώτο είναι πληρέστερο και ευρύτερο, όμως συχνά πιο καταθλιπτικό και τρομακτικό³²⁵. Η ίδια η λέξη *κοινωνικοποίηση* σημαίνει τη διαδικασία κατά τη διάρκεια της οποίας τα νεαρά άτομα εισέρχονται σταδιακά στον κόσμο των ενηλίκων. Είναι όμως σήμερα τα πράγματα έτσι; Αν η ευρεία διάδοση της σύγχρονης τεχνολογίας καθιστά αδύνατο να αποκρύψουμε οτιδήποτε από τα παιδιά, με ποια έννοια μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει παιδική ηλικία; Τι μπορεί να διδάξει ένας σαραντάχρονος σ' έναν δωδεκάχρονο, ακόμα και σ' έναν οκτάχρονο, - αναρωτιέται ο Πόστμαν - αν και οι δύο έχουν πρόσβαση στις ίδιες πληροφορίες, παρακολουθούν τα ίδια τηλεοπτικά προγράμματα, τις ίδιες

---

³²⁴ N. Πόστμαν, *Η Πυξίδα του Μέλλοντος* ελλ. μετ. Κ. Μεταξά, (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 2002) σσ. 218 -220.

³²⁵ N. Πόστμαν, ομοίως, σ. 149.

διαφημίσεις, τα ίδια δελτία ειδήσεων, την ίδια μουσική και αντλούν τις ίδιες πληροφορίες από το Διαδίκτυο;

Η επανάσταση της πληροφορίας έχει καταστήσει αδύνατο να κρατάμε μυστικά από τα παιδιά και τους νέους, σεξουαλικά, πολιτικά, κοινωνικά, ιστορικά και ιατρικά. Όλο το πλαίσιο της ενήλικης ζωής, το οποίο θα πρέπει να κρατηθεί κρυμμένο, έστω και μερικώς, από τα παιδιά και να ανακαλύπτεται σταδιακά, αν θέλουμε να υπάρχει μια περίοδος της ζωής γνωστή ως *παιδική ηλικία*, όλο αυτό το πλαίσιο εκτίθεται στα μάτια τους.

Η περίοδος της παιδικής ηλικίας ως τώρα, λέει ο Πόστμαν, παρείχε στους ενήλικους την ευκαιρία να συμβάλλουν στη δημιουργία ενός ώριμου και ενήλικου ατόμου. Μήπως πλέον εγκαταλείπεται αυτή η προοπτική;

Τα παιδιά, όλο και περισσότερο αντιμετωπίζονται ως *αγορές*. Η παιδική ηλικία, αν μπορούμε ακόμα να υποστηρίξουμε ότι υπάρχει, αντιμετωπίζεται στο δυτικό – για να μην ξεχνιόμαστε – κόσμο ως μια οικονομική κατηγορία ανάμεσα στις άλλες. Ο πολιτισμός πολύ λίγα πράγματα προσπαθεί να κάνει για τα παιδιά, εκτός από το να τα μετατρέψει σε καταναλωτές. Οι ανάγκες τους για προϊόντα είναι κατά την άποψη αυτή ίδιες σε γενικές γραμμές με τις ανάγκες των ενήλικων και τα παιδιά, μέσω των γονέων τους, έχουν τα χρήματα για να τα αγοράσουν. Σε χιλιάδες αμερικάνικα σχολεία τα παιδιά είναι υποχρεωμένα να βλέπουν διαφημίσεις σε καθημερινή βάση³²⁶. Τα ελληνικά σχολικά βιβλία της Γλώσσας, ιδίως των μεγαλύτερων τάξεων του Δημοτικού, δεν υστερούν καθόλου στην παρουσίαση διαφημίσεων. Με το πρόσχημα της μελέτης της λειτουργίας της διαφήμισης στη ζωή μας, τα παιδιά υποχρεώνονται και νομιμοποιούνται από το σχολείο, για πρώτη φορά στην Ιστορία, να στρέφουν την προσοχή τους στα προϊόντα που προβάλλονται. Το θέμα δεν έχει συζητηθεί ευρέως, ίσως γιατί πλέον θεωρείται αυτονόητο τα παιδιά, από το σχολείο ακόμα, να εισέρχονται στην ανταγωνιστική οικονομική ζωή της κοινωνίας, ως σωστοί καταναλωτές.

Παίζοντας με τα λόγια και δίνοντας μια ψευδοθηρησκευτική διάσταση στο θέμα, ο Πόστμαν θεωρεί πως τα παιδιά διδάσκονται ότι ο πιο σίγουρος τρόπος

---

³²⁶ N. Πόστμαν, *Η Πυξίδα του Μέλλοντος* ελλ. μετ. Κ. Μεταξά, (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 2002) σ. 150.

για να κερδίσει κανείς την εύνοια του Θεού³²⁷ είναι ν' αγοράζει πράγματα, ανεξαρτήτως της ηλικίας του!

Βέβαια ο πολιτισμός δεν θα ξεχάσει ότι υπάρχουν παιδιά. Τείνει όμως να ξεχάσει ότι τα παιδιά χρειάζονται την παιδική ηλικία. Οι γονείς οφείλουν να αντισταθούν τόσο στην κατάργησή της, όσο και στην άποψη ότι η παιδική ηλικία πρέπει να τελειώνει όσο το δυνατόν νωρίτερα. Οι γονείς οφείλουν ν' ακολουθήσουν το λεγόμενο *Σύνδρομο του Μοναστηριού*³²⁸. Να ελέγξουν δηλαδή κατά το δυνατόν την πρόσβαση των παιδιών στα μέσα, είτε περιορίζοντας χρονικά την έκθεσή τους σε αυτά, είτε παρακολουθώντας προσεκτικά σε τι εκτίθενται και ασκώντας κριτική στα θεάματα και τις αξίες που προβάλλουν. Αυτό το τελευταίο ο Πόστμαν το θεωρεί απαραίτητο, καθώς το παιδί τείνει να εξαφανιστεί από την τηλεόραση και αυτό το οποίο προβάλλεται ως *παιδικό πρότυπο* στη γλώσσα, στο ντύσιμο, στα ενδιαφέροντα και τη σεξουαλικότητα, δεν διαφέρει καθόλου από τα προβαλλόμενα πρότυπα των ενηλίκων.

3.2. ΠΡΟΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΙΔΕΩΔΟΥΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

3.2.1. Το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων. Κάθε εποχή έχει το δικό της παιδαγωγικό ιδεώδες, το δικό της δηλαδή ιδανικό, το δικό της όραμα για το πώς επιθυμεί να διαμορφωθούν οι αυριανοί πολίτες και η μελλοντική κοινωνία. Αυτό το *ιδεώδες της Αγωγής*, η φιλοσοφία, η οποία διέπει τη λειτουργία της Εκπαίδευσης, επηρεάζει τη σύνθεση των Αναλυτικών Προγραμμάτων και το περιεχόμενο των επί μέρους μαθημάτων σε κάθε σχολική βαθμίδα. Το ιδεώδες της Αγωγής δεν είναι ξεκομμένο από τον κοινωνικό περίγυρο αλλά εκκινεί από

---

³²⁷ Ν. Πόστμαν, *Η Πυξίδα του Μέλλοντος* ελλ. μετ. Κ. Μεταξά, (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 2002) σ. 151.

³²⁸ Ν. Πόστμαν, ομοίως, σ.151.

τις κοινωνικές, οικονομικές, ιδεολογικές και πολιτικές συνθήκες, οι οποίες στη δεδομένη χρονική περίοδο επικρατούν.

Στην σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή μας, φαίνεται πως η ελληνική εκπαίδευση βρίσκεται σε αυτό ακριβώς το κομβικό σημείο της αναζητήσεως ενός σύγχρονου παιδαγωγικού ιδεώδους, το οποίο να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος αλλά και του μέλλοντος της τωρινής γενιάς των μαθητών. Όμως, ο προβληματισμός πάνω στο ζήτημα του επιδιωκόμενου σκοπού και του προσδοκώμενου αποτελέσματος της Αγωγής, δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο. Όλες οι χώρες, οι οποίες αντιμετωπίζουν την εκρηκτική διάδοση των νέων τεχνολογιών, παράλληλα με την ταχεία αλλαγή της πληθυσμιακής τους σύνθεσης, βρίσκονται μπροστά σε παρόμοια ερωτήματα.

Η μετανεωτερική εποχή μας, σύμφωνα και με το Γάλλο διανοητή J. Fr. Lyotard, βρίσκεται μπροστά στο τέλος των μεγάλων αφηγήσεων³²⁹, των μεγάλων κοσμοθεωριών, οι οποίες άφησαν ίχνη ανεξίτηλα στον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα. Η πρώτη ιστορικά από τις τρεις αυτές αφηγήσεις, ο γερμανικός *Ιδεαλισμός*, όπως εκφράστηκε από τον W. Humboldt, τον Πρόσω υπουργό Παιδείας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μας άφησε το *ανθρωπιστικό ιδεώδες* της Αγωγής, την αντίληψη ότι η επιστήμη οφείλει να καλλιεργεί ηθικά και πνευματικά το έθνος και ότι η αναζήτηση της γνώσεως συνδέεται με την επιδίωξη ηθικής ζωής και την πνευματική ανύψωση του ανθρώπου.

Η δεύτερη χρονικά αφήγηση³³⁰ γεννήθηκε από τον ευρωπαϊκό *Διαφωτισμό* και συνδέεται με την *αρχή της χειραφέτησης*. Η γνώση και η Αγωγή θα πρέπει να έχουν ως στόχο την πολιτική χειραφέτηση του ανθρώπου, την αυτοδιάθεση του λαού και την αυτοδιαχείριση της ελευθερίας του, με βάση τον *ορθό λόγο*. Η αφήγηση αυτή μας κληροδότησε το *ατομικό ιδεώδες* της Αγωγής σύμφωνα με το οποίο ο κάθε άνθρωπος θα πρέπει να γίνει ικανός να έχει γνώμη και να την εκφράζει ελεύθερα, ενώ οι αξίες της ελευθερίας και της αυτονομίας θα πρέπει να πραγματώνονται στη ζωή της ανθρωπότητας και τη λειτουργία της κοινωνίας.

Η τρίτη μεγάλη αφήγηση είναι η *μαρξιστική αφήγηση*. Επί κεφαλής της ανθρωπότητας τοποθετείται η εργατική τάξη η οποία οφείλει να χτίσει την

---

³²⁹ Α. Στογιαννίδη, *Μεταμοντέρνο και Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη α. ε., 2003) σσ. 71-75.

³³⁰ Ομοίως σ. 72.

αταξική κοινωνία, και το παιδαγωγικό ιδεώδες της Αγωγής τίθεται στην υπηρεσία αυτού του σκοπού.

Οι τρεις αυτές μεγάλες αφηγήσεις πρόσφεραν στους ανθρώπους την αισιοδοξία και την ελπίδα ότι οι αγώνες για την ελευθερία θα απόφεραν καρπούς και ότι η επόμενη γενιά θα ζούσαν σ' έναν ειρηνικό κόσμο, έναν επίγειο παράδεισο. Με άλλα λόγια και οι τρεις αυτές κοσμοθεωρίες στηρίχτηκαν σε μια φαντασίωση, η οποία, τοποθετώντας συνεχώς την εκπλήρωση των προσδοκιών τους στο μέλλον, κούρασε τους ανθρώπους και τους ώθησε ν' ανακαλύψουν νέες διόδους επικοινωνίας με την πραγματικότητα και νέους τρόπους ερμηνείας της.

10. Γ. Ιακωβίδης, 19^{ος} αι. Ο γιος του καλλιτέχνη.

Η χειραφέτηση με βάση τον ορθό λόγο και τον ιδεαλισμό θεωρούνται τώρα κατά τον Lyotard παρωχημένες καταστάσεις του ανθρώπινου πνεύματος³³¹. Επί πλέον, η κατάρρευση του γερμανικού ιδεαλισμού συνεπιφέρει την κατάρρευση

---

³³¹ Α. Στογιαννίδη, *Μεταμοντέρνο και Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη α. ε., 2003) σ. 90.

της ηθικής και της θρησκείας, των δύο αυτών παραγόντων οι οποίοι οδηγούσαν σε σύναψη κοινωνικών δεσμών και εξασφάλιση κοινωνικής συνοχής. Τώρα αποτελούν στοιχεία μιας ατομικής ιδεολογίας και πλέον δεν διαμορφώνουν πρότυπα και κοινά αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς. Εξάλλου και ο χριστιανισμός δεν είναι παρά μια μεγάλη αφήγηση!

Τη θέση της αμφισβητούμενης θρησκείας την παίρνει το άτομο, το οποίο δεν χρειάζεται τα δόγματα της πίστεως και τις επιταγές της πολιτικής και της κοινωνικής ηθικής. Έτσι, η κοινωνία μετατρέπεται σ' ένα συνονθύλευμα απόψεων και κοσμοθεωριών, δίχως καμιά συνοχή, χωρίς κεντρικό άξονα και πυξίδα πλεύσεως. Η παιδεία της πλουραλιστικής κοινωνίας δεν έχει ανάγκη μία ιδεολογία ή μία θρησκεία. Αντίθετα, η ποικιλία και η απουσία καθολικής συναινέσεως είναι το ουσιαστικό της γνώρισμα. Η επιστημονική γνώση είναι μία ακόμα αφήγηση. Η επιστημονική λογική με τις μεθόδους της, παρατήρηση, πείραμα, απόδειξη, δεν είναι η μοναδική πηγή γνώσης, ούτε είναι εξόχως αντικειμενική γνώση. Είναι μια ακόμα προσπάθεια ερμηνείας της πραγματικότητας, και βασίζεται σε κάποια αναπόδεδικτα αξιώματα³³². Το παιδαγωγικό ιδεώδες το οποίο προκύπτει από τη θεώρηση αυτή οδηγεί τον άνθρωπο να αναγνωρίσει τη σχετικότητα των επιτευγμάτων της επιστήμης και τη σχετικότητα της αλήθειας την οποία αυτή επαγγέλλεται. Ο θετικισμός αποειδωλοποιείται και τη θέση της θεοποιημένης επιστήμης, στη μετανεωτερική εποχή, καταλαμβάνει η έννοια της σχετικότητας της ανθρώπινης γνώσεως.

Ο άνθρωπος της μεταμοντέρνας κατάστασης, ανακαλύπτοντας το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων ανακαλύπτει συγχρόνως και το τέλος της εμπιστοσύνης σ' ένα παντοδύναμο ανθρώπινο υποκείμενο³³³. Ανακαλύπτει τη θνητότητα του ανθρώπινου πνεύματος, αφού οι ιδεολογίες και η παντός είδους γνώση δεν είναι παρά προσπάθεια ερμηνείας του κόσμου και όχι ο κόσμος καθ' εαυτός. Το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων δεν σημαίνει την ανυπαρξία τους, αλλά την απώλεια της ενοποιητικής παντοδυναμίας του ορθού λόγου. Οι ίδιες θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν, συνδιαλεγόμενες με ισάξιο τρόπο, ανάμεσα σε

---

³³² Α. Στογιαννίδη, ομοίως, σ. 93.

³³³ Α. Στογιαννίδη, *Μεταμοντέρνο και Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη α. ε., 2003) σ. 94.

πολλές άλλες μικρότερες αφηγήσεις. Το νόημα της ζωής και του κόσμου γίνεται έτσι ατομική υπόθεση και προσωπική επιλογή του κάθε ατόμου.

Όμως, παιδική ζωή χωρίς την μεγάλη αφήγηση, χωρίς το μύθο, ο οποίος θα βοηθήσει το παιδί να προσλάβει, να οργανώσει και να επεξεργαστεί νοητικά τον κόσμο, δεν γίνεται να υπάρξει.

3.2.2. Η παιδαγωγική προοπτική των διαβάσεων. Οι θέσεις του Lyotard δεν έμειναν αναπάντητες. Ο Γερμανός φιλόσοφος W. Welsch οραματίζεται ένα ανθρωπολογικό μοντέλο το οποίο μιλά για την αξία της λογικής, μιας λογικής όμως που διαπιστώνει τον πλουραλισμό και την ποικιλία της λογικότητας των επί μέρους περιοχών της κοινωνίας και, συνεπώς, η ίδια κλονίζει το βασίλειο της παντοδυναμίας της. Η λογική αυτή συνεχίζει να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, αλλά δίχως να επιδιώκει να τα υπαγάγει όλα σ' ένα κοινό παρανομαστή. Αντίθετα, αποδέχεται τον πλουραλισμό και επιχειρεί *διαβάσεις μεταξύ ετερόμορφων στοιχείων*³³⁴.

Η άποψη αυτή έχει πολύ ενδιαφέρουσες συνέπειες για την παιδαγωγική διαδικασία, αφού την αποτρέπει από την άνευ όρων παράδοση στη βαβέλ των πολλών διαφορετικών αφηγήσεων. Η φιλοσοφία της *διαβαίνουσας λογικής* συνεπάγεται μια *διαβαίνουσα παιδευτική διαδικασία*³³⁵, η οποία οδηγεί τον άνθρωπο να συνειδητοποιήσει τα όριά του. Ο ορθός λόγος πλέον αλλάζει ρόλο και, αντί να αποσκοπεί να εξαλείψει ως αντιεπιστημονική κάθε μορφή πλουραλισμού και να επιβάλλει μία ομοιομορφία στο κοινωνικό γίγνεσθαι, βοηθά τον άνθρωπο να ζει αποκλειστικά μέσα σε πολυμορφικές κοινωνίες.

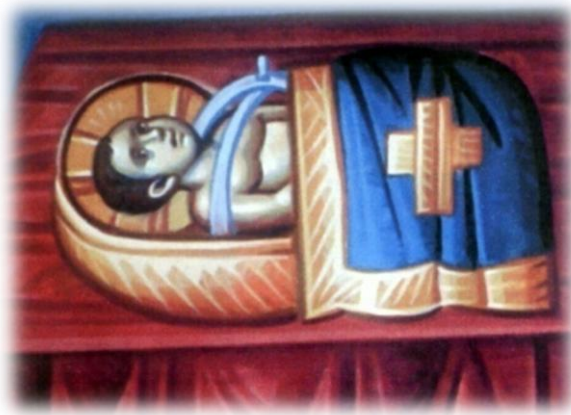
Η *διαβαίνουσα παιδαγωγική* δεν μιλά για το ανθρώπινο υποκείμενο αλλά για τα πολλά ανθρώπινα υποκείμενα, καθένα από τα οποία διαθέτει ανεπανάληπτη προσωπική προοπτική και προσανατολισμό. Επισημαίνει έτσι τη σημασία του ανθρώπινου προσώπου, για το οποίο προτείνει ένα όραμα ανοιχτό και κοσμοπολιτικό, που να το ετοιμάζει να ζήσει μέσα στην παγκοσμιότητα, σεβόμενο παράλληλα την ιδιαιτερότητα του κάθε πολιτισμού.

---

³³⁴ Α. Στογιαννίδη, ομοίως σ. 106.

³³⁵ Α. Στογιαννίδη, ομοίως, σ. 107.

Η διαδικασία αυτή θα πρέπει να αποφεύγει να επιφέρει τη σύγχυση, καθώς ο σκοπός της δεν είναι η εξάλειψη των ετεροτήτων αλλά η επισήμανση και η συνεργασία μεταξύ τους. Η ίδια η ηθική της *διαβαίνουσας λογικής* καταφάσκει στον πλουραλισμό κι επιδιώκει την επικοινωνία, την αλληλοαποδοχή και την αλληλοσυμπλήρωση, σε καμιά περίπτωση όμως την αλληλοσυγχώνευση. Βέβαια, οι πλουραλιστικές δομές έχουν ανάγκη από κάποιο συνδετικό κρίκο, ο οποίος θα εξασφαλίζει την επικοινωνία μεταξύ τους.

11. Χριστός: Λεπτομέρεια εικόνας από ιδιωτική συλλογή.

Γ. Βαρθαλίτης.

3.2.3 . Η ορθόδοξη χριστιανική πρόταση Αγωγής.

Η αναζήτηση για ένα *ιδεώδες της Αγωγής*, το οποίο να αρμόζει στο σύγχρονο δυτικό κόσμο, δεν έχει τελειώσει. Κάθε νέα οπτική έρευνας του κοινωνικού γίνεσθαι από την πλευρά των ανθρωπιστικών επιστημών, κάθε νέα προσπάθεια ερμηνείας του, είναι φυσικό να επηρεάζει την Παιδαγωγική Επιστήμη, η οποία οφείλει να διαλέγεται και να λαμβάνει υπ' όψιν της τα πορίσματα της Φιλοσοφίας και των άλλων επιστημών, αν θέλει το έργο της να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας και όχι απλώς να την ποδηγετεί.

Ο διάλογος αυτός αφορά την Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή εξ ίσου, καθώς και αυτή καλείται να καταθέσει τη δική της πρόταση μέσα στο σύγχρονο σχολείο. Αυτό δεν σημαίνει ότι οφείλει να παρουσιάσει μια νέα εκδοχή της

χριστιανικής αγωγής, ή ακόμα και της χριστιανικής ανθρωπολογίας, αλλά να επινοήσει μια διαφορετική μεθοδολογία, η οποία θα της επιτρέψει να εκθέσει τη δική της διαφορετική προσέγγιση των πραγμάτων και να αρθρώσει το δικό της προφητικό λόγο μέσα στο σύγχρονο σχολείο, με τρόπο κατανοητό.

Η πίστη στο Θεό για την Ορθοδοξία δεν είναι μια ακόμα μεγάλη αφήγηση, αλλά βιωμένη και ολοζώντανη πραγματικότητα, γι' αυτό η Ορθοδοξία δεν γίνεται να απορρίψει τον ορθό λόγο. Η απόρριψη του ορθού λόγου από την πλευρά των χριστιανών, δείχνει απλώς ότι ο χριστιανισμός προσεγγίστηκε ως ιδεολογία και κοσμοθεωρία και όχι ως βιωμένη πίστη. Η ορθόδοξη πατερική παράδοση δεν καταδίκασε ποτέ τη λογική, η οποία είναι σημαντικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης, αφού μ' αυτήν και με τις αισθήσεις του ο άνθρωπος γνωρίζει τον κόσμο που τον περιβάλλει. Καταδίκασε όμως την αυτονόμηση³³⁶ της λογικής από την πηγή της, από το Θεό, και τη θεοποίηση της λογικής και του φορέα της, του ανθρώπου.

Η ορθοδοξία έχει να δείξει στους ανθρώπους τον αυθεντικό δρόμο για τη *θέωση*, τον ίδιο το Χριστό! Γι' αυτό αποειδωλοποιεί τον άνθρωπο, τον προσγειώνει, τον απαγκιστρώνει από τις φαντασιώσεις παντοδυναμίας και τις ψευδαισθήσεις του. Τον βοηθά ανακαλύψει το αληθινό του πρόσωπο ως *είκόνα Θεού* και προβάλλει την προοπτική της *έν Χριστώ* θεώσεώς του, που θα τον λυτρώσει από το θάνατο και τη φθορά.

Το μοντέλο της *διαβαίνουσας παιδαγωγικής* παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον για τη σχολική πραγματικότητα, καθώς μπορεί να βοηθήσει να αντιμετωπιστεί το επικοινωνιακό πρόβλημα, που προκύπτει τώρα πια και στη χώρα μας. Στα όρια δηλαδή της επικράτειας ενός κράτους, εκτός από την κεντρική εθνότητα, που δίνει το κυρίαρχο πολιτιστικό της στίγμα, ζουν πλέον και διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, οι οποίοι πρεσβεύουν διαφορετικές ηθικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές αξίες. Το σχολείο καλείται να προλάβει τις πιθανές συγκρούσεις μεταξύ των διαφορετικών αντιλήψεων στο χώρο της δικαιοδοσίας του και, αναδεικνύοντας τα κοινά σημεία, να προωθήσει την αλληλοκατανόηση μεταξύ των παιδιών και να διδάξει το σεβασμό στη μοναδικότητα του κάθε ανθρώπινου προσώπου.

---

³³⁶ Α. Στογιαννίδη, *Μεταμοντέρνο και Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη α. ε., 2003) σ. 137.

Ένα παράδειγμα εφαρμογής του μοντέλου της *διαβαίνουσας παιδαγωγικής* θα μπορούσε, ίσως, ν' αποτελέσει η πρόταση διδασκαλίας της ενότητας «*Η χαρά της γιορτής*», στην Τρίτη τάξη του Δημοτικού σχολείου, όπως παρουσιάζεται στο Πρόγραμμα Σπουδών³³⁷. Βέβαια, η επί ίσοις όροις παρουσίαση των εορτών των τριών μεγάλων μονοθεϊστικών θρησκειών σε δεκάχρονα παιδιά, εγείρει το ερώτημα αν και κατά πόσον εξυπηρετεί το σκοπό της αλληλοαποδοχής των διαφορετικών ταυτοτήτων και δεν επεμβαίνει στην ίδια τη συγκρότηση της ταυτότητας των παιδιών ή, ακόμα χειρότερα, στη δημιουργία σύγχυσης. Αυτό όμως μπορεί να συμβεί και με άλλα μαθήματα. Σε μεγαλύτερη ηλικία το μοντέλο αυτό φαίνεται να βοηθάει. Αλλά, έστω κι έτσι, τίθεται το ερώτημα:

Είναι δυνατόν ένας άνθρωπος να κατορθώσει να σέβεται τον άλλο μόνο μέσω γνωστικών ή νοητικών διεργασιών³³⁸; Πόσα προγράμματα τα οποία στοχεύουν στην αλληλοκατανόηση και το σεβασμό, την ειρήνη, τη συνεργασία, την αλληλεγγύη δεν έχουν υλοποιηθεί τα τελευταία χρόνια στα ελληνικά σχολεία; Γιατί όλοι διαπιστώνουν ότι το πρόβλημα της ενδοσχολικής βίας αυξάνεται³³⁹;

Για να αποδεχθεί κανείς τον άλλο πρέπει πρώτα να τον γνωρίσει. Αυτή είναι η αναγκαία όχι όμως και ικανή συνθήκη, για να δανειστούμε τη γλώσσα των μαθηματικών. Απαραίτητο είναι να έχει γνωρίσει και τη δική του ταυτότητα. Να έχει γνωρίσει τον εαυτό του και να τον έχει αποδεχτεί. Η Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή μέσω της ασκήσεως βοηθά το παιδί ν' ανοίξει σταδιακά ένα σιωπηλό διάλογο με τον εαυτό του, ο οποίος οδηγεί στην κατάκτηση όλο και μεγαλύτερης αυτογνωσίας, καθώς θεωρεί ότι οι ουσιαστικές αλλαγές συντελούνται στο βάθος της ανθρώπινης ύπαρξης και όχι σε «*δράσεις*» αναρτημένες στο διαδίκτυο, όπου τα παιδάκια αναλαμβάνουν να λύσουν όλα τα προβλήματα του πλανήτη για την ύπαρξη των οποίων ουδόλως έχουν φταίξει. Το πρόβλημα είναι η ειδωλοποίηση του εαυτού, η φιλαυτία και η

---

³³⁷ *Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά*, αναθεωρημένη έκδοση, (Αθήνα: Έκδοση Υ.Παι.Θ. 2014) σ. 38. Βλ. Παράρτημα 1.

³³⁸ Α. Στογιαννίδη, *Μεταμοντέρνο και Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη α. ε., 2003) σ. 162.

³³⁹ Παρατηρητήριο σχολικής βίας του Υπουργείου Παιδείας : <http://www.pdeamth.gr/paratiritiriovias/> Ημερομηνία ανάκτησης 29-5-2014.

εγωπάθεια. Αν δεν νικηθούν με την άσκηση και τη χάρη του Θεού αυτά τα καταστρεπτικά πάθη, ο άνθρωπος δεν θα καταφέρει ν' ανοιχτεί πραγματικά στο διπλανό του και ν' αποδεχτεί τον διαφορετικό. Η όποια μορφή σεβασμού επιτευχθεί, θα είναι εξωτερική και υποκριτική και θα κρύβει για τον άλλο εμπάθεια και μισαλλοδοξία.

Η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή θέτει ως κέντρο και πρότυπο το πρόσωπο του Χριστού, προκειμένου να βοηθήσει το κάθε παιδί ν' ανακαλύψει το δικό του πρόσωπο. Η συνάντηση του παιδιού με το Χριστό πραγματώνεται στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, γι' αυτό και βασικός σκοπός της Ορθόδοξης χριστιανικής αγωγής είναι να φέρει τα παιδιά σε γνωριμία με τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Σ' αυτόν τον πνευματικό τόπο του Σώματος του Χριστού θ' ανακαλύψει το παιδί την Αλήθεια, το νόημα της ζωής και θα εισέλθει στην πορεία της ανακάλυψης του δικού του πραγματικού προσώπου.

Αυτό είναι το έργο της Ορθόδοξης χριστιανικής Αγωγής και δεν γίνεται να αλλάξει. Και είναι κατ' αρχήν έργο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Το αν το σχολείο στη χώρα μας θα δώσει στους μαθητές Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή όπως επιτάσσει το Σύνταγμα, ανεξάρτητα από τα επιπλέον μορφωτικά αγαθά τα οποία θα προσθέσει στο Αναλυτικό Πρόγραμμα, ή όχι, είναι συζήτηση στην οποία αυτή η εργασία δεν θα εμπλακεί. Όμως, όποια μορφή κι αν πάρει το μάθημα των Θρησκευτικών, είναι απαραίτητο να διδάσκεται. Σήμερα το μάθημα, είτε παραβλέπεται τελείως, είτε διδάσκεται ελλιπώς, είτε διδάσκεται στοιχειωδώς και χωρίς να καλύπτει τις μορφωτικές ανάγκες των παιδιών.

Οι λόγοι της υποβαθμίσεως αυτής είναι πολλοί:

- Η κακώς εννοούμενη *παιδαγωγική ελευθερία*, από εκπαιδευτικούς οι οποίοι δεν δέχονται τη χρησιμότητά του μαθήματος. Πρόκειται για παιδαγωγούς οι οποίοι εκμεταλλεύονται τη θέση τους, προκειμένου να συμβάλλουν στην προσπάθεια να στραφεί η κοινωνία προς την κατεύθυνση που οι ίδιοι επιθυμούν.

- Το άγχος της καλύψεως της ύλης των άλλων μαθημάτων, στα οποία πιθανώς η τάξη παρουσιάζει αδυναμία, και στα οποία αφιερώνεται η - στο τέλος συνήθως της ημέρας τοποθετημένη - ώρα του μαθήματος των Θρησκευτικών, από καλοπροαίρετους κατά τα άλλα εκπαιδευτικούς.

• Η έλλειψη της προαπαιτούμενης θεολογικής κατάρτισης, καθώς μεγάλος αριθμός πτυχιούχων δασκάλων ούτε στοιχεία της Ορθόδοξης Θεολογίας έχει διδαχτεί ούτε θέματα σχετικά με τη Διδακτική των Θρησκευτικών³⁴⁰. Η τελευταία αυτή διαπίστωση εξακολουθεί να ισχύει, καθώς το μάθημα το σχετικό με τη Σχολική Θρησκευτική Αγωγή στα Πανεπιστήμια της χώρας είναι προαιρετικό.

Το μάθημα των Θρησκευτικών στο Δημοτικό σχολείο απαιτεί από τον διδάσκοντα τόσο την εξειδικευμένη γνώση στο αντικείμενο όσο και την απαραίτητη ψυχοπαιδαγωγική κατάρτιση, καθώς η ηλικία αυτή είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση του αισθήματος της ηθικότητας και της θρησκευτικότητας στον παιδικό ψυχισμό. Δεν πρέπει ωστόσο να μας διαφεύγει ότι ο δάσκαλος διδάσκει όχι μόνο με τη διδασκαλία του, αλλά και με την όλη στάση του απέναντι στα πράγματα και με το παράδειγμά του.

---

³⁴⁰ Ι. Κογκούλη, «Η θεολογική και παιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων και των θεολόγων ως βασική προϋπόθεση του μαθήματος των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», στο: *Τα Θρησκευτικά ως Μάθημα Ταυτότητας και Πολιτισμού* (Βόλος, 15-17 Μαΐου 2004), (Αθήνα : Έκδοση Βουλής των Ελλήνων, 2005) σ. 96.

12. Η Ουράνια Λειτουργία: Από τοιχογραφία στον Ιερό Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Καπανδρίτι. Γ. Βαρθαλίτης, 2007.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Στον ελληνορωμαϊκό κόσμο οι αντιλήψεις για τη θέση του παιδιού και για τη διαπαιδαγώγησή του αποτέλεσαν συνέχεια των ανάλογων αντιλήψεων της ελληνικής αρχαιότητας. Το δικαίωμα στη ζωή για τα νεογέννητα παιδιά δεν ήταν δεδομένο αλλά εξαρτημένο από την αποδοχή του πατέρα, ως αρχηγού της οικογένειας. Το *πολιτειακό ιδεώδες* της αγωγής, το οποίο είχε ως στόχο να διαπλάσει τον άνθρωπο *καλό κάγαθό* προς όφελος της πόλεως, υποχώρησε σταδιακά για να δώσει τη θέση του στο *ατομικό ιδεώδες*, το οποίο επεδίωκε την ατομική καλλιέργεια και την ηθική εξύψωση. Οι σωματικές τιμωρίες εθεωρείτο ότι συντελούσαν στην επίτευξη αυτού του στόχου, παράλληλα με τη διδασκαλία και τη νουθεσία.

2. Οι κοσμοκράτορες Ρωμαίοι, θέλοντας να μην υστερούν σε μόρφωση από τους υπηκόους τους, ευνόησαν την κατ' οίκον διδασκαλία και τη σύσταση σχολείων, τα μορφωτικά αποτελέσματα των οποίων όμως δεν υπήρξαν πάντα επιτυχή. Τόσο στο ρωμαϊκό όσο και στο ελληνιστικό περιβάλλον συναντάμε την προσπάθεια για τη διάδοση της Παιδείας με ενίσχυση των σχολείων, επιχορηγήσεις, τιμητικές διακρίσεις και κάποια βελτίωση της κοινωνικής θέσεως των δασκάλων όλων των βαθμίδων.

3. Στα ελληνορρωμαϊκά χρόνια εξαπλώθηκε σε κάποιο βαθμό και η φοίτηση των κοριτσιών στα σχολεία, καθώς έπαψε πλέον να θεωρείται αρκετή η εκπαίδευση την οποία λάμβαναν στα πλαίσια της οικογένειας. Από την κοινωνική αυτή εξέλιξη ευνοήθηκαν φυσικά τα κορίτσια των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, όμως στις μεγάλες πόλεις η κατάφαση στη στοιχειώδη, τουλάχιστον, μόρφωση των κοριτσιών άγγιξε και φτωχότερα στρώματα.

4. Παρόλη την ευσέβεια του αρχαίου κόσμου, η θρησκεία κατά τη διάρκεια της ελληνορωμαϊκής περιόδου δεν εμπλεκόταν στην αγωγή των παιδιών. Την ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών την εμπιστεύονταν στα έργα των μεγάλων ποιητών και συγγραφέων. Τα παιδιά και των δύο φύλων συμμετείχαν όμως στις θρησκευτικές τελετές. Ως έτος ενηλικίωσης θεωρούσαν το δέκατο έκτο.

5. Για τον ιουδαϊκό κόσμο το ιδεώδες της αγωγής ήταν η *δικαιοσύνη*. Δίκαιος και καλός ισραηλίτης ήταν εκείνος ο οποίος τηρούσε πιστά τις εντολές

του Θεού, όπως τις ερμήνευαν οι ραβίνοι. Τα αγόρια μορφώνονταν σε σχολεία τα οποία λειτουργούσαν στα πλαίσια της Συναγωγής, ενώ τα κορίτσια λάμβαναν την γνώση της Τορά κατ' οίκον. Για τη μόρφωση των παιδιών χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά και μόνο τα κείμενα των Γραφών. Οι ισραηλίτες εθεωρούντο ενήλικοι στο δωδέκατο έτος της ηλικίας τους. Με την πάροδο των χρόνων δέχτηκαν πολλές επιδράσεις από τον ελληνιστικό πολιτισμό, κυρίως στην κοινωνική τους ζωή και όχι στα θρησκευτικά ζητήματα ενώ παράλληλα υπήρχαν και πολλές αντιδράσεις για τον εξελληνισμό τους, κυρίως στην Παλαιστίνη..

6. Ο Ιησούς έζησε τη συνηθισμένη ζωή ενός παιδιού της ισραηλιτικής κοινότητας και ακολούθησε τη μόρφωση την οποία λάμβαναν και οι συνομήλικοί του. Οι Ευαγγελιστές μας εξιστορούν τα σημαντικά γεγονότα της παιδικής του ζωής, αρχίζοντας από τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου και φθάνοντας ως την επίσκεψή του στο Ναό, κατά το δωδέκατο έτος της ηλικίας του. Ποικίλες διηγήσεις των λεγόμενων *Απόκρυφων Ευαγγελίων* παρουσιάζουν διάφορα περιστατικά από την παιδική του ηλικία, τα οποία όμως δεν έγιναν δεκτά από τη χριστιανική διδασκαλία, επειδή τείνουν να αμφισβητούν τη σταδιακή εξέλιξη και ωρίμανση του παιδιού, χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσεως, και εγείρουν διάφορα δογματικά ζητήματα, καθώς οι άγνωστοι συγγραφείς τους έχουν επηρεαστεί από το *γνωστικισμό*.

7. Ο Χριστός ξεκίνησε τη διδασκαλία του στο λαό πραγματοποιώντας το πρώτο του *σημείο* κατά τη διάρκεια ενός γάμου, ευλογώντας έτσι το μυστήριο το οποίο μπορεί να αποτελέσει και το κατάλληλο περιβάλλον για την έλευση των παιδιών στον κόσμο, και την τελείωσε στο Ναό της Ιερουσαλήμ, δεχόμενος τους ύμνους και τους αίνους των παιδιών. Ακολούθησαν τα γεγονότα του Θείου Πάθους. Ο Κύριος αντιμετώπισε την παιδική ηλικία ως *αυταξία* και κατέδειξε ότι κερδίζει αυτοδίκαια τη Βασιλεία των ουρανών, από το γεγονός και μόνο της ύπαρξής της. Επίσης κατέστησε το παιδί υπόδειγμα και σύμβολο όσων έχουν καθαρή την *καρδιά*, το κέντρο δηλαδή της ύπαρξής τους, ορίζοντας έτσι την αναβίωση της χαμένης παιδικότητας ως προϋπόθεση για όσους επιζητούν να δουν το Θεό.

8. Κατά τους πρώτους μετά Χριστόν αιώνες παρατηρείται εξασθένηση της πατρικής εξουσίας και περαιτέρω διάδοση της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Για τον εθνικό κόσμο ιδεώδες της Αγωγής αποτέλεσε η αναζήτηση της *αρετής*, την

οποία ο Πλούταρχος συνιστά στους γονείς να επιδιώκουν με συμβουλές και παραινέσεις, δίχως την άσκηση βίας. Οι χριστιανοί πάλι, σε συνθήκες κοινωνικής προκαταλήψεως και διωγμών, προσπαθούν να ανατρέφουν τα παιδιά τους *έν παιδεία και νοουθεσία Κυρίου*, ακολουθώντας τη διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου. Δίχως να λείπουν και οι φωνές από τον εθνικό κόσμο, οι πρώτοι χριστιανοί συγγραφείς, στα πλαίσια της εκθέσεως των πεποιθήσεων της νέας θρησκείας, ξεκινούν την προσπάθεια για την αναγνώριση της αξίας της ανθρώπινης ζωής και για την προστασία των παιδιών. Από την πλευρά τους τα παιδιά προσφέρουν τη δική τους μαρτυρία και το δικό τους μαρτύριο, για τη χριστιανική πίστη.

9. Στους αιώνες που ακολούθησαν η θέση των παιδιών καλυτέρευσε σταδιακά, βαδίζοντας παράλληλα και με τη διάδοση της χριστιανικής διδασκαλίας, η οποία συνετέλεσε στην ευαισθητοποίηση των ανθρώπων απέναντι στις πνευματικές και υλικές ανάγκες της παιδικής ηλικίας. Ο εικοστός αιώνας ονομάστηκε *Αιώνας του παιδιού* και η παιδική ηλικία κέρδισε την προσοχή των Ανθρωπιστικών Επιστημών, μελετήθηκε επισταμένως και αναγνωρίστηκε ως ξεχωριστή φάση της ανθρώπινης ζωής, με τις δικές της ιδιαιτερότητες. Τα παιδιά, στο δυτικό πολιτισμό τουλάχιστον, αποτέλεσαν ξεχωριστή πληθυσμιακή ομάδα, γύρω από την οποία κινείται όλος ο ενήλικος κόσμος. Σήμερα έχουν αναγνωριστεί τα βασικά δικαιώματα των παιδιών στη ζωή, την ασφάλεια, την υγεία και την παιδεία και έχουν κατοχυρωθεί με διεθνείς κανονισμούς και συμβάσεις, χωρίς ωστόσο να γίνονται σεβαστά παντού και πάντα.

10. Στη *μετανεωτερική εποχή* το δικαίωμα του παιδιού να είναι παιδί τείνει να αμφισβητείται, είτε εξ αιτίας των υπερβολικών απαιτήσεων των ενηλίκων στον τομέα της εκπαίδευσης, είτε εξ αιτίας της εμπλοκής του παιδιού σε όλους τους τομείς της ενήλικης ζωής, εμπλοκή η οποία πολλές φορές ενθαρρύνεται και από τα εκπαιδευτικά συστήματα, με εργαλείο την υπερβολική πληροφόρηση. Το σχολείο, το οποίο βρίσκεται σε φάση αναζήτησης ενός νέου παιδαγωγικού ιδεώδους, έχει προσχωρήσει στη λογική του καταγισμού των ερεθισμάτων και των πληροφοριών, χωρίς ωστόσο να βοηθάει πάντα το μαθητή στην επιλογή, την οργάνωσή τους και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Στην τακτική αυτή ελλοχεύει ο κίνδυνος του συγκρητισμού, τόσο σε γνωστικό όσο και - το κυριότερο - σε ψυχολογικό επίπεδο. Συχνά δημιουργείται σύγχυση, η

οποία δυσκολεύει τα παιδιά στη συγκρότηση ξεκάθαρης και σταθερής ψυχολογικής ταυτότητας.

11. Ύψιστο δικαίωμα του κάθε παιδιού είναι το να γίνει αυτό για το οποίο έχει πλαστεί. Από άτομο να εξελιχθεί σε πρόσωπο, να κερδίσει την Υιοθεσία και να γίνει *τέκνο του Θεού*. Αυτό μπορεί να το εξασφαλίσει μόνο μια Αγωγή με κέντρο το πρόσωπο του Χριστού, μια Αγωγή την οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε θεανθρωποκεντρική . Κάθε άλλη οπτική, η οποία παραθεωρεί το ύψιστο αυτό δικαίωμα, μόνο ως ανεπαρκής μπορεί να κρίνεται. Αφού ο ίδιος ο Χριστός δήλωσε ότι η Βασιλεία των Ουρανών ανήκει στα παιδιά, κανείς δεν μπορεί, αμέσως ή εμμέσως, να τους τη στερεί. Ειδικά στη χώρα μας, με τη δισχιστική χριστιανική παράδοση, οι ιθύνοντες έχουν μεγαλύτερο χρέος να παράσχουν στο παιδί τη δυνατότητα να πλησιάσει το Χριστό και, με τη χάρη του Θεού, να νικήσει τη φθορά και το θάνατο και φθάσει στον προορισμό του, την αθανασία και τη θέωση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές:

NESTLE–ALAND, *Novum Testamentum Graece*, (DEUTSE BIBELGESELSCHAFT, 2001) .

ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότης Θεολόγων « Η ΖΩΗ» 998).

Αθηναγόρα, « **Πρεσβεία Περὶ Χριστιανῶν** », *Patrologiae Graeca*, επιμ. έκδ. J. Migne, Τόμ. 6.

Ιουστίνου του Μάρτυρος, « **Ἀπολογία Α΄**», *Patrologiae Graeca*, επιμ. έκδ. J. Migne, Τόμ. 6.

Πλουτάρχου, «**Λυκούργος**», Βίοι Παράλληλοι Τόμ. 3^{ος}, έκδοθὲν ἐν Παρισίοις δαπάνη ἀδελφῶν Ζωσιμάδων ἐκ τῆς Τυπογραφίας I. M. Εβεράρτου, ἌΩΘ διαθέσιμο στο: <http://books.google.gr/>.

Πλουτάρχου, «**Περὶ παίδων Ἀγωγῆς**», Ηθικά Τόμ. 1^{ος}, εκδόσεις Κάκτος.

Διογένους Λαέρτιου, «**Δημόκριτος**». LIVRE IX CHAPITRE SEPT., διαθέσιμο στο: <http://remaclor.org/bloodwolf/philosophes/laerce/9democrite.htm>

Γ.Α. Ράλλη-Μ. Ποτλή «**Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων**» Τόμ. Β΄ (Αθήνα, 1852-1859 . Εκδόσεις Γρηγόρη, Φωτοτυπική ανατύπωση 1992).

Βιβλία:

Αγαπίδη, Ι. *Το αρχαίον εβραϊκόν Δίκαιον* (Θεσσαλονίκη: 1960) .

Αγουρίδη, Σ. *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2005).

Βερτσέτη, Αθ. *Πλουτάρχου « Περὶ Παίδων Ἀγωγῆς »*, (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 1986).

Γκνίλκα, Γ. *Χριστιανισμός και Ισλάμ. Μία νέα Προσέγγιση*, ελλην. μετ. Σ. Δεσπότη, (Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός, 2009).

Γκοτζιούδη, Μ. *Καινοδιαθηκικές Μελέτες με τη Συνδρομή της Αρχαιολογίας* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μέθεξις, 2012).

Δεσπότη, Σ. *Η Ιεραποστολική Περιοδεία του Παύλου στον Ελλαδικό Χώρο (Μακεδονία – Αχαΐα – Ασία)*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ουρανός, 2011).

Δεσπότη, Σ. Ομιλία « *Η θέση της ενότητας Μκ. 8,22 -10,52 στη δομή του κατά Μάρκον Ευαγγελίου και το «παιδίον» ως μοτίβο και πρότυπο σε αυτή.* » . Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) , (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.1998).

Δεσπότη, Σ. Ομιλία « *Κυριακή Χαναναίας (ΙΖ Ματθαίου 15, 21-28)* » . Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) . (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής 2014) ad loc.

Δεσπότη, Σ. Ομιλία 2. *Ακ 2,20-21 - 2,40-52 (Περιομή του Κυρίου, 1η Ιανουαρίου)* Εορτοδρόμιο (υπό έκδοσιν) (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2014) ad loc.

Δεσπότη, Σ. *Μια Ερμηνευτική Πρόταση Αναφορικά με το Χριστιανικό Πολίτευμα* (υπό έκδοση).

Δεσπότη, Σ. *Ο Ιησούς και η Πολιτική Εξουσία* (Αθήνα: Εκδόσεις Άθως, 2006).

Εγγλεζάκη, Β. *Παιδαγωγικά Θεολογικά Ανάλεκτα* (Λευκωσία: Εκδόσεις Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη, 2012).

Ζούρα, Π. Βούκανου, Μ. Θερμού, Δ. , Μαστρομιχαλάκη, Α. Παναγάκη Α. *Ο Θεός στη Ζωή μας* Θρησκευτικά Γ΄ Δημοτικού, (Αθήνα: Εκδόσεις Διόφαντος , 2013) σ. 26 και Βιβλίο του Δασκάλου σ. 34.

Η Αγία Οικογένεια, σε ελεύθερη ελληνική μετάφραση από τα Αραβικά (Aigyrtian ministry of Tourism, 1999).

Καραβιδόπουλου, Ι. *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Α΄ Απόκρυφα Ευαγγέλια* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2001).

Καραβιδόπουλου, Ι. *Το Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 1988).

Καραβιδόπουλου, Ι. *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους Φιλιππισίους Κολοσσαείς Φιλήμονα*(Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πουρναρά, 2004).

Καρκοπίνο, Ζ. *Η Καθημερινή Ζωή στη Ρώμη στο Απόγειο της Αυτοκρατορίας* ελλ. μετ. Κ. Παναγιώτου (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1990).

Κογκούλη, Ι. « Η θεολογική και παιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων και των θεολόγων ως βασική προϋπόθεση του μαθήματος των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση », στο: *Τα Θρησκευτικά ως Μάθημα Ταυτότητας και Πολιτισμού* (Βόλος, 15-17 Μαΐου 2004),

(Αθήνα : Έκδοση Βουλής των Ελλήνων, 2005) σ. 95 - 101.

Κολομπόβα, Κ. και Οζερετσκάια, Ε. *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα* ελλ. μετ. Γ. Ζωΐδης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997) .

Κορναράκη, Κ. Πρέντου, Κ. π. Γιαννακόπουλου Δ, *Οι χριστιανοί στον Αγώνα της Ζωής* (Αθήνα, Εκδόσεις Διόφαντος, 2013), Βιβλίο Δασκάλου και Βιβλίο μαθητή Ε΄ Δημοτικού.

Νικολαΐδη, Α. *Προβληματισμοί Χριστιανικού Ήθους* (Αθήνα: 2000).

Ντεμώζ, Α. «Η Εξέλιξη της Παιδικής Ηλικίας» στο: Ομάδα Ψυχοϊστορικών, *Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας*, Επιμέλεια Λούντ Ντεμώζ, ελλ. μετ. Δ. Κωστελένου (Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρι, 1999).

Παπαγιάννη, Γ. Τεκτονοπούλου Μ. *Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας* (Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδη, 2010).

Πατρώνου, Γ. *Η Ιστορική Πορεία του Ιησού* (Αθήνα: Εκδόσεις Δόμος, 1997).

Πόστμαν, Ν. *Η Πυξίδα του Μέλλοντος*, ελλ. μετ. Κ. Μεταξά (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2002).

Ροπς, Ντ. *Η Καθημερινή Ζωή στην Παλαιστίνη στους Χρόνους του Ιησού*, ελλ. μετ. Έ. Αγγέλου (Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005).

Σάκκου, Στ. *Έρμηνεία στό κατά Λουκάν Εύαγγέλιο*, τόμ. Α΄, (Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις ΟΧΑ Χριστιανική Ελπίς, 2008).

Στογιαννίδη, Α. *Μεταμοντέρνο και Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη α.ε., 2003).

Σωτήρχου, Π. *Παιδομάρτυρες* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδημητρίου, 1982).

Τζιράκη, Ν. *Απολογητές* (Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2003).

Τρεμπέλα, Π. *Υπόμνημα εις το Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητα Θεολόγων «Ο Σωτήρ» 1983).

Τρεμπέλα, Π. *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο*, (Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφότητα Θεολόγων «ο Σωτήρ» 1989).

Χρήστου, Π. *Ελληνική Παρουσία στην Παλαιστίνη* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυρομάνος, 1990).

Φειδά, Β. *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Τόμος Α΄ (Αθήνα: 2002).

Φούντα, Ι. *Έξοδος* (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 2005).

Φούντα, Ι. *Δευτερονόμιο* (Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολική Διακονία, 2007).

Honoré, C. *Το Μανιφέστο της Χαρούμενης Παιδικής Ηλικίας*. ελλ.μετ. Α. Κελεσίδη (Αθήνα: Εκδόσεις Αερόστατο 2010).

Legras, B. *Πολιτισμός και Εκπαίδευση στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο* ελλ. μετ. Σπ. Ρασής (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική ΑΕ, 2005).

Marrou, H. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Αρχαιότητα* Τόμ. Α΄, ελλ. μετ. Β. Σερέτη (Αθήνα: Εκδόσεις Δαίδαλος, 2009).

Flacelière, R. *Ο Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος των Αρχαίων Ελλήνων*, ελλ.μετ. Γ. Βανδώρου, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 9^η έκδοση) .

R. Stark, *Η Διάδοση του Χριστιανισμού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2004).

Εγκυκλοπαίδειες:

Βασιλειάδη, Π. Ι. Καραβιδόπουλος, «Η ΚΔ ως βασική συλλογή της χριστιανικής θρησκείας. Ο κανόνας της ΚΔ και η απόκρυφη γραμματεία» στο: *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, Τόμ. 1. (Αθήνα, Εκδόσεις ROAD) σ. 229.

Γαλίτης, Γ. «Εμμανουήλ», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 5 (Αθήνα: 1964) στ. 679.

Γρατσέα, Γ. «Ιωσήφ», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 6 (Αθήνα, 1965) στ. 110-112.

Καλοκύρη, Κ. «Μαρία», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Α.Π. Λυγγούρης, Τόμ. 8, (Αθήνα, 1966) στ. 697-698.

Ι. Καραβιδόπουλου, «Η ΚΔ ως βασική συλλογή της χριστιανικής θρησκείας. Ο κανόνας της ΚΔ και η απόκρυφη γραμματεία» στο: *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, Τόμ. 1. (Αθήνα, Εκδόσεις ROAD) σ. 272-279.

Κασσελούρη Ε. – Χατζηβασιλειάδη, «Η οργάνωση και η λατρεία της χριστιανικής εκκλησίας κατά τους τρεις πρώτους αιώνες» στο: *Ιστορία της Ορθοδοξίας*, Τομ. 1, (Αθήνα: Εκδόσεις ROAD) σσ. 389-390.

Μωραΐτη, Ν. «Ανατροφή, χριστιανική», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκ. Α. Π. Λυγγούρης, Τομ. 2 (Αθήνα: 1963) στ. 647-650.

Τρεμπέλα, Π. «Θαύμα » *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκ. Α. Π. Λυγγούρης, Τομ. 6 (Αθήνα: 1965) στ. 110-114.

Τσατσάνογλου, Κ. «Παιδεία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τομ. Ε΄, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. 1974) σσ. 268-279.

Λεξικά:

Μπαμπινιώτη, Γ. «παιδί», *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε. , 2002) σ. 1300.

«αποτίθημ», *Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος, 2007) τ.2 σ. 51 και 13.

Τσακαλώτου, Δ. «puer», *Λεξικόν Λατινο-Ελληνικόν*, (Αθήνα: Εκδόσεις Επικαιρότητα, 1921).

Hoffmann, J. B., «παῖς», *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, εξελληνισθέν υπό Α.Δ. Παπανικολάου, (Αθήνα: 1994) σ.301.

«παῖς» *Souidae Lexicon*, επιμ. έκδοσης Imm. Bekkeri, (Berolini, 1854) σ.804, διαθέσιμο στο: http://books.google.gr/books?id=pDI7iLsEhUC&hl=el&redir_esc=y
H. Cazelles & J. Dupont, «**Όνομα**», *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, επιμ. έκδ. X. Leon-Dufour, ελλ. μετ. Σ. Αγουρίδης, Σ. Βαρτανιάν, Γ. Γρατσέας, Γ. Μαραγκός, Γ. Ρηγόπουλος, Σ. Φρέρης και Κ. Χιωτέλλη (Αθήνα: Έκδοση Βιβλικού Κέντρου Άρτος Ζωής, 1980) στ. 731-734.

Περιοδικά:

Βασιλειάδη, Παύλου Βασιλειάδη, «Το Ιερό Τετραγράμματο», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών*, Τόμος 28^{ος} (Δεκέμβριος 2010) 82-107.

Ταμπάκη, Θ. «Οι προβληματισμοί των αρχαίων Ελλήνων για την εμβρυική ζωή», *Παιδιατρική Βορείου Ελλάδος* 18, (2006) 272-275.

Σιαμάκη, Κ. «Η μητέρα του Κυρίου» διαθέσιμο στο: *Φιλολόγος*, <http://www.philologus.gr> ημερ. ανάκτησης 12-8-2014.

Youmans, El. Ed.D., *Hebrew Words for 'child'* ημερ. ανάκτησης 14 -8- 2014 στο: http://www.chrysalisinternational.org/assets/pdfs/Early_Hebrew_Education.2.pdf

Εφημερίδες:

Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000/ C 364/01) , 18-12-2000

Φάνια Ος Ζάλτσμπεργκερ : «Οι εβραίοι ανήκουν στις λέξεις τους », Το Βήμα, 8-5-2014, στο: <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=593669&h1=true#commentForm>

Ιστοσελίδες:

Εκκλησία της Ελλάδος :

<http://www.ecclesia.gr/greek/synaxaire/synaxari.asp?minas=1&id=151>,

ημερομηνία ανάκτησης: 16-5-2014.

<http://www.synaxarion.gr/gr/index.aspx> Ημερομηνία ανάκτησης 16-5- 2014.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο:

http://www.pischools.gr/content/index.php?lesson_id=300&ep=370

Ημερομηνία ανάκτησης 26 -5 -2014.

Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού :

http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=26232&Itemid=33&showall=1 Ημερομηνία ανάκτησης : 24 -5 -2014.

Το Ποινικό Δίκαιο, Τόμος Α΄ στο:

<http://www.ministryofjustice.gr/site/kodikos/%CE%95%CF%85%CF%81%CE%B5%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF/%CE%A0%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%CE%9A%CE%A9%CE%94%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%A3/tabid/432/language/el-GR/Default.aspx> ημερομηνία ανάκτησης 23 -5- 2014.

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης:

http://www.moec.gov.cy/dde/orologio_nipiagogeiou.html Ημερομηνία ανάκτησης 23 -5 -2014. Παρατηρητήριο σχολικής βίας :

<http://www.pdeamth.gr/paratiritiriovias/> ημερομηνία ανάκτησης 29- 5-2014.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1
Αύξηση του αριθμού των χριστιανών εκτιμώμενη στο 40%
κάθε δεκαετία

Έτος	Αριθμός χριστιανών	Ποσοστό του πληθυσμού*
40	1.000	0,0017
50	1.400	0,0023
100	7.350	0,0126
150	40.496	0,07
200	217.795	0,36
250	1.171.356	1,9
300	6.299.832	10,5
350	33.882.008	56,5

* Βασισμένο σε εκτιμώμενο πληθυσμό 60 εκατομμυρίων

R. Stark, *Η Διάδοση του Χριστιανισμού*, (Αθήνα: Εκδόσεις Άρτος Ζωής, 2004)

σ. 21.

2. Η χαρά της γιορτής (3 διώρα)

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	ΒΑΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ	ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
<p>Οι μαθητές:</p> <p>α) μοιράζονται εμπειρίες και συνασθήματα από τη συμμετοχή τους σε γιορτές</p> <p>β) επισμαίνονται τις ιδιαίτερες ημέρες του έτους που είναι γιορτές για τους ανθρώπους (σχολική γιορτή, πανηγύρι)</p> <p>γ) αναγνωρίζουν και κατονομάζουν σύμβολα και λατρευτικές τελετές των θρησκευτικών γιορτών του Χριστιανισμού και άλλων θρησκειών</p> <p>δ) συνεισφέρουν στην ανάγνωση των ανθράκων να γιορτάζουν, όπως κι αν είναι η θρησκεία τους</p> <p>ε) αποτιμούν τη σημασία των θρησκευτικών γιορτών για τη ζωή – τη δική τους και της κοινότητάς τους</p>	<p>I. Χαϊρώμαστε γιορτάζοντας</p> <p>i. Μέρες γιορτής των Χριστιανών:</p> <ul style="list-style-type: none"> Κάθε μέρα ένας αγίος Η χαρά της πανηγύρης Οι πόλεις γιορτάζουν τον άγιο τους <p>ii. Τα ελληνικά σχολεία γιορτάζουν:</p> <p>Η γιορτή των τριών Ιεραρχών</p> <p>II. Γιορτές θρησκειών του κόσμου</p> <p>i. Ρος-Δασανά: Η αρχή της χρονιάς για τους Εβραίους (σύμβολα: ρόδια, μέλι, ένα κανουργιο ρουχο)</p> <p>ii. Ivt αλ-φτρ: Το τέλος του Ramadan των Μουσουλμάνων (ελεημοσύνη, επισκέψεις, ευχές)</p> <p>III. Αναγνωρίζοντας σύμβολα και ονόματα του Θεού</p> <p>i. Από τον Χριστιανισμό:</p> <ul style="list-style-type: none"> Ο σταυρός Ο ιχθύς Η ναύς Η άμπελος <p>ii. Το άστρο του Δαβίδ, η ημισέληνος, αραβουργήμα με το όνομα του Αλλάχ, η υδουιστική εβίστικα, το γιν και το γιανγκ, ο λωτός</p> <p>IV. Το όνομα του Θεού των Μουσουλμάνων και των Εβραίων</p> <p>i. 99 ονόματα για τον Αλλάχ</p> <p>ii. Γιοχβέ, Αδωνάι, Ελοχίμ</p>	<p>A. ΒΙΩΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ</p> <p>1. Παρουσίαση σκηνών: Από το πανηγύρι του χωριού μας, από τη γιορτή στο σπίτι μας</p> <p>2. Παχνόδι ρόλων: Οικοδέσποτες και επισκέπτες σε μια γιορτή: Μια οικογένεια μουσουλμάνων υποδέχεται και περιποιείται μια οικογένεια χριστιανών στο σπίτι της την ημέρα του Ivt</p> <p>B. ΟΜΑΔΟΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΕΣ / ΔΙΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ</p> <p>1. Φτιάχνουν ένα ημερολόγιο τοίχου στο οποίο καταγράφουν γιορτές, επετείους κ.ά. όλων των μαθητών (I, II)</p> <p>2. Βρίσκουν στο διαδικτυο τους πολυάριθμους Αγίους μεγάλων ελληνικών πόλεων (I)</p> <p>3. Artful Thinking («βλέπω, γαυρίζομαι, αναρωτιέμαι»): Η εικόνα των <i>Τριών Ιεραρχών</i>, εικόνα του 14^{ου} αι. Βυζαντινού και Χριστιανικό Μουσείο Αθήνας (I, II)</p> <p>4. Βρίσκουν από το διαδικτυο και παρουσιάζουν έθιμα και εικόνες θρησκευτικών γιορτών από όλο τον κόσμο (II)</p> <p>5. TPS: Μπορούμε να γιορτάζουμε μαζί; «Ο φίλος μου ο Λαφρόν»</p> <p>Γ. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ</p> <p>1. Αφήγηση της ζωής του Αγίου μας (I, I)</p> <p>2. Χρωματίζουν μια ασπράμαυρη εικόνα των τριών Ιεραρχών. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η εικόνα και συζητούν τα δικά τους χρώματα (I, I)</p> <p>3. Κατασκευάζουν πάστερ με τα σύμβολα των θρησκειών του κόσμου (III)</p> <p>4. Διαμόρφωση ενός Κοιτού Γλυκού γιορτών (ένα για κάθε θρησκεία) όπου βάζουν κατασκευές με σύμβολα, ζωγραφιές, αντικείμενα κ.ά. (III)</p> <p>5. Οι μαθητές συλλέγουν σύμβολα από άλλες θρησκείες: ο τροχός της ζωής, Μαντάλα (Ινδουισμός), γιν και γιανγκ (Ταοισμός) κ.ά. Κάθε μαθητής επιλέγει ένα και το χρωματίζει</p>	<p>Από διδακτικά εγχειρίδια:</p> <ul style="list-style-type: none"> Γ' Δημοτικού (1992), δ.ε. 29, 32 Γ' Δημοτικού (2006), δ.ε. 25, 27 Δ' Δημοτικού (1993), δ.ε. 43 Δ' Δημοτικού (2006), δ.ε. 36 Ε' Δημοτικού (1995), δ.ε. 48 Ε' Δημοτικού (2006), δ.ε. 6, 2 ΣΤ' Δημοτικού (1995), δ.ε. 51 ΣΤ' Δημοτικού (2006), δ.ε. 34 <p>Εκπαιδευτικό λογισμικό Γυμνασίου ΥΠΑΙΘ/ΠΙ: Αίθουσα εκθέσεων (Πολιτιστικό Κέντρο, Έκθεση Λατρευτικών Χώρων από διάφορες θρησκείες)</p> <p>Εκπαιδευτικό λογισμικό Λυκείου ΥΠΑΙΘ/ΠΙ: Ο λατρευτικός πλούτος της Εκκλησίας - Το Ισλάμ - Όψεις της θρησκείας</p>

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ – ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ 2014

<p>στ) επιβεβαιώνουν ότι οι γιορτές σε όλες τις θρησκείες του κόσμου φέρνουν κοντά τους ανθρώπους και τους καλούν να γίνουν καλύτεροι</p> <p>ζ) ανακαλύπτουν τη γιορτή ως δυνατότητα για «άνοιγμα» και επικοινωνία με τους θρησκευτικά «άλλους»</p>		<p>όπως θέλει. Από το βάθος ακούγεται μουσική. Στη συνέχεια εκφράζουν γύρω από τα χρώματα που διάλεξαν, αισθήματα, σκέψεις κ.ά. (III.ii)</p> <p>6. Ένας μαθητής περιγράφει μια γιορτή της θρησκευτικής του παράδοσης (I, II)</p> <p>Δ. ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ / ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ / ΔΡΑΣΕΙΣ</p> <p>1. Επίσκεψη στον ναό του πολιούχου Αγίου της πόλης / του χωριού, συμμετοχή σε ένα πανηγύρι (I.i)</p> <p>Ε. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ, ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΛΟΓΙΣΜΙΚΑ</p> <p>1. Λογισμικό ΣΤ΄ τάξης: α) Ζώντας μαζί με την αλήθεια, β) Ετερόδοξοι και αλλοθρησκοί</p> <p>2. Παχνίδια από το λογισμικό Γ΄-Δ΄ τάξης: <i>Γιορτές και πανηγύρια της Ορθοδοξίας</i> (βρες το σωστό, σωστό/λάθος, βρες τη λέξη, παζλ)</p>	<p>Λογισμικό «Ζώντας στην Εκκλησία»: Πολιούχοι Άγιοι, Προστάτες Άγιοι</p>
---	--	---	---